

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

HARMINCHATODIK ÉVFOLYAM

I—II. FÜZET

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1926

Ez az elméleti alapvetés
melyekből, a hiteles
TARTALOM. *heli*

TANULMÁNYOK ÉS ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Négyesy László</i> : Metrikai megfigyelések Aranyánál.....	1
<i>Galamb Sándor</i> : Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből ..	14
<i>Timár Kálmán</i> : Adalékok kódexeink forrásaihoz. I. közl.....	42
<i>Császár Elemér</i> : Arany János képzelete. I. közl.....	54

ADATTÁR.

Kazinczy ismeretlen levele Horváth Jánoshoz. <i>Badics Ferenc</i>	68
Berzsenyi «A magyarokhoz» című ódájának kialakulása. <i>Gálos Rezső</i> ..	69
Gróf Dessewffy József levele báró Vay Miklós tábornokhoz. Közli: <i>Harsányi István</i>	75
Ipolyi Arnold levelei Toldy Ferenchez. <i>Hellebrant Árpád</i>	76
Győri adalékok a cenzúrához és Bánk bán történetéhez. <i>Lám Frigyes</i>	87
Ki írta az «Im arcunkra borulunk» miseéneket. <i>Horváth Konstantin</i> ..	102
Kiss Ferenc levele Verseggyhez. <i>Horváth Konstantin</i>	103
A Ráday kódex. <i>Tóth János</i>	106
Melius négy ismeretlen munkája. <i>Tóth János</i>	112
Egy XVIII. századi nagyenyedi kézirat irodalomtörténeti adalékai. <i>Szabolcsi Bence</i>	114
Csokonai néhány versének latin forrásáról. <i>Gulyás József</i>	121
Néhány ismeretlen Tompa-levél. <i>Csizovszky Sándor</i>	123

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Angyal Dávid: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelei. <i>Papp Ferenc</i>	126
Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kúnó negyedszázados működésének emlékére. <i>Zlinszky Aladár</i>	128
Gr. Széchenyi István: A Kelet népe. <i>Kocsis Lénárd</i>	131
Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. I. <i>Zsigmond Ferenc</i>	134
Zsigmond Ferenc: Jókai és Debrecen. <i>Kékly Lajos</i>	137
Dr. György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája (1919—1924). <i>Papp Ferenc</i>	139
Ady-Múzeum. II. k. <i>Kocsis Lénárd</i>	139
Dr. Gál János: Jókai élete és írói jelleme. <i>Zsigmond Ferenc</i>	141

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1925-ik évről. <i>Goriupp Alisz</i>	143
Kérelem	142

A szerkesztésért felelős:

CSÁSZÁR ELEMÉR (BUDAPEST, I., PAULER-U. 4.)

METRIKAI MEGFIGYELÉSEK ARANYNÁL.

(Nemzeti ritmusú verseiben.)

— Török Bálint. Mátyás anyja. —

Arany tudvalevőleg 1856-ban tette közé *A magyar nemzeti versidomról* c. korszakos jelentőségű értekezését, amelyben többek közt az ütemeknek a magyar zenéből elvonható mértékeit is összeállítja, sokkal teljesebben és rendszeresebben, mint előtte Fogarasi és Erdélyi tették. (Nála csak egy képlet hiányzik, a négytagúak közt a ~ ~ ~ ~, amelynek pedig a zenei megfelelője: ♪ ♪ ♪ ♪ dallamainkban elég gyakori.)

Benne van az irodalmi köztudatban az is, hogy ezután írt alexandrinjaiban a choriambusszerű prozódiai képlet igen gyakori. Choriambust szoktak látni nemcsak az olyan esetekben, mikor a felsor egyik izületét, mondjuk: ütemét fedi ez a képlet, pl.

Mit kötögetsz—mit fonsz || selyem arany szállal,

hanem olyan esetben is, mikor ez a képlet a felsor középső 4 szótagját foglalja el, úgyhogy előtte is, utána is csak egy-egy szótag marad el, amely nem alkothat ütemet:

Ébredj deli hajnal, || te rőzsaözönlő stb.,

ahol tehát a choriambus nem esik össze ütemmel. Gyulai egy-egy szerkesztői jegyzetében és nyilatkozataiban bizonyos határozatlansággal és általánosságban kívánta meg a choriambust valahol az alexandrin egyik vagy mindkét felében. — Természetesen azt is tudják nagyjában, hogy olyanféle ütemek is vannak Aranynál, melyek mintegy változatai a choriambusnak, amint ő mondja: «egyenlő nyomatú»-ak vele, pl. selyem arany || ; továbbá, hogy a choriambus ellentéte, az «antispastus» és változatai (egy szóval az «ellenkező nyomatú»-ak) szintén lehetségesek és elő is fordulnak, pl.

Ájándéköd adod || fő helyen a lábnek.

Egy szóval alexandrinjairól van valamelyes, bár határozatlan ismeret, a nélkül hogy alexandrinjai is valamivel behatóbb metrikai vizsgálatban részesültek volna s észrevettek volna bennük nagyon felőlő jelenségeket. Az Arany-speci-alisták is hallgatnak művészetének erről az oldaláról.

Egyáltalán semmi figyelemben nem részesült azonban többi nemzeti formájának metrikája.¹ Senki sem kérdezte: vajon vette-e hasznát Arany a magyar zenéből elvont mértékeinek az alexandrinon kívül is? Es kipróbálta-e vajon azt a sokféle ütemképletet, amelyeket rendszerbe állít, illetőleg tartja-e magát ahhoz, hogy csak olyan ütemeket ír, amelyeknek mértékeit felsorolja? Pedig ilyen kérdés annál természetesebb, mert szinte elvárható, hogy ha az epikus versformában is van e mértékekre bizonyos tekintettel, akkor a zenéhez közelebb álló, dallamszerűbb lírai (balladai) versalakokban még inkább föl kell bukkanni a zenéből elvont mértékeknek. Próbálkozott-e Arany effélével? Mennyire sikerült neki, ért-e el valamit? Mindezt nagyon kevesen tudják, sőt egyáltalán keveset gondoltak rá.

Bemutatom most két nemzeti formájú balladájára vonatkozó megfigyelésemet. Mindkettő megelőzi híres értekezését: A *Török Bálintot* 1853-ban írta, *Mátyás anyját* 1854-ben.

A *Török Bálintban* gyakorlott fül könnyen észreveszi az utolsó (háromtagú) ütemnek azt a sajátosságát, hogy az ütem igen gyakran rövid szótaggal pattan elő, arra egy hosszú szótagban kiterjeszkedik a mozgása s végül megint rövid szótagban hangzik ki, ámbár a két szélső szótag mértéke különféle, de jellemző az ütem közepének meglassult mozgása.

Az is észrevehető, hogy a középső (szintén 3 tagú) ütem hol olyan, mint az utolsó, hol pedig, s még több esetben, fordítottja, t. i. a közepén nem meglassúdik, hanem meggyorsul.

Hogy már most példán lássuk az utolsó két ütemet:

Izabella | királyné | Budában
 Azt se tudja | hova lesz | buvában,
 Két ellenség | két felől | szorítja,
 Szívét a gond | száz felől | borítja.

Először is az utolsó ütemet nézve, világos ez a megnyitás — — , az utolsó szótag is vagy — , vagy — ebben a versszakban. Az utolsóelőtti ütem az első sorban — — — , a másodikban — — — , a harmadikban — — — , a negyedikben is ez. Tehát a 3 utolsó sorban a középszótag gyors.

Ezt a fül nagyjában is megérzi.

Részletesen megvizsgálva az egyes ütemek szótagmértékeit, a következő eredményt kapjuk. A 35 strófás költeményben 140 sor van. A 140 utolsó ütem közt az egyes képletek előforduló száma ez:

— — — (szorítja, Budában)	87
— — — (keresztjén)	7
— — — (atlaszra)	37

¹ Némikép *Az egri leány* III. részéé Gregussnál.

- - - (istene)	2
- - = (de vason; rímje - - -)	1
- - - vagy - - - (a neve)	2
- - - vagy - - - (a fattya)	1
- - - (elmulván)	3

Ezek közt szabálytalan, vagyis jegyzékében elő nem forduló képlet csak egy van, az utolsó (- - -); illetőleg az is előfordul, de az övé, mint ő megjegyzi, 2 ütemre nyúlik ki s azért az a megoldás itt, noha utolsó ütemmel van dolgunk, nem jön számba, mert trimeterben vagyunk. Ez metrikailag irracionálisnak nevezhető eset.

Ha ez adatokból elvonjuk az általános tanulságot, azt látjuk, hogy 140 ütem abszolút többsége tiszta - - = mértékű, ezzel teljesen azonos a sorvégi helyzetben a - - - mérték is, ami 7 esettel szaporítja; de ennek a változata, noha a kezdő perdülés elmarad, a lassú középérészszel és hirtelen megszűnéssel a - - - forma is, mely 37 eset, valamint az az 1 eset, melyben a mérték akár - - -, akár - - - lehet; ez mindössze 132 eset, sőt a 3 molossust is idevéve, olyan ütem, melynek középső tagja hosszú, 135 van. Ellenkező nyomató ütem, vagyis amelynek a középső szótagja rövid, mindössze 5 van, de hogy ez a középső szótag megperdüléssel, lassú kezdet után való meggyorsulásnak tűnnék fel, csak két esetben található: istene (- - -) (ismétlődik); már ebben: de vason - - = nincs gyorsulás, sőt a költő mintegy megnyújtását látszik kívánni a *vason* szó kezdő tagjának, rímje t. i. haraphasson. A kétszer előforduló *ā* neve sem bizonyosan gyorsulás, t. i. az *a*-t a költő rövidnek vehette. Úgyhogy viszonylagos nekiperdülés a középső szótagban csak kétszer található, az is egyazon szó megismétlésében. A 'körösdí', illetőleg 'toborzó' mérték olyan mindent elnyomó ritmikailag invariációval működik, hogy azt a pár esetet, amikor nincs is viszonylagos megnyúlás, a roppant többség analogiájára ritmizáljuk; sőt azt az egy szót is, amelyben viszonylagos gyorsulás vehető fel (istene), a többi folyamában szabálytalan testűnek érezzük ugyan, de ritmikus mondásban a 'körösdí' «szoritja» analogiájára vagyunk hajlandók hangoztatni. (Lehetne arra gondolni, hogy a költő itt szándékosan alkalmazott ellenkező nyomató ütemet, Török B., illetőleg a tömeg páthoszána kiemelésére, s azért ezt ellenkező nyomat szerint kell ritmizálni; azonban ezt az értelmezést nem támogatja ebben a versben más eset, noha az érzésnyilvánítás energiájára többször van alkalom; inkább elfogadhatjuk, hogy erre a magános esetre a többi ütem ritmikus szché mája kiegyenlítőleg hat.)

De hogy az ütem középső tagja 140 eset közül 135 esetben hosszú, azt véletlennek tulajdonítani nem lehet. 140 eset közül csak 2 olyan határozott eset van, amikor a második szótag az elsőhöz képest csekélyebb mennyiséggel jelentkezik. Az általános típus az, hogy hirtelen kezdésre egy széles, elnyújtott mozzanat következik, s azt megint egy aránylag csekélyebb mennyiségű mozzanat fejezi be.

Az lehet a kérdés: vajon szándékos-e az ütemek szótagjainak ez a prozódiai elrendezése, vagy nem szándékos, csak mintegy ösztönszerű. Ritmikai és metrikai tanulsága az utóbbi esetnek is van, de a költő technikai fejlődésének története szempontjából mindenestre tisztázandó kérdés.

Azt is el kell közbevetőleg intézni: csakugyan 4, 3, 3 tagolású tizessel van-e dolgunk a *T. B.*-ban, vagy talán 4, 4, 2 tagolásúval, esetleg egy 4+6 tagolású formában, amely utóbbi esetben a sor 2-ik és 3-ik üteme olyanformán folya össze, mint az alexandrin egyik-felében, vagy mint pl. Petőfi tizeseiben is. A *T. B.*-ban csakugyan vannak magukban véve 4, 4, 2 módjára alkalmasabban ütemezhető sorok is: Halljátok ezt ti budai népek.

Ez igaz. De az ily esetek száma szinte elenyészik. A költemény eleje igen határozottan megadja a szabást, végig 4 strófán át csupa 3 tagú szó zárja a sort. Az 5-ik versszakban van egy sor, ahol 2 szóból kerül ki az utolsó 3 tag: *ki főre* de ez is egységgé különül el az előtte levő *ki nyakra* egységgel szemben. Csak a 7-ik strófa végén van először igazi eltérés, ott van az idézett «ti budai népek» végződés.

További enjambement-ok:

Hétfő napon hajnalhasadáskor	Te fogsz lenni ország kormányzója
A mit akar, meg is teljesíti	Láncot neki, hogy ne haraphasson
Maga pedig kardját emelinti	Ki-kiáll a magas könyöklőre
Boldogasszony tornya tetejében	(Mert a pogány bizony megigenli)

Ebben a 8 vagy 9 esetben az enjambement a 2 tagú záróütemmel szemben is megmarad.

2 Vize helyén pokol tüze folya	5 Becsülettel hazaküldlek téged
3 Hátra van még a fekete kávé	6 Várja szegényt, de mihaszna várja
4 Látsz-e nagy port a budai uton	7 Várja szegényt, de mihaszna várja

Összesen 7 eset van, amikor a 4, 4, 2 tagolás látszik természetesebbnek, ha a szók határait nézzük, vagy ha idevesszük a 9 esetet, amikor a 6 szótagú frázist egynek véve, az 5-ik szótagra inkább esik folyóbeszédben nyomaték, mint a 4-edikre,

összesen 16 sort hozhatunk fel, amely eltérni látszik az uralkodó 4, 3, 3 tagozódástól. Ezekkel az esetekkel szemben áll nyolcszor annyi esetben a 3 tagú egységes vég, amelyeket csak részben ejthetnénk folyóbeszédben is úgy, hogy az első 4 tagot vennők egy hangszakasznak s az ötödikre vetnők a másodlagos súlyt. («ki nyakra ki | főre»-e inkább, v. ki nyakra, | ki főre?) Ugyanazon strófában, összerimelve a fenti eltérő esetekkel:

Török Bálint jó vitéz, | Enyingi:
Vitézséged ne mutasd nagyon ki
Mert a pogány bizony megigenli
Gonosz barát ellened | ingerli.

Ez a kérdés azért fontos, mert ha az utolsó ütemet kéttagúnak vesszük, akkor az ütem lassúsága, hosszú szótagokból kiállítása mintegy ösztönösen is előállhat. Példa lehet a kéttagú záróütem lassúságot követelő erejének a hatására különösen élénk mozgású ütemek után a 4, 4+4, 2 tetrameterek záró üteme, amelyet még a jó ritmusérzékű, de nem épen nagy gonddal verselő Jókai is állandóan hosszú tagokból alkot (illetőleg hosszú első taggal, mert a sor végén a 2-iknek a természetes hosszúsága nem fontos):

Régi dal | régi dal, || régi dicső- | ségről
Fényes napnak | ragyogása || rózsafelhős | égről

Tehát a kéttagú záródás esetleg Aranyt is ösztönszerűleg rávihette volna arra, hogy az utolsó előtti tagot hosszúnak vegye.

Azonban a rendes tízes trimeter végződése nem olyan érzékeny magában véve. Pl. a Jókaihoz képest nem fejletlenebb ritmusérzékű és nagyobb technikai gyakorlatú Petőfinél a *Szülföldemen* c. 1848-ban írt költeményben a 30 nem ismétlődő sorban látunk ugyan bizonyos hajlamot a lassú záró ütemre, 21 sorban hosszú az utolsó előtti tag, de ez a hajlam, t. i. a lassú záródás prozódiai éreztetése nincs kiképezve, mert 9 esetben rövid marad az utolsó előtti tag.¹ Ez ellenpróba lehet arra nézve, hogy véletlen-e Aranynál a hosszú utolsóelőtti szótag előfordulásának 96%-os aránya (Petőfinél 70%). Petőfinél az esetek majdnem harmadrésében nem igazodik a prozódia a ritmuskívánta mértékhez, Aranynál csak igen kis töredék, mindössze 28-ad rész. Aranynál nemcsak nem véletlen, de nem is csupán ösztön, hanem csak tudatos törekvés lehet az utolsóelőtti szótag hosszúsága. Épúgy ellenpróbát szolgáltat a *Szülföldemen* c. költemény arra nézve is, hogy a háromtagú záródás a *T. B.*-ban véletlen-e. A *Szülföldemen* c. versben az utolsó 2

¹ A refrain-sorban az utolsó előtti tag rövid; a vele rímelő sorokban 3-szor rövid, 3-szor hosszú.

szótag elválik 19 esetben; 3 tagot legfőlebb 14-szer lehet elkölöníteni, nem épen mesterkedés nélkül is; egységes 3 tagú szó meg épen csak 4 van 30 sor közt. A *T. B.* háromtagú záródása bizonyítottnak vehető, s véletlennek se tulajdonítható. — Van Petőfinek is olyan tizese, melyben valószínűleg dallamhatás alatt, 4, 3, 3 szabás uralkodik. A csaplárosné a betyárt szerette; három tagú szó végez 16 sor közül 10-et; mindamellert a sorok ritmizálhatók 4, 4, 2 alakra is. Az utolsó előtti szótag itt 16 közül 11 esetben hosszú. Ez az az eset, mikor a tagolás nem látszik véletlennek, de nem is egészen tudatos. A *Szilaj Pista* (1845) egészen 4 + 6 típusú, minden határozottabb belső tagolódás nélkül.

Ezek alapján bizonyítottnak vehetném azt, hogy Arany-nál csakugyan 4, 3, 3 tagolással van dolgunk, és hogy az utolsó ütemben csakugyan mértékre törekszik, mégpedig nem is alternative az egyenlő nyomatú v. az ellenkező nyomatú ütemek valamelyikére, hanem csak az ú. n. 'toborzó' és változata, a 'körösi' típusára.

Azt hiszem, erre nézve kétség annál kevésbé lehet, mert már 1850-ben írta *Vojtina II. levelében*:

Van a magyarnak... ur Krisztus, mi van!?...
Saját mértéke: népdalaiban,
Melyet kitánczol a paraszt legény,
És Farkas Józsi oly szépen ki húz,
De a poéta (kincsek közt szegény!)
Mértéket idegen mintára nyúz.

A szép toborzó, a lengedező
Bizony, bizony még járatlan mező,
Versébe olyat a ki tenni mer:
«Nincs benne mérték!» orditozni kell.
Sántitson ő is úgy, előre, hátra,
Mikép a többi azt előtte járta.

Arany a *T.B.* utolsó ütemében a szép toborzót és változatait értékesítette, bizonyosan nem akart régi mód szerint sántítani előre, hátra.

A második ütem mértékeire nézve ezek az esetek:

- I. — — — királyné 23 (beleszámítva: a várból, a Szentgyörgy, a Bálint 2-szer,
a jancsár, a szép két, a vénség)
— — — ki nyakra 11 (beleszámítva: magas könyöklőre)
— — — postája 9 « hajnalha-(sadáskor), kardját e-(melinti).
— Arany jegyzékében ez a képlet nem fordul elő.
- II. — — — budai 8 (ebben ti buda-i is) (és még 6 kétés)
— — — lengjen vagy 7.

E két változatban egyik félütem nem tiszta, ezek irrat. esetek.

- — — kétfelől 33 + 8 közös (esetleg — — —)
 + 1 „ „ — — — (mostan a)
 mindössze 42 eset lehet.
- 1 — — — temploma 22 (+ 1 közös mostan a l. fent)
 benne: titkos ü-zenetje, tornya te-, hogy ne ha-
 — — — Budavár 18 + 8 kétes (esetleg — — —) l. fent.
 (a kaput, a barát, a csaták, a török, a török, a kereszt,
 a halál; egyesült)

Ezeket beleszámítottam a fenti 22-be, ill. 41-be. Itt tehát nincs majdnem kirekesztőleg uralkodó forma. Itt is van azonban mérték, csak 15 esetben nem tiszta az egyik félütem. A mértékek két típusra oszlanak: a toborzó és változatai az egyik, amely a 3-ik ütem állandó mértéke, a másik pedig ellentéte, az ugrató, amely közepén perdül meg. 125 tiszta ütemből 82-ben a — — — típus és változatai uralkodnak, 43-ban pedig a — — — és változatai. Itt tehát nincs ugyan teljes homogeneitás, de mégis igen tekintélyes, azaz kétszeres többség, még pedig az utolsó ütemmel ellentétes dinamikai elosztású 3 tagú ütem javára. Ha az irracionális ütemeket is beleszámítjuk a közepén rövid, illetőleg hosszúhangzós csoportokba, amazok száma lesz 90, ezeké 50.

Kérdés lehet, hogy Arany fejében akkor megvolt-e már az ütemképleteknek az a rendszere, amely a versidomról írt értekezésében össze van állítva. Azokat a mértékeket próbálta-e már ekkor a *TB*-ban, vagy talán még ekkor csak általában a Fogarásitól és Erdélyitől átvett 'ugrató' és 'toborzó' képzetével dolgozott a 3 tagú ütemekben? Hiszen a Vojtina levelében sem említ más mértékeket, mint amelyek Fogarásinál és Erdélyinél nevet kaptak. Azonban azt látjuk, hogy az ő 3 tagú ütemei nem szorítkoznak erre a két formára, hanem változataikat is alkalmazza.

Hogy bánik azonban Arany a négytagú ütemmel, amelynek legtöbb változatát vonta el a népdalokból? Mi az első ütemek metrikája?

Itt a csoportosítást aszerint végzem, hogy a félütemek tiszták-e vagy nem. Azaz mindegyik ütem mindegyik felében van-e rövid szótag (mindakét szótag lehet rövid, vagy egyik rövid).

Mind a két félütem tiszta:

— — — —	Sárga lovát	31	} 46
— — — —	Hej mit akar	2	
— — — —	Ez is elád	9	
— — — —	Odahaza	4	

¹ Kétes, hogy melyik főcsoportozásba tartozik, I. v. II.:

- — — vagy — — — 6 eset: lesz oda, a Duna, a feke-(te kávé) a buda-(i)
 de inkább a tiszta csoportozásba veendő (temploma).
 — — — vagy — — — nagy a te | hat. (ez is inkább: ki nyakra).

a)	~	~	~	~	Parancsolja	8	} 38	
b)	~	~	~	~	Gomosz barát	7		
c)	~	~	~	~	Ne menj neki	4		
d)	~	~	~	~	Izabella	8		
e)	~	~	~	~	Azt se tudja	11		
							<hr/>	84

Egyik félütem nem tiszta.

~	~	~	~	Maga Bálint	7	} 42		
~	~	~	~	Török zászló	22			
~	~	~	~	Jöszte hozzám	13			
~	~	~	~	Lánczot neki	5	} 10		
~	~	~	~	Halljátok ezt	5			
							<hr/>	52

Egészen lassú (közömbös).

~	~	~	~	Két ellenség	4	<hr/>	4	
							<hr/>	140

Világos a törekvés, hogy a népdalokból elvont mértékre írja. De az is világos, hogy tovább megy a Fogarasi és Erdélyi négytagúképleteinél, nemcsak a ~ ~ ~ ~ és ~ ~ ~ ~ mintegy alapformákat alkalmazza, hanem változataikat is, és nem választ ki egy versmértéket, s erőlteti végig a versen, mint még Erdélyi is kívánni látszik, hanem vegyíti, ahogy ő 1856-ban megírta. «Én, amennyire népdalainkat ismerem, a négyes ütemre nem adhatnék szorosb szabályt annál: 'lengedező, vagy vele hasonló nyomató láb, ahol csak lehet; hol nem telik, ellenkező nyomató, valamelyik a fenebbi a—e közül'. — De hisz ez annyi volna, mint semmi mérték! fognak felkiáltani a 'forma' emberei. Épen nem. Ugyanazon szeszélyes változatosság nyilatkozik itt is, ami föntebb a soroknál. Ám kísértse meg valaki népdalt írni tiszta szökő v. lejtő (j., tr.) lábakon s azt épen úgy, mint a mérték kívánja, el is dalolni; türehtelen egyhangúsággal gyötrendi a magyar fület. Ellenben a föntebbi ütemek célszerű vegyítése, metszettel párosulva, oly ritmust ad, mely hangzatosságban fölér bármely idegen formával s azon felül sajátunk, édes mienk.» Írja ezeket 1856-ban. Nos, a fenti összeállításból látható, hogy a négytagú ütemek közül 84 (80) pontosan az ő mértékeire megy, még pedig azon elv szerint, hogy «lengedező, v. vele egyenlő nyomató ütem» — ilyen van 46, «de ha nem telik, az ellenkező nyomató, valamelyik az a—e közül» — ilyen van 36. Egyenlő nyomatónak veszi a középen megperdülő, ellenkező nyomatónak a középen meglussuló ütemeket. A nem egészen minta szerinti ütemekből 42-nek az első fele, a megnyitása szabályos, ami azt a benyomást kelti, hogy az ütem a szabályossághoz közel áll. 10-nek viszont a 2-ik fele szabályos, ez jóval kevesebb. A nyitány benyomása a hangsúlynál fogva is döntőbb, de ha a második rész felel meg a mintának, ott is némi pótlás történik. Egészen szabálytalan ütem csak 4 van.

Itt két megjegyzést teszek. 1. Arany a ~ ~ ~ ~ képletet nem vette föl jegyzékébe, itt sem él vele, csak 4-szer, ami szintén tudatosságának jele: én a 84 esetben ezt is beleszámítom, a choriambussal egyenlő nyomatú ütemek közé sorozom. — 2. Az *a* névelő mértékeit úgy vettem, ahogy az Arany mintáinak kedvezőbb; illetőleg félütemben hosszú szótag mellett rövidnek; viszont ahol choriambussá teheti az ütemet, hosszúnak. Az esetek ezek: rövid: Szívét a gond Szól a bíró Mire a nap A szombati György a barát Beletört a Ki-kiáll a Azt a vermet Mert a pogány Hej az a szó Fut a vezér Széles a víz; hosszú: Ott megyen a Ugy robog a Egyiket a Verje meg a Izeni a A basának A csecsemőt A mit akar. Egyéb közös mértékű szóknál hasonló szempontok szerint: Nem lesz-e jobb, Egyiket a, de: Mintha egyik.

Meg lehet ebből állapítani, hogy Arany már 1853-ban önállóan vont el mértékeket a népdalokból és megkísérlette alkalmazásukat. A *Török Bálint* mindenestre egyike azoknak a költeményeknek, amelyeken ezt a technikát kipróbálta. Ebben az igénytelen népdalformának látszó versben sokkal tudatosabb technikai művészet van, mint általában gondolják. Arany valóságos nótaszerű hatásra törekedett. Az első ütemnek megadta részint a középen nekigyorsuló, részint a középen megcsendesedő jelleget. A második és 3-ik, 3—3 tagú ütemet a két típus szerint képezte ki, a másodikat túlnyomólag a középen perdülő, az utolsót szinte kirekesztőleg a középen elnyújtó mozgástípus szerint, tehát a két ütem mozgása közt bizonyos ellentétet, illetőleg változatosságot létesített. Az egész vers daloló, bizonyos egyenletes szabás mellett is változatos erőmegosztással folyó. Olyan könnyű, mintha nem egy súlyos tragédia volna az, amit dallá olvaszt. Az igaz szívű, hős, önzetlen magyar hazafi tragédiáját, aki abba a lehetetlen helyzetbe kerül, amelyben se okosság, se vitézség, se jó szándék, se hazaszeretet, se hajthatatlanság, se ügyeskedés nem segít; határozhatja magát akármire, indulhat jobbra vagy balra, előre vagy hátra, mindenképp buknia kell az ügynek, melyért él és hal, meg nem mentheti hazáját, uralkodóját, csak elvesztheti családját és életét. A viszonyok hatalma erősebb, mint az ő minden szent érzése, célzatait leplezni is hiába törekszik: ellenfelei a ravaszágnak mesterei, azokkal szemben el kell vesztene a játékot. Összhangtalanság azonban nincs a forma és tartalom közt. A súlyos tragédia a költő érzésében már dallá van olvasztva, ezt a versforma csak érvényesíti. Arany itt egy politikai szenvedély tragédiáját adta elénk, mégpedig olyan bonyolult politikai viszonyok közt, hogy ezek balladai ábrázolása szinte lehetetlenségnek tetszhetnék. Aranynak sikerül

e bonyolultságot szinte a naiv értelem és érzés számára leegyszerűsíteni, megoldhatatlanságát is éreztetni, s egy népi énekmondó hangnemében dalba foglalni, mintha a népnek mondaná el egy egykorú, vagy közelkorú énekes, akinek nincsenek is monumentálisabb formái. A könnyed, dallamos forma a súlyos és bonyolult tárgyhoz képest nem összhangtalan, sőt stilszerű, mert a bonyolultság egyszerűsítése, a súlyos tartalom átkönnyítése már a belső formában meg van oldva. Semmitse von le a dallamos forma a tartalom meghatározó erejéből, mikor olvassuk, hogyan várják az elhurcolt hőst fiai, s azután hogyan

Várja szegényt szerelmes szép nője,
Ki-kiáll a magas könyöklőre,
Fehér képét ereszti karjára,
Ugy zokog, hogy mégse jő a párja.

Sőt részvétünk teljes, mintha mi is az egykorú vagy közelkorú hallgatóság közé tartoznánk, akikkel különben is lelki közösségben, szolidaritásban vagyunk.

Még néhány szót a *Mátyás anyja* c. 1854-ben írt ballada versalakjáról.

Ismeretes, hogy e költemény hat sorú strófái, ha a rövid sorokat hármával, a rímig, egynek vesszük, alexandrinpárt adnak. Hallani is afféle felfogást, hogy ez nem külön versforma, hanem egyszerűen ez is alexandrin. Erre azt mondhatni, hogy ez ugyan alexandrin, de nem minden alexandrin ilyen. Ez az alexandrinnek egy külön kiképzett válfaja. Arany a 3 tagú sorokba tördeléssel azt akarta éreztetni, hogy itt nem a szokásos, dallamavesztett, recitáló alexandrint akarja írni, amelyben a 6 tagú félsor tagolódása mintegy elmosódik, hanem olyan alexandrint, amelynek első félsorában csak épen 3—3 legyen a tagolás.

Ezeknek a 3 tagú rövid soroknak, illetőleg ütemeknek akarom megvizsgálni a mértékét. A következő képleteket találni a 72 háromtagú sorban:

(— ((— ((— (Szilágyi	3	}	30	
(— ((— ((— (Szerelmes	16			
(— ((— ((— (Ne mozdulj	9			
(— ((— ((— (Örzsébet	1			
(— ((— ((— (Erhetném	1			
(— ((— ((— (Száz arany	11	}	39	
(— ((— ((— (Hamarább 13 és piros a	9 = 22			
(— ((— ((— (vagy — — a levél	3			
(— ((— ((— (Fekete				
Kétes hogy	(— ((— (vagy	(— ((— ((— (tipusú-e:
	(— ((— (vagy	(— ((— ((— (Meg a ló
	(— ((— («	(— ((— ((— (Ki lesz az
	(— ((— («	(— ((— ((— (nem egyet

Középen hosszú 30 bizonyos, középen rövid 39 bizonyos, 3 pedig kétes.

Itt is az a két főtipus van tehát a 3 tagú ütemekben, mint a *Török Bálint*-ban: az, amely középen perdül, és az, amely középen meglassódik, az ugrató és változatai, meg a toborzó és változatai. Kérdés: itt is úgy van-e, mint ott, hogy az egymás mellett (egy ütemláncban) levő két 3 tagú ütem ellentétes egymással?

Nem. Itt inkább egyforma típusú szeret lenni a két egymás mellett álló 3 tagú ütem. A második ütem mintegy megismétli az elsőnek a hullámvázát (nem ellenkezőre fordítja, mint a *TB*-ban). Toborzó típust toborzó típus szeret követni, ugrató típust ugrató típus. Szilágyi Örzsébet; Híre sincs, Nyoma sincs. A 18 versszakban 36 pár hármas ütem van. Ezek közt csak 9 eset van, ahol a pár egyik fele toborzó-, a másik fele ugrató-féle; ellenben 24 párban kétségtelenül egynemű a két fél. A 3 kétes eset (l. fentebb) ennél fogva szintén úgy tekintendő, mint az uralkodó páros elv alá tartozó, mivel pedig a párja mindegyikben ugrató-féle, ezek is annak veendőik. Van összesen 11 pár toborzó-, 16 pár ugrató-féle (5 pár ugrató-toborzó, 4 pár toborzó-ugrató). A párok váltakozása meglehetősen önkényes: a vers elején jó darabig a toborzó és egyes párok uralkodnak, azután szaporán jönnek az ugrató párok. A $\sim - \approx$ típus vonatottabb, a $\approx - \approx$ típus fürgébb. Lehetne némi congruenziát keresni a vonatott ritmusról a fürgébbre való átmenet és a tartalom hangulatának derülése közt s megkockáztatni azt a véleményt, hogy a borús feszültség oldódása a ritmusban hamarabb érzik, mint a tartalomban, ahol hirtelenül és meglepetésszerűleg történik; a ritmus játszibbra válása szimbolikusan előre sejteti a jobb fordulatot. Ennek mégis ellentmond az, hogy a legutolsó versszakban, épen az örvendő meglepetésnél megint épúgy a toborzó típus lesz az egyetlen, mint a legelső versszakban volt. Nem annyira a hangulat minőségében, mint a tartalomban festett mozgalmassághoz lehetne igazodást keresni. Legalább is jól esik, ha a mozgalmos helyeken a középen perdülő ütemek szerepelnek. (Ki viszi Hamarabb stb. stb. l. a köv. hét versszakban is.)

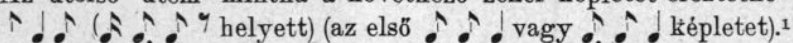

«Gyakran gondolkoztam, — írja Arany 1856-iki értekezésében — minő mértéket adhattak vissza azon dallamok, amelyek szerint régi hegedőseink az *epicai* költeményt éneklették... Erre nézve egy régi dallam jut eszembe, mely Gyöngyösi szövegére alkalmazva, hihetően ama korból ered, midőn még nálunk az *epicai* költeményt éneklették, mire kevésbé változatos, inkább recitativ jellemmel bíró, melodiája is mutatni látszik. E dallam következő mértékét adja a sándorversnek:

Keménnyel | csendesen || ballag pari- | pája,
 Két sütéssel jegyes a jobbik pofája,
 Oláhország | gi ló || mutatja for | máa,
 Tajtékos zabláját rágdogálja szája.»

Tehát a strófa 2 első sora (a dallam szerint!) 3, 3 + 4, 2 szabású, a másik két sor 4, 2 + 4, 2. Épügy a Kádár vitéz is, amelynek triviális dallam-mértékére szintén hivatkozik.

Ha ő gyakran gondolkozott ezekről a dolgokról, nyilván nem 1856-ban kezdte. A *Keménnyel* | *csendesen* szabást onnan vehette s a *MA*. balladában alkalmazta. Az eltérés az, hogy ő a *Mátyás anyja* 3 tagú ütemeiben nem ezt a különbséget érvényesítette: $\sim \sim -$ és $- \sim \sim$, hanem a $\sim \sim \sim$ és $\sim - \sim$ különbségét. Épügy *TB*. két utolsó ütemében is.

Összevéve a két verset észre kell venni, hogy Arany a háromtagú ütemeket mindakettőben nem egyesével alkalmazta, ahogy legtöbbször szerepelnek, hanem párosával. A *TB*-ban a trimeter *záródásául*, a *MA*-ban a tetrameter *kezdetéül*. Mint a trimeter közepe és vége a két ütem ellentétes dinamikai elosztású; a záró ütem a nehezebb fajta, középen lassú típus, (előtte) a középső ütem a könnyedebb fajta, középen perdülő típus. Mint az alexandrinféle tetrameter első fele a két ütem nem ellentétes, hanem többnyire egyenlő szabású, mintegy ugyanazon mozgás megismétlése; de vannak párok mindakét típusból, rendjük tetszés szerinti, legfeljebb a tartalomban jelzett mozgalmassághoz igazodnak. A *TB*. ritmikái jelleme olyanféle, mintha az egyes rendek záródása, ellentétesre váltva, megismétlődnek; mintha a 4+3 dimeter bővülne benne trimeteré, (4+3+3); mintha, az első hármas ütem már kikerekitené a sor első négyes ütemét egész renddé, de az énekköltő újra felvinné a záródást s ellentétes alakjára fordítva megismételné, s ezzel bővülne a hetes tizessé. Az első, ideiglenes záródás olyan, aminő a hetesek és tizenegyesek szokott lenni (középen gyors), a második, végleges záródás inkább olyan, mint a két ütemre nyújtott hármaské (középen lassú). A záródás kettősségét sokszor a szöveg is követi (Török Bálint jó vitéz, Enyingi | Jár a barát postája, követje, | Maga Bálint csak mozog, csak ühmgét). De legtöbbször bele van komponálva az ütembe eső szövegrész a mondat zömébe. Az utolsó ütem mintha a következő zenei képletet éreztetné:

 helyett) (az első vagy képletet).¹

¹ A *TB*. ritmusszémája a népdallamban is otthonos. V. ö. Bartók Béla, *A magyar népdal* XXXI. l. 3. szám: | | | Ilyen Szininél is a Nem bánom, ha parasztnak születtem dallama (102. sz.). A sor eleji két háromtagú ütem egyforma szabása is rendes a (kettőnél több ütemű) népdallamokban (A Tisza, a Duna zavarodik). A 4, 3, 3 tizes mint a 4, 3 hetes bővülése a záródás ismétlésével Bartóknál 71. b) Félre töiem bubánat, bubánat stb., de itt a két záró ütem egyenlő szabású, mindakettő: .

— A *MA*-ban a két hármas ütem mindegyikét mintha kis pauzák követnék s mintegy elszigetelnék a ritmus folyásában: Hamar a madarat!: — — — | — — — (nem: — — — | — — —). Ez sajátos, kifejező, mintegy újra kezdő, szaggatott jellemet ad a ritmushi periodusok kezdeteinek; nem engedi, hogy a versnek epikus jellege kapjon uralomra, ellenben a lírai jelleget biztosítja.

A hármas ütemek e metrikai kiképzésével Arany rendkívüli mértékben emelte a két költemény dalszerűségét.

Hogy az alexandrinszerű periodusok második feléről is essék szó, meg kell állapítani, hogy e hat szótag ritmikailag mindig 4—2 képlet szerint, vagyis egy gyors és egy lassú ütemre tagolódik. Kényszerít bennünket erre a tagolásra az, hogy az utolsó előtti szótag valamennyi esetben, kivétel nélkül hosszú. A költő ritmusérzéke azt a kéttagú (spondaikus) záródást valószínűleg tudta be. Tehát pl. *Hunyadi Mátyásnak* a tagolás, nem Hunyadi Mátyásnak, ahogy némely ökoskodó logizálja, hanem ahogy a rímelő félsor felosztása is mutatja: *senkinek se | másnak*, s ahogy a naiv ritmusérzék is kívánja.

Már most ami a négyes ütemeket illeti, a költő ezekben is a népdalokból elvont mértékeket alkalmazza. Teljesen tiszta a 36 félsor közül 26 (ebben 15 choriambus és hasonló nyomató, 11 ellenkező nyomató), egyik fele a többi tiznek is tiszta; a többiek közt azok is szépen perdülnek.

A három-, négy- és kéttagú ütemek metrikai kiképzésével Arany rendkívüli mértékben emelte a két költemény dalszerűségét s az egyszerű népi ritmusokból valami különlegességet fejlesztett, amit minden formaélvező nagyra értékel.

Irodalomtörténeti tanulság még, hogy Arany a magyar vers ütemmértékeinek elvonásával már több évvel 1856 előtt foglalkozott, Fogarasi és Erdélyi mértékein jóval túl ment, ezeket a megfigyeléseket művészi gyakorlatában is kipróbálta, még pedig kitűnő eredménnyel, az illető magyar versformák hangzatoságát rendkívül fokozta, művészi zománcát ragyogóbbá tette.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

HUSZONÖT ÉV A MAGYAR TÁRSADALMI DRÁMA TÖRTÉNETÉBŐL.

Az 1878-iki drámapályázaton ismét Csiky Gergely nyerte el az Akadémia jutalmát. A *Jóslatnak* 1875-iki, s a *Janusznak* 1877-iki Teleki-díja után most *Az ellenállhatatlan* c. vígjáték a pénzben is, dicsőségben is értékesebb Karácsonyi-jutalmat hozta meg neki. Az író barátainak egyike nyomban nagy örömmel vitte meg a hírt Podmaniczky Frigyes bárónak, a Nemzeti Színház intendánsának. Mikor a báró megtudta, hogy a koszorúzott vígjáték verses mű és hogy spanyol földön játszik, elégedetlenül így szólt:

— Szép, szép, de Csikynek másféle darabot kellene írnia. Nekünk társadalmi darabra van szükségünk. Ha Csiky átlépne e térre, az ő tehetsége új életet teremthetne a színháznál. Rá fogom beszélni, hogy írjon társadalmi drámát.

A jó barát elmondta e nyilatkozatot Csikynek, mire ez fanyarul válaszolt:

— Van is magyar társadalom! Ujra csak sablónokat, ismert figurákat hozni színpadra, ehhez semmi kedvem! Nem hiszem, hogy én valaha társadalmi darabot írjak!¹

Ezt az az író mondotta, akinek két év múlva színrekerült *Proletárok* c. színművétől kezdve lehet komolyan beszélni magyar társadalmi drámáról!

Honnan ez a nagy ellenmondás? Vajon csakugyan anynyira nem volt-e még a mult század hetvenes éveinek végén magyar társadalmi élet, hogy nem is inspirálhatta drámaíróinkat? Vagy pedig csak Csiky nem látta ekkor még világosan a maga hivatását és a magyar drámairodalomnak pótlásra váró hézagát? Avagy csak valami szeszélyes, pillanatnyi elborulás adta-e ajkára e pesszimista szavakat? Vagy pedig — ami a legfeltűnőbb volna — 1878-ban még nem volt drámai feldolgozásra alkalmas magyar társadalom, s röpke két év alatt meg már olyan életteljes lendületre kapott, hogy az érdekes és eredeti modellek egész sorát szolgáltatta az írónak?

¹ Sümegi Kálmán: *A Proletárok szerzőjéről*. Fővárosi Lapok. 1885. ápr. 16. és 17.

Csupa olyan kérdés, amelyre a felelet csak társadalmi, irodalmi és színházi viszonyainknak alaposabb szemügyrevételével adható meg, és egy teljes negyedszázadnak ismeretét követeli meg. E huszonöt év a kiegyezés dátumától addig az esztendőig terjed, amikor már Csiky Gergely örökét egy új, nála is nagyobb hatású és jóval állandóbb értékeket termelő író, Herczeg Ferenc veszi át.

E két és fél évtized a magyar társadalmi dráma vajudásának és megszületésének kissé hosszúra nyúlt időszaka. Ami ez irányban azelőtt történt, azt legfeljebb mint tiszteletre méltó praehistoricumot lehet értékelni. A negyvenes éveknek a romantika requisitumaitól hemzsegező és irányzatosságtól fűtött társadalmi darabjai — Czakó, Obernyik, Hugó Károly drámái — épen úgy nem igazi társadalmi és nem igazi magyar levegőjű drámák, mint ahogy az ötvenes években Kövér Lajos e nemű próbálkozásai sem azok. Ez ügyes tollú és kora mértékével mérve jelentékeny színpadismerettel rendelkező írónak csak három darabját lehet e műfaj fejlődése szempontjából tekintetbe venni: *A szép marquisné* (1854), *Celestinát* (1856) és a *Gazdagság és szegénységet* (1857).¹ Romantika és realista ábrázolás még erősen egyensúlyozatlanul keverednek bennük, alakjaik mesterkélték, levegőjük csinált. Jellemző, hogy a legelőbb alkotás közülük *A szép marquisné*, mely egy Balzac-novellának színpadi átdolgozása.

Szigligetinek 1865-ben bemutatott és hosszú ideig műsoron maradó *A fény árnyai* című öt felvonásos darabja a maga korában igen nagy hatású dráma volt, de meséje és alakjai ennek is erőszakoltak, a magyar színek nagyon is halványak benne, különben is a darab vezető személye, Charlotte, francia nő. Egyébként is a mű verses formája a társadalmi színműnek realisabb ábrázolást követelő egész lényegével ellentétben van. A verses formának e műágban annyira feszélyező hatása és stilustalansága Szász Károlynak a Nemzeti Színházban 1866-ban előadott *Flóriájában* még azzal fokozódott, hogy a szerző a verses dikciót rímekkel tarkázta.²

Ezek a kiegyezés előtt feltűnt kísérletek a később jövőknek legfeljebb útját egyengették, de a magyar társadalmi dráma további fejlődésének alig adtak akár formai, akár tartalmi ihletet. E műfaj magyar földön lényegében úgy alakult, mintha ez előzmények fel sem tűntek volna.

De a kiegyezésre következő években sem indul meg nyomban e drámai formának valami gyorsabb ütemű fejlődése.

¹ *Kövér Lajos színművei*, 1860—61. I—IV. kötet.

² E darab a kolozsvári Nemzeti Színháznál 1865-ben 50 arany pályadíjat nyert *A lelenc* címen. Megjelent a Kisfaludy Társaság kiadásában 1867-ben: Szász Károly: *Két színmű*. I. *Heródes*. II. *A lelenc*.

E lassú kibontakozásnak főoka abban rejlik, hogy a társadalomnak az a rétege, amely a modern értelmű társadalmi színműnek sugalló osztálya és közönsége — a városi polgárság — nálunk még csak a megalakulás, az összeverődés kezdő éveit élte. A szabadságharc előtt ezirányban már megmozdult fejlődés a világoosi katasztrófa után visszahanyatlott, s az a réteg, amelyből magyar szellemű városi polgárság alakulhatott volna, vidékre vonult, s újra a régi középnemesség falusi életét élte. Az az elem tehát, amely a maga bonyolultabb életviszonyaival a társadalmi drámának ösztönzést és mintát adhatott volna, minálunk csak a kiegyezés után nekilendült gazdasági viszonyok következtében kezd számottevőbbé válni.

E nélkül a városi elem nélkül pedig nincs társadalmi dráma. A vidéki, földesúréletet élő osztályok lehettek ösztönző anyaga és hálás közönsége a nemzeti élet nagy kérdéseit történeti formába stilizáló hősi daraboknak; a kedves, muskátlis, pipázó és kvaterkázó vígjáték egyszerűbb vágású alakjai és primitivebb történetei számára is szolgáltathtak színpadi ábrázolásra érdemes mintaképeket: de a társadalmi dráma ama formájának, mely Nyugaton a negyvenes években kezdett fellendülni, semmiképen sem lehettek életre ösztönzői. Ez a drámai műág teljesen össze van forrva a városi polgársággal, melynek viszonyai sokkal bonyolultabbak, mint a vidéki nemesi rendé. Ez új társadalmi osztály e bonyolultabb viszonyokat akarja színpadon látni, s e követelésével az irodalmat új drámai formák kitermelésére ösztönzi. Egyfelől tehát a színiirodalomnak gazdagodását idézi elő, másfelől azonban meg kell állapítani, hogy műérzéke nem mindig tisztultabb a régi közönségénél. E polgári rendnek gyakran kicsinyes gondolkozása és érzésvilága nem igen tud a tragédia magasságáig felszárnyalni, s bár az erős összeütközéseket szereti, de megköveteli, hogy színházutáni vacsorájának hangulatát az előadás azzal a bizonyos «megnyugtató véggel» vezesse be. Innen van, hogy a társadalmi drámák túlnyomó része ú. n. középfajú dráma.

E közönség az irodalmi alkotástól az ábrázolásnak bizonyos kicsinyesebb realizmusát is megkívánja. Nem szereti, ha érzéseit és gondolatait történelemmé stilizálják, nem szereti a hősi pózt és a dikció lendületét, szívesebben látja színpadon a maga megszokott környezetét, a polgári személyeket, a polgári otthont, szóval modern miliőt. Kívánja, hogy a dráma személyei azokat az aktuális kérdéseket fejteggessék, vagy azokból a napi problémákból szöjjenek mesét, amelyek őt a szalónokban, a kávéházban, börzén, a parlamentben vagy a hírlapok hasábjain is foglalkoztatják. A maga közvetlen világát akarja tehát színpadon látni, s az írótól is ugyanazt az artisztikus közellátást követeli meg, amelyben maga is

szenved. A nagy távlatok szédítik, s a nagy stílust avult bombasztnak tartja. Szóval realizmust kíván, de nem olyan mértékűt, amely a társadalom mélyebb keserűségeit s meztelenebb igazságait merészebben markolná meg. Itt magával, mint e műfaj maecenasával szemben tapintatot követel, s az írótól a saját maga portrait-ját csak olyan feltétellel fogadja el, hogy az élethűség ne merészkedjék az előnyös beállítás rovására.

Ilyen megalkotottságú és ilyen izléskövetelményű polgári osztály nálunk csak a kiegyezés utáni években kezd kialakulni. A magyar társadalmi dráma épen ezért nem jelentkezhetik nagyobb erővel nyomban a kiegyezés után, hiszen e polgári rétegnek csak politikai és gazdasági alapjai vannak még lerakva.

Nagyobb lendülettel egyelőre egy másik irány tör elő, amely a megváltozott általános viszonyoknak, s a változni készülő izlésnek egyelőre még jobban megfelel, mint a realista ábrázolású társadalmi dráma. Az ú. n. újromantikus iskolának kétségkívül nagyon erősek a társadalmi változásoktól független, pusztán irodalmi fejlődésünktől sugalt, immanens okai is. Itt azonban csak azt a szociális feltételt említem meg, hogy a kiegyezéssel biztos alapokra helyezett magyarság nem lévén már lételének gyökereiben is fenyegetve, a nemzet vezető osztályainak érdeklődését a hősi, a csatás vagy politikai tárgyú drámák nem kötik már annyira le. Szívesebben üdül szeme a szelidebb kilátások tekintetén. Az újromantikus irány — Rákosi Jenő, Dóczy Lajos és pályája kezdetén Csiky Gergely — e megváltozott izlést szolgálja ki. Nehéz lépésű, fringias hősök helyett elegánsabb mozgású, könnyedebb modorú embereket vonultat fel. Nemzeti problémák helyett játékosabb történetekről mesél. A magyar múlt borúja helyett Hellas vagy Spanyolhon napsugarával árasztja el a színpadot. Mars sisakjába Venus galambjai fészkelnek, s a harci kürtök riadóját a fuvolának lágy epedése váltja fel.

E romantikus mese-vígjáték virágzásának éveiben a társadalmi dráma nagyon szerényen jelentkezik. De az az érdekes, hogy mindjárt a kiegyezés évében az új társadalom képét ugyanaz az író akarja színpadra vetíteni, aki az újromantikus drámának is vezére és legkiválóbb művelője. Rákosi Jenőnek Teleki-jutalmat nyert *Régi dal régi gyűlölségről* c. színműve teljesen elhibázott, de azért érdekes kísérlet. Ez új irodalmi korszak legelső társadalmi színműve a zsidókérdéssel foglalkozik, persze erősen filozemita irányzatossággal. Rövidre fogott témája az, hogy a régi nemzedékben a két felekezet még gyűlöli egymást, a fiatalok között azonban helyreáll az egymást megértés.¹ Megalkotásán a romantikus Rákosi keze lát-

¹ *Régi dal régi gyűlölségről*. Színmű 5 felvonásban. Pest, 1867.

szik. Vers és próza váltakoznak benne, s a dikció, költőibb színessége meghökkentő stílus-disszonanciát mutat a darab modern miliójével. E felemás modorra alig lehetne jellemzőbb valami, mint az az egyébként jelentéktelen vonás, hogy a szerelemesek hol tegeznek, hol magázzák egymást, a szerint, amint dikciójuk líraibbá hevül vagy prózaibbá okosodik. A Rákosi mesevígjátékaiban feltűnő Shakespeare-hatás e darabon is erős nyomokat hagyott. Lévi zsidó alakja mindenestől Shylockra emlékeztet és shakespearei ősenek ama híres kifakadását is («Nincsenek a zsidónak szemei...?») megtanulta és visszhangozza. A gyakori színhelyváltozások is a régi angol színpad technikáját juttatják eszünkbe, sőt mindjárt a kezdő jelenetben a vendéglős és Péter inas, ez a két magyar népies alak is a shakespearei szolgák körmönfontóságával szellemeskedik.

A kiegyezésre következő esztendő egyetlenegy drámát dob felszínre, Hiadornak a Budai Népszínházban előadott *Párbaj* című színművét. E darabot a magyar irodalomtörténetírás már azzal is megbecsüli, ha csupán annyit tart emlékezetben felőle, hogy szerzője a párbaj szokásával száll szembe.

A következő két esztendő még ennél is meddőbb — újabb magyar társadalmi drámát egyáltalában nem termel.

Az 1871-iki év azonban a több hatásos társadalmi dráma íróját, br. Jósika Kálmánt juttatja szóhoz. Ekkor hozza színre a Nemzeti Színház a *Két jó barát* című színművét.¹ E darabbal kezdődik az újabb magyar társadalmi drámának az a saját-sága, mely jellemző marad mindmáig: e nemben dolgozó íróink teljesen a francia drámaírók technikájához csatlakoznak. A mélyebben járó, de nehezkesebb germán dráma és a könnyedebb felépítésű, de inkább a felszínen mozgó francia társadalmi színmű között a magyar drámairodalom Jósika Kálmánnal a francia formához szegődik. A franciák hatása — különösen Scribe-é — igaz, már Kövér Lajoson is érzik, de az újabbak: Augier, Dumas, Sardou stb. hatása alá a magyar társadalmi dráma döntően Jósika Kálmánnal kerül.

Mik ennek a stílusnak fősajátságai?

Az író valami aktuális kérdést ragad ki a társadalom viszonyaiból. E kérdést izgató mese keretébe helyezi el, lehetőleg úgy, hogy egy középponti helyzetű jelenet, a *scène à faire* köré csoportosuljon a darab többi része. E jelenet, a *nagy jelenet*, rendszeren az utolsóelőtti felvonás végén helyezkedik el, s ennek előkészítésére szolgál minden előzmény, s ennek pergően gyors lebonyolítására az utolsó felvonás. E jelenetnek centralis jelentősége gyakran annyira nyilvánvaló, hogy néha szinte csak kedvéért megírottak látszik az egész

¹ B. Jósika Kálmán színművei: I. *Két jó barát*. Dráma 3 szakaszban. II. *Salome*. Dráma 5 felvonásban.

darab. E főcsattanó mellett természetesen a többi felvonás végének és a dialógnak frappáns kihegyezése is hatalmas eszköze a hatásnak. Gyakran visszatérő fogása az estély-jelenetekkel való operálás: ez t. i. kitűnő mód arra, hogy sok szereplőt lehessen összehozni; ha arra van szükség, hogy a főszemélyek magukra maradjanak, mindig lehet ürügyet találni, hogy a többi kimenjen a színről, s amikor a főszereplők között a helyzet már csattanóvá érik, a feszültség erősbitése kedvéért mindig vissza lehet őket hozni.

E darabok realista szándékából folyik, hogy milió ábrázolásuk rendszeren elég szélesre terített, s a főalakok köré egész sereg epizódszemély csoportosul. E genre-alakok a főtörténetnek komorabb — de persze azért rendszeren kibékítően megoldott bonyodalma mellett — a derültebb elemet képviselik, Közülük gyakran kinő a raisonneur alakja, aki mindent belátó, jószívű bölcsnek van rajzolva, összehoz és kibékít, old és köt az író akarata és a nyájas közönség szája ize szerint.

Jósika Kálmán *Két jó barátja* is ilyen francia kaptára vert darab, az író azonban e kapta kezelésében még nagyon is tanoncnak mutatkozik. E három szakaszra osztott dráma francia mintáinál is jóval külsőségesebb és hatásvadászóbb. A csattanós felvonásvégek s a nagy jelenet némi ügyességgel vannak kidolgozva. Ez utóbbi különösen mutatja a francia receptet: a botrány egy estélyen tör ki, amikor mindnyájan a színre tódulnak. A tömegek mozgatózásában azonban a franciák virtuozitását meg sem közelíti az író, s a dialógusban is csak *akar* franciásan könnyed lenni, de voltaképen nehézkes és papiros-izú marad. Az új színpadtechnika egyik követelményét is, egyazon felvonásnak helyegységét, még bizonyos nehézséggel tudja megvalósítani; egy változás így is maradt benne. A *felre*-szólástól, monológtól épen annyira nem tud megszabadulni, akárcsak utódai, még Csiky-t sem véve ki.

Jósika második modern darabja, a *Salome*, két év múlva, 1873-ban került színpadra. Ez is külsőséges hatásra törekvő munka. A párbeszéd fordulatosabb, mint az előbbi műben, a felvonásvégek ügyesen csattannak, de a nagy jelenet kevésbé jól van kidolgozva, s nem olyan minden szálát egybemarkolóan centrális jellegű, mint amott. Meseszövése is nyugtalan: új meg új indítékok új meg új irányba terelik a cselekményt. Egyébként megemlíteni való, hogy a főtörténetben van valami Kemény Zsigmond *Férj és nőjéből*: osztálykülönbségből származó rossz házasság, és gyilkosság azért, hogy a nő a szégyenből meneküljön.

Még ugyanez évben, 1873-ban, jelent meg Jósikának új 5 felvonásos modern tárgyú színdarabja, a *Messaline*. Egyetlen mozzanat, amelyben itt technikai fejlődés mutatkozik, hogy a sok személyt ügyesebben mozgatja a szerző, mint előbb.

E darabok meséjének ismertetése teljesen mellőzhető. Semmi irodalomtörténeti tanulság nem fakadna belőle, hiszen a magyar társadalomnak nem is akarnak képei lenni: színhelye egyiknek sem Magyarország. A *Két jó barát* és *Salome* francia földön játszódnak, a *Messaline* pedig Lembergben és Bécsben. Ez a körülmény azonban a maga negatív vonásával jellemző: a magyar társadalmi dráma művelője a maga hazája társadalmában még nem talál feldolgozásra alkalmas anyagot, de azért már érzi az új idők szelét, érzi, hogy a közönségnek újabb színpadi érdeklődése rövidesen a modern tárgyak felé fog fordulni.¹

Jósika darabjainál többet emlegeti az irodalomtörténet-írás Toldy István színműveit. Igazi sikere azonban ezek közül is inkább csak két vígjátékának, az 1872-ben színrekerült *A jó hazafiaknak* és az *Új embereknek* volt. Ezeket hazai levegőjük és a kiegyezés után felvetődő újabb társadalmi kérdéseknek ügyesebb megfogása több évig műsoron tartotta. Az *Új embereket* még tíz-tizenöt év múlva is elővették. Vizsgálódásunk körébe azonban csak a komolyabb hangú és tárgyú színművek tartoznak, s így Toldynak csak két másik darabjával, a soha színre nem került *Liviával*, s az 1874-ben színpadon is bemutatott *Kornéliával* foglalkozunk.

A *Livia*² erősen jezsuita-ellenes tendenciával írott darab. A mese, melynek keretében ez irányzatosság megnyilvánul, épen nem szükségszerű és meggyőző. Ramiac jezsuita páter gr. Turay birtokán helyet és épületet kér egy jezsuita nevelőintézet felállítására. Ezért cserébe felajánlja közreműködését Turaynak, hogy kieszközli számára a szentszéktől házasságának megsemmisítését. A gróf neje, Livia, ugyanis gyermektelen, s a férj teljesen le van sújtva az ősi Turay család kihalása miatt. A darab meséjének szervi hibája ott van, hogy ez az egész komédia fölösleges, hiszen a gróf buzgó katolikus, aki e nélkül is kezére dolgoznék a páternek. Annál kínosabb, hogy valósággal a jezsuita az, aki erőszakolja a házasság felbontását, s hogy ok is legyen rá, maga szeretne bűnös viszonyt közvetíteni a gróf neje és öccse között. A bonyodalom hirtelenül és véletlenszerűen oldódik meg: Livia váratlanul mégis csak anyának érzi magát.

Toldy e darabban a maga politikai meggyőződése és a francia tendenciózus irodalom kedvéért kétségtelenül erősen meghamisította a magyar élet valóságát. Minálunk ilyenféle

¹ Jósikának negyedik darabja, a nyomtatásban 1875-ben megjelent, de színpadra csak 1879-ben került *Műrenyá* c. négyfelvonásos drámája kiesik ez értekezés tárgyköréből. Nemcsak hogy idegen földön játszik, de nem is társadalmi színmű. Tárgyát a lengyel szabadságharcból merítő, fegyverzörgéses darab.

² *Livia*. Színmű. 1874.

házi-abbék nem igen voltak otthonosak, s különben is egy ragyogó elméjű jezsuitát — akinek az I. felvonásban kifejtett történetbölcséleti áttekintése nagyon mély belátásra mutat — csak a legvakabb elfogultság súlyeszthet szerelmi kerítővé.

Toldy másik darabjának, a *Kornélia* című négyfelvonásos színműnek,¹ témája sokkal érdekesebb: elég megkapóan van szembeállítva egy könnyelmű férjnek és mélyebb kedélyű feleségének jelleme. A kaszinói úri morál alól kikandikáló cinizmust és léhaságot is ügyes kézzel leplezi le a szerző. A darab előadását egy-két erotikusabb vonatkozása és jelenete miatt a belügyminiszter megtiltotta, de tilalmát e rendelet nyomán támadt felzúdulás hatása alatt visszavonta.

A franciás technika szándéka Toldynak e darabján is látszik. A törekvés azonban nem jár mindig sikerrel, s a színpadi hatás titkát néha nagyon is elvétí az író. Így pl. az első felvonásnak jóval előbb (a IX. jelenettel) kellene végződnie, mert a szálak itt futnak hegybe, és mert itt van a csattanó. E helyett még hét hosszú jelenettel van megtoldva. A dialógnak itt is, akárcsak *Liviában*, hibája, hogy a szereplők a gondolatokat és érzéseket drámaiatlan őszinteséggel nyomban kimondják, a helyett, hogy azok önkénytelenebbul pattannának ki. A monológok és a *félrek* mindkét darabban gyakoriak, s különösen a félreszólásoknak lompos kényelméhez annyira hozzá látszik szokni a magyar dráma, hogy olyankor is alkalmazza, amikor egészen felesleges. A *Kornéliában* technikai tekintetben legjobban megoldott jelenet a második felvonás vége, mikor a hű feleség a mulatságon álarcban kihallgatja férjének Temesinek léhaskodását. Megemlítésre méltó, hogy az első felvonásnak lánysorsolási jelenete Dunay és Temesi között (fej vagy írás!) *A dolovai nábob lányának* ismert motívumához adhatott ötletet.

Toldy társadalmi színművei Jósika darabjaival szemben annyiban jelentenek haladást, hogy itt már a szerző magyar földre teszi a lábát és magyar társadalmat akar rajzolni. Társadalmi életünknek még kialakulatlan voltára azonban jellemző, hogy míg ugyane szerző vigjátékai elég sok magyaros vonást mutatnak, addig e komolyabb színművek egy-két apróságot kivéve, nem tartalmaznak semmi specifikusan hazait. Igen érdekes, hogy Toldy német fordítója, Alexander Rosen, épen ezért csak e komoly drámákat ültette át.² Előszavában meg is mondja, hogy Toldy darabjaiból «sich die vorliegenden am meisten für ein deutsches Publikum eignen ... Hauptsächlich

¹ *Kornélia*. Színmű. Pest, 1874.

² *Zwei Schauspiele (Livia, Cornelia)* von Dr. Stefan Toldy, übersetzt von Alexander Rosen. 1875.

weil sie ausser der ganz äusserlichen Hülle kaum etwas spezifisch Nationales an sich haben, was sie dem deutschem Publikum unverstündlich machen würde.»¹

Az 1875-iki esztendőben két új magyar társadalmi dráma kerül színpadra. Az első Kazár Emilnek *A hátrahagyott család* című négyfelvonásos színműve.² Nem jelentékeny mű, és sem tartalmi tekintetben nem jellemző a magyar társadalomra, sem pedig formailag nem viszi tovább a magyar drámát. Sőt mintha az előző darabokhoz képest visszaesést mutatna: több helyütt nem annyira a drámaíró keze, mint inkább az elbeszélő modorhoz szokott író stílusa érzik rajta. A felvonásokon belül a színhelyegységet is csak bizonyos erőszakkal tudja megtartani.

Másik darabja ez esztendőnek Almási Tihamér *Clarisse* c. ötfelvonásos drámája.³ E darab a Nemzeti Színháznak társadalmi drámára hirdetett pályázatát nyerte meg. A Nemzeti Színház vezetősége tehát már látni kezdi, hogy a hazai színműirodalomnak lépést kell tartania az általános európai fejlődéssel, s ezt a fejlődést akarja pályadíjjal elősegíteni. Sajnos azonban, a *Clarisse* jutalmazása is csak úgy érthető, hogy a bíráló bizottság e műfaj ösztönzése kedvéért igen szerény mértékkel mért. Feltűnő, hogy Almási Tihamér, aki a dalos színművek terén egy-két ügyes alkotással gazdagította irodalmunkat, mennyire feszesen mozog e szalonibb miliőben.

A *Clarisse* magyar földön játszik, de semmi magyaros nincsen benne. Meséje bárhol játszódhatnék, és mindenhol — idegenül hatna. Jellemábrázolásán és bonyodalmán csínáltság érzik. Főalakja, a kacér Clarisse, némiképp Kővér Lajos *Szép marquisnőjének* hatását mutatja.

A francia technikát is nagyon tökéletlenül követi a szerző. A színpadilag érdekes fordulatok az aránytalanul hosszú és lassú indítás után későn fejlenek ki. A felvonásvégek bizonyos hegyezettségre törekszenek, de igazi nagy jelenetnek nyoma sincsen benne.

A magyar társadalmi színműnek e lassú tempójú kialakulása e korban már nemcsak irodalmunk változatosabbá fejlődésének szempontjából volt baj, hanem a Nemzeti Színház számára valósággal életkérdéssé kezdett válni. 1875. év őszén megnyílik a Népszínház, mely hosszú tárgyalások után, a Nemzeti Színház vezetőségének szívós ellenzését legyőzve, magával viszi a népszínműveket, köztük az épen ez esztendőben olyan nagy hatást elért *Falu rosszát* is. E színművekkel a Nemzeti Szín-

¹ Toldy drámáiról I. Szász Károly értekezését a Beöthy-Emlékkönyvben. 1908.

² A Nemzeti Színház könyvtára. 90. füzet. 1875.

³ *Clarisse*. A Nemzeti Színház által 100 arany pályadíjjal jutalmazott eredeti dráma 5 felvonásban. 1875.

ház elvesztette műsorának legvonzóbb darabjait. A népszínmű kivonulásával a Nemzeti Színház szinte eredeti műsor nélkül állott. Az új romantikus mesejáték, mely egy-két évig olyan csillogó életet élt, kezdett megfakulni, s a régi műsornak megteremtője és évtizeden keresztül táplálója, Szigligeti Ede is öregebb volt már ahhoz, hogy e tekintetben várni lehetett volna tőle valamit.

Hogy milyen sivár helyzetben volt akkor a Nemzeti Színház, azt hadd világítsa meg egy-két egymással szembe-helyezett adat. Míg az új vállalat, a Népszínház, a magyar előadások és az idegen darabok között jó hosszú éveken át — jórészt épen a népszínmű ápolása miatt — legalább az ötvenszázalékos arányszámot meg tudta őrizni, addig a Nemzeti Színház magyar műsora egyre lejjebb olvadt. Az 1875—76-iki színházi évadban (akkor még a színházi esztendő husvétől-husvétig tartott!) a Nemzeti Színház műsorában — nem számítva persze az operákat — 110 idegen estére még 81 magyar esett; a népszínmű kiválása utáni évben 1876—77-ben pedig 135 idegen drámai estével már csak 54 magyar előadás állott szemben. Még szomorúbb az 1878—79-i évnek képe: 185 drámai előadás közül 29 eredeti mű 47 estét töltött be, vagyis az estéknek csak egy negyedrészt.¹

E műsorkérdés természetesen egyúttal kasszakérdés is volt. Több régi színészünk szóbeszéde fenntartotta azoknak a szomorú estéknek emlékét, amikor az előadás megkezdése előtt a Nemzeti Színház kapujából lehangoltan nézték az előttek elsétáló messzelátós urakat és hölgyeket, akik dehogyan is a Nemzetibe tértek be, hanem mentek tovább az új, fiatal vállalat, a Népszínház pompás épülete felé.

Ezért azután a következő évben a Nemzeti Színház újra pályázatot hirdet magyar társadalmi színműre. E pályázatról a Nemzeti Ujság 1876 okt. 19-iki száma a következőket közli: «A Nemzeti Színház drámabíráló bizottsága a jelenkori magyar műveltebb társadalmi életből meritett prózában vagy versben írt szomorújáték- vagy dráma-pályázatának eredményét illetőleg a következő határozatot mondta ki egyhangúlag: A pályázatra beadatott hat színmű közül *A parvenu* figyelemreméltó, a *Gróf Dormándy Kálmán* pedig a többinél sok tekintetben sikerültebb műnek mondható ugyan, de mivel ez is csak lényeges átdolgozás után lenne előadásra ajánlható s jelen alakjában a feltételnek, mely drámai értéket követel, nem felel meg, a pályadíj nem ítéltetett kiadandónak.» E jelentésben érdekes először is az, hogy a pályázatra mindössze hat pályamű érkezett

¹ L. *Nemzeti Hírlap*: 1876 márc. 2., jun. 18., 1876. aug. 31., 1877. márc. 25., okt. 21., dec. 29., 1878 jan. 3., aug. 18., okt. 15., dec. 22., 1879 apr. 12. (esti kiadás).

be, másodsor, hogy a Nemzeti Színház a *Clarisse* után szigorúbb mértéket alkalmazott, harmadszor pedig az, hogy *Gróf Dormándy Kálmán* mégis színpadra került. E mű szerzőjeül Bercsényi Béla, a Nemzeti Színház érdemes színésze jelentkezett, s a kívánt átdolgozást a darabon végrehajtván, műve előadásra elfogadtatott.¹ Első előadása 1877 ápr. 6-án volt.

Ez ötfelvonásos darab² a Csiky előtti korszaknak több tekintetben legjelentékenyebb társadalmi színműve. Meséje érdekes. Középpontjában egy elszegényedett gróf, Dormándy Kálmán áll, aki feleségül veszi egy gazdag szénbányatulajdonosnak leányát. A grófi család arisztokrata gőggel ellenzi a házasságot és idegenkedéssel fogadja a polgárasszonyt. A házastársak mindamelllett egy ideig boldogan élnek egymással, míg csak a férj ismét bele nem szeret régi jegyesébe, egy kacér arisztokrata nőbe, ki aztán kedvese is lesz. De azért lélekben nem tud szakítani feleségével sem. E bonyodalom nem új, s a férfinak habozása az egyszerűbb szelidség s a pompázó kacérság között mind a regény, mind a drámairodalomban elég feldolgozóra talált már. Bercsényi azonban elég ügyesen, s bizonyos lélektani igazsággal fonja a mesét egészen a férfi katasztrófáig. Itt azonban megtorpan, s a férj bukását nem az előzményekből vezeti le, hanem egy a darab főtörténetével kapcsolatban nem álló indítékból.

Magában a társadalmi rajzban kétségtelenül sok a csináltság. E korban a magyar társadalomnak még nem igen voltak olyan gazdag szénbányatulajdonosai, akik grófi családokkal házasodtak össze. E motivumot a francia írók szemüvegén keresztül látta meg a szerző. Technikai tekintetben azonban e műfaj területén Csiky előtt ez a legkülönb színpadi mű. Írója a francia modort már ügyesen kezeli; a széles miliő-ábrázolásban, az epizód szerepek erősebb kidolgozásában, egyes aktuális kérdések megbeszélésében bizonyos drámaírói készség mutatkozik. A nagy jelenet — mely különben nem az utolsó-előtti, hanem a harmadik felvonás végén van — igen hatásos, csak az a kár, hogy a szerző e főcsattanóba új motivumokat is kever, holott az előzmények is már elég anyagot adnak az összeütközésre. Az utolsó két felvonáson némi erőszakos nyujtás látszik. Dikciója általában eléggé színpadias, gyakran csattanós, néha szellemes is; egyetlen hibája, hogy az író hajlamos a bőbeszédűsége. *Féltre*-szólás kevés van benne, monológ azonban elég sok és hosszú.

Színpadtechnikai tekintetben megemlítésre méltó, hogy az ötödik felvonásban a változást még nem tudta kikerülni az

¹ Nemzeti Hírlap 1877. jan. 10.

² Nyomtatásban nem jelent meg. Kéziratos sűgópéldánya a Nemzeti Színház könyvtárában.

író, sőt némi nyomok arra is mutatnak, hogy a darabnak eredeti alakjában a harmadik felvonásban is változott a szín, de átdolgozáskor a két színhelyet azután összevonta a szerző.

A következő, 1878-iki esztendőben színrekerült egyetlen társadalmi drámának ismét Bercsényi Béla a szerzője. *Az ezredes leánya* c. egyfelvonásos dramolett bemutatója 1878 jan. 11-én volt,¹ de a későbbi években is elő-elővették. A darab volta-képen egy régi történet vége: két szerelmes kibékülése. Helén és Aladár szerették egymást, s a nő anyává lett, mielőtt még feleség lett volna. A véletlen a két szerelmezt egymástól elszakítja, s csak évek múlva Párizsban találkoznak ismét, ahová a nő szégyenével menekült, s ahol nyomorba és betegségbe esett. A darab persze kibéküléssel végződik.

E kis darabnak is főként fordultatos, eléggé szinpadias nyelve figyelemreméltó. A hatást azonban rontja, hogy sok benne az elbeszélés: a magyar drámaírás még nem érti a módját annak, hogy régmúlt eseményeket ne ilyen primitív módon, hanem önkénytelenebbül és művészibben pattantson ki. Igazi magyaros vonás csak az öreg huszár alakjában van, aki meghalt urának, az ezredesnek leányát híven követi a nyomorba is.

Bercsényi Béla még két társadalmi színművel szerepel e korszakban a Nemzeti Színház műsorán. Ezek azonban a Csiky fellépése utáni korszakba esvén, később kerülnek megbeszélésre.

Az 1879-es esztendő ismét csak egyetlen társadalmi színművet hoz a közönség elé. E darab, Várad Antalnak *Az erendősi bűn* c. négyfelvonásos drámája,² semmiképen sem jelent haladást e műfaj történetében. Mondanivalója az lenne, hogy a társadalomnak nincs joga a régi bűnökért s a régen elszenvedett fogházbüntetésért a tettest, még kevésbé pedig annak fiát megvetésével sujtania. E tételt azonban a történet meglehetősen félszegül adja elénk, hiszen Kovács Adorján nem is a maga hibája, hanem a másoké miatt került börtönbe. E büntetés leülése után Amerikába megy, s ott meggazdagodva, visszatér: ekkor kezdődik a darabnak eléggé vészorgó bonyodalma.

Az írón meglátszik, hogy a francia drámatechnikát akarta követni, de e stílussal nem igen bír. A tendenciát hosszadalmasan fejtegetik a szereplők, a meseszöveg pedig több helyütt kellemetlenül erőltetett. Bercsényi Béla szinpadismeretének mértékével nem mérhető e darab. Igazán magyaros vonása is kevés van. Az amerikai szabadabb és a hazai balitéletes felfogásnak szembeállítására némiképp Toldy István *Jó hazafiak* c. drámáját juttatja emlékezetbe.

*

¹ Nemzeti Színház könyvtára 105. füzet.

² A Nemzeti Színház könyvtára, 128. füzet.

1880 jan. 30. a magyar társadalmi dráma születése napja. Ekkor került színre Csiky Gergely drámája, a *Proletárok*, az első társadalmi színmű, amely megérdemli ezt a nevet. E darab a közönségre és íróinkra tett roppant hatásával útjelző az egész magyar irodalom történetében. Szerzője, aki eddig az új romantikus vígjátékot művelte, most egyszerre csak otthagyja Göröghon és Spanyolország földjét, hazajön a fővárosi élet kellős közepébe, és antik papok, büszke hidalgók helyett megrajzolja a magyar kispolgárt, a hivatalnokot, a házmestert. Az a Csiky, aki két esztendővel ezelőtt még fogadkozott, hogy nem fog írni társadalmi drámát, mert nincs magyar társadalom, egyszerre csak az igazi színpadi figurák egész galériáját viszi a deszkákra éppen ebből a társadalomból.

Ezt az irodalmi jelentőségű változást a *Proletárok* bemutatójának közönsége nyomban megérezte. Majdnem olyanféle eset történt ekkor, mint a *Précieuses ridicules* első előadásán, amikor a földszintről valaki a színpadra kiáltott: Rajta Molière, ez az igazi vígjáték! A *Proletárok* közönsége is állítólag hangosan nyilvánította azt a meggyőződését, hogy ez az első magyar társadalmi színmű, s hogy Csikynek ezután ezen az ösvényen kell járnia.

A *Proletárok* közönségét tapsra nyilván elsősorban a franciáktól kitűnően megtanult színpadi technika ösztönözte. A nagyszerű megindítástól kezdve a darab a maga négyfelvonásán keresztül az érdekkeltést nemcsak hogy ébren tartja, hanem egyre fokozni tudja. A meglepőnél meglepőbb fordulatok, a nagyszámú személyzet mozgatása, a nagyjelenet különösen hatásos kidolgozása meg kellett hogy kapják a publikumot is, a kritikát is. Mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogy ilyen fölényes biztossággal ez új formában még nem mozgott magyar író.

A korabeli közönség ezenkívül a darab társadalmi rajzában is több olyan vonást talált, mely az előbbi hasonló tárgyú magyar darabok levegőtlenségével vagy nagyon is vegyi úton előállított levegőjével, specifikusan hazainak hatott A szabadságharc kegyeletes emlékeit kihasználó «szent özvegy», az erdélyi válás könnyűsége, a félszeg, de jószívű gazdag vidéki ember típusa, Mosolygó bácsi drasztikus humora, a nyelvés, de hű cseléd: mind olyan elemek és mozzanatok voltak, amelyek magyar miliőt teremtettek a mese köré. E magyar vonatkozások s a mesteri technika hatása alatt nem vette észre a közönség, hogy maga a főtörténet Irén alakjával, mint középponttal (a mocsárból kinőtt liliom!) nagyon is emlékeztet a francia darabok témáira. Irén szerelmesének, Darvas Károlynak, úriasan hideg korrektsége sem proletárvonás: ez az úr a francia szalonhősökhöz járt iskolába. Zátonyi Bence is bármely világvárosnak otthonos típusa lehetne, s az erősen

karrikírozott nagyszámú mellékszereplőt is, ha akarom, elfogadom magyarosnak, ha nem akarom, belegondolhatom őket idegen miliőbe is.

A darab nagyon finoman és meglehetősen önállósággal Dumas *Demi-monde*-jának magyar megfelelőjét akarta színpadra hozni. E szó «demi-monde» t. i. nem annyit jelentett akkor, mint ma; nem egyes személyre vonatkozott, hanem egy francia társadalmi osztály, egy réteg neve volt ez, amely nem tartozott sem az alsóbb, sem az úri rendhez, hanem «úszó szigetként lebegett Párizs oceánján.» Csiky is a magyar társadalomnak ilyen szigetjét akarta színpadra teremteni. Proletár t. i. az ő használatában még nem a negyedik rendet jelentette, hanem a polgári társadalomnak ama rétegét, amely szerencsétlenség vagy valamely ballépés következtében a polgári rendnek csak periferiáján tud elhelyezkedni. Az ő proletárjai tehát rokonai a francia demi-monde-nak, csakhogy egy fokkal brutálisabbak és közönségesebbek, mint a franciák.

Ebben a darabban tehát a közönség szinte egyenlő adagolásban kapott valószerű, a korabeli magyar társadalomra jellemző képet és bizonyos mértékig kissé erőszakolt, csak a színpad számára karrikírozott, csak a közönség kedvéért megformált nem épen élő, nem épen reális vonásokat és motívumokat.

A *Proletárok* nagy sikerétől felbátorodott Csiky azután gyors ütemben írja többi társadalmi darabját. E termékeny drámaíró egy évtizeden keresztül valósággal az lett a Nemzeti Színház számára, ami azelőtt Szigligeti volt. Épen olyan fürge teremtőkészségű és épen olyan szükséges valaki. Voltaképen az ő felléptével lett a Nemzeti Színház az ötesztendeje nagy sikerrel működő Népszínháznak számottevő vetélytársa. A Csiky-bemutatók mindig forró esték voltak és mindig telt házas előadások sorát vezették be.

A *Proletárok* után Csiky — a vígjátékokat nem számítva — még tizenegy társadalmi színművel gazdagította a magyar drámaírodalmat. Ez összesen tehát tucatnyi társadalmi tárgyú darabból csak egy — a *Szép leányok* — nem a Nemzeti Színház deszkáin került bemutatásra. 1881-ben a *Cifra nyomorúság*, 1882-ben az *Anna* egyfelvonásos dramolett és a *Stomfay család*, a Népszínházban ugyanekkor a *Szép leányok*, 1883-ban *Bozóti Márta* és *Cecil házassága*, 1885-ben a *Sötét pont*, 1888-ban *A vasember* és a *Divatkép*, 1890-ben az *Örök törvény* és végül 1891-ben, pár hónappal a szerző halála után, a regényéből átdolgozott *Atyafiak*.

Csiky működése a magyar irodalomtörténetírás számára eléggé ismert terület. Nincs hát különösebb értelme, hogy e darabok tárgyuk, meseszövéjük, karakterábrázolásuk és technikájuk szempontjából egyenként megbeszéltessek. Általánosabb,

összefoglalóbb tekintetet azonban okvetlenül kell rájuk vetnünk, hogy kiemelhessük a magyar dráma történetében való jelentőségüket.

Kétségtelen, hogy e darabok legnagyobb érdeme technikájukban rejlik. A francia modorhoz Csiky ért a legjobban magyar kortársai közül. A hatásos jelenetek és fordulatok egész sorát pergeti le a néző szeme előtt, a nagy jelenetet különös gonddal készíti elő s a csattanót páratlan izgalmas-sággal tudja kihegyezni. Egyik elsőrangú sajátága a szerzőnek, hogy meseszövése kártyáiba nem enged bepillantani, s a néző sohasem tudhatja előre, hogy szereplőinek sorsát minő fordulatokon át és hová vezeti; bonyolítása mindig váratlan és meglepő. A szomorú és derült elemek vegyítésében is ugyanez az imponáló hatáskiszámítás jellemzi: a sötétebb tónusba ügyesen keveri palettájáról a humornak vagy épen a szélsőbb komikumnak világosabb színeit.

De még ezeknél is jótékonyabban vitte előbbre a magyar színi technikát Csiky azzal a kiválóságával, ahogyan tömegeket tud mozgatni. Egy-egy estély alkalmával vagy valamely más nagyobb személyzetű jelenetben epizódalakjai nem maradnak pusztán szájatató statiszták, akik csak a maguk számbeli súlyával adnak jelentőséget az előttük lefolyó történetnek, hanem különváló egyéniségüknek változatos színeivel és a jelenetbe való tevőleges belevegyülésükkel is gazdagabbá teszik a színpadi képet. E téren Csiky minden utána következő drámaírónak ösztönzést adott.

E nagy jelességei mellett azonban vannak technikájának tagadhatatlan hibái is. Így például az érdekességnek túlzott hajszolása igenis nyugtalanná teszi a jelenetek menetét. A hirtelen fordulatnak nagyon is hamar tapodtatja sarkába a másikat; a nézőnek néha jól esnék egy kis megálláshoz, lélekzetvételhez jutni, a felhúrozott hangulatot kissé jobban átélni, a megpendített gondolatot kissé jobban átgondolni: de nem lehet, a szerző nyomában tovább hajszolja. Színpadán örökös a jövés-menés; alig fogott beszédbe két szereplő, már ajtót nyit rájuk a harmadik, negyedik, és így tovább. Sehol sem érezzük nem-hogy egy-egy karakternek vagy hangulatnak — ez talán magas követelmény volna Csikyvel szemben! — de még a szituációnak teljes magakiélését sem.

Az epizódalakok változatos sora is francia hatásra vall, s ami a változatosságot illeti, nem is marad mintaképei mögött a szerző, de alkalmazásukban kissé visszaél e gazdagsággal. A franciák inkább csak a darab elején engednek genre-alakjaiknak nagyobb szerepet, csak mintegy szélesebb miliőt adnak velük meséjüknek, de belőle azután hamar kiemelik a főtörténetet, s epizódalakjaikat lassan-lassan homályba veszítik. Csikynél az egész darabon végigvonulnak, s valósággal a fő-

személyek nyakára növe, ott is tolakodóan lépnek előtérbe, ahol már semmi különösebb szükség nincsen rájuk.

A technika külsőbb formáiban is haladást jelent Csiky. Társadalmi színműveiben már egyazon felvonásban szigorú helyegységgel dolgozik, s kortársaihoz képest igazán imponáló ügyességgel tudja alakjait úgy összehozni egy színre, hogy ez egybegyűjtés nem látszik erőltetettnek. A modern drámában olyan stilustalan monológtól, s a még durvább hatású félreszlástól azonban ő sem tud megszabadulni, s néha még olyankor is él velük, amikor aránylag könnyen kikerülhetné őket. E tekintetben csak a *Divatkép* előnyös kivétel, amelyben sem monológ, sem *félre* nincsen.

Ha megpróbáljuk Csiky társadalmi színműveit most már a szerint értékelni, hogy mennyiben nyújtotta e darabokban a magyar társadalom igaz képét, akkor ugyanazt az egyenetlenséget, ugyanazt a felemáságot látjuk, amit első darabjában *A proletárokban*. Kétségtelenül vannak alakjai, akik csak magyar talajból nőhettek elő, s az egész képen mégis valami erőltettség, valami idegenség érzik. Az epizód szereplőkben sok magyaros íz van, a főszereplők és a főtörténet azonban a leggyakrabban francia kaptára szabottak, s a szerzőnek a francia mintáitól megvesztegetett látásából fakadnak. Legjellemzőbb e diszonancia a *Cifra nyomorúságban*, ahol a genrealakokból képviselt tisztviselői nyomorúság rajzában sok hazai vonás van, a főtörténet azon épenügy lejátszódhatnék más társadalomban is. E tekintetben darabjai közül csak a *Stomfay család* kivétel, amelyben a felvidéki nemességnek büszkeségét és furcsaságait szinte Mikszáth tollának elevenítő erejével veti vászonra. E darabon kívül van még valamelyest elevenebb, lokális szín *Cecil házasságának* örmény alakjain, Szinánon és Gábryn, s érdekes a *Divatképben* rajzolt miliő is. Ez az első mű a magyar irodalomban, mely a zsúrok levegőjét viszi színpadra. Üresség, léhaság jellemzi e társalgási tónust, s Kadarkúthy Katica a maga kissé goromba szókimondásával, s azzal, hogy végül is ő kéri meg a férfit, egy később nagyon is népes irodalmi családnak ősanajaként mutatkozik be.

Ez eleven szemmel meglátott, életből kimetszett alakok mellett azonban Csiky darabjaiban aránylag kevés a specifikusan magyar. Jól látta ezt meg Csiky korának legnagyobb magyar színikritikusa, Beöthy Zsolt is. Szerinte Csikynek «általában kevés érzéke van a nemzeti élet sajátosságai iránt. Az életnek és embereknek számos, többé-kevésbé jelentékeny jellemző vonását, furcsaságát viszi színpadra; de épen a nemzeti, a magyaros alakok és vonások iránt mintha színvakságban szenvedne. Nem látja, nem találja meg őket.»¹

¹ *Színházi esték*. 1895. 117. l.

E hiba azonban csak részben Csiky hibája. Ő maga is nagyon jól látta — s azért huzódzkodott egy darabig a társadalmi drámától — hogy a magyar városi társadalom épen csakhogy kialakulása stádiumában van. Amit ez a társadalom specifikusan magyart nyújtott, azt Csiky le is mintázta darabjaiban, ha azonban mintát nem talált, akkor kénytelen volt érdekes, de alapjában csak papiros-életű vonásokat felrajzolni. Ha mindenáron és minden ízében magyar akart volna lenni, akkor neki is vissza kellett volna nyúlnia a vidéki hangulatú és vidéki levegőjű régi magyar vígjáték alakjaihoz és tárgyaihoz. Ő azonban új drámai formát keresett és a magyar társadalom képét akarta színpadra vetíteni, s ha alakjainak galériájában legalább egy-két életteljes portrait-t találunk, az sem kicsinylendő érdeme.

Nagyobb baj azonban, hogy valóban élő alakjait sem tudja elmélyíteni. Tekintete a karakternek csak külső vonalait veszi észre, és darabjaiban nem a lelki fejlődés, nem a pszichologia a lényeges, hanem az érdekes mese. A *Proletárok* Darvas Károlyának franciás és semmitmondóan szalóni korrektsége kevés változottsággal meg újra visszatér többi darabjaiban. Komoly nő szereplői is két-három típusnak csak külsőségeiben mutatkozó változatai. Epizódalakjai e tekintetben is többszínűek, de itt meg az a baj, hogy az író a hatás kedvéért nagyon is vastag ecsettel dolgozik, s karrikatúraszerű túlzások igen gyakoriak, sőt operettszerű torzítások is meg-megakadnak darabjaiban.

Beöthy Zsolt többször szemére vetette Csikynek, hogy világnézete nagyon is sötét, látása igazságtalanul komor, s hogy derültebb, engesztelőbb megoldásai csak mintegy a közönségnek tett koncessziók. Mai szemmel inkább az ellenkezőt látjuk Csikyben. Ember- és társadalomfelfogása inkább kicsinyesnek és nyárspolgárinak hat, s úgy érezzük, hogy darabjainak «kibékítő végei» nem annyira megalkuvások, mint inkább elmélyedésének hiányából fakadnak. Naiv hite az emberek gyors megjavulásában (egy csomó ilyen megtért bűnöse van!), örökösen kész megbocsátó mosolya, s az a körülmény, hogy tucatszámnyi társadalmi színművéből csak kettőben mutat kísérletet a tragikus megoldásra (*A vasemberben* és a *Sötét pontban*), mind arra mutatnak, hogy épen nem volt sötétben látó. Annyira nem, hogy a *Szép leányok* második felvonásában a kissé ittas Terkának keserű vadsága szinte más író tollára vallóan ütközik ki a darab stílusából. Nem, nem! Csiky tartózkodó realizmusa nem engedmény volt a korabeli közönség számára, hanem lelkéből fakadó ösztönös megnyilatkozás. E pontban az író és a nyolcvanas éveknek minden merészebbtől és nagyobbtól irtózó publikuma egészen egyértelműek voltak.

A modern dráma dialogusát aránylag kevésbé fejlesztette tovább Csiky. Párbeszédeiből nem hiányzik az ötletesség és

elevenség, legtöbbször azonban valami vaskosság telepszik rájuk. Alakjainak érzései, gondolatai nem szándéktalanul pattannak elő, hanem készen és gyorsan tálatatnak elénk. Az az annyira drámai hatású feszítő és feszülő fél-kimondás, s az igazi érzésnek, rejtett törekvésnek a közönyös szavak leple alól való akaratlan kivillanása merőben idegen Csiky dialógjaitól. Alakjai szívüket valósággal a tenyerükön hordozzák, mindent nyomban elénk tárnak, sőt gyakran annyira bizalmatlanok értelmi képességünk iránt, hogy valósággal fejünkbe verik szándékaitkat. E tenyeres-talpas vaskosság miatt, amely Csiky egész ábrázolásának lényegéből folyik, hatnak aztán dialógusai ma már — amikor a magyar színpadi beszéd Herczeg Ferenc iskoláján átment — annyira avultaknak.

Hadd essék még egy-két szó a Csikyn megnyilatkozó idegen befolyásokról is. A francia drámatechnikának hatását általánosságban már sokszor emlegette az irodalomtörténet. Egyes motívumainak a francia darabokkal való rokonsága azonban még nincsen részletesen kimutatva; igaz, hogy ezeknek jelentősége az általános hatás mellett nem is olyan nagyfontosságú. Egy-kettő azonban hadd álljon itten. A *Proletároknak* a *Demi-monde*-dal való kapcsolatát már érintettük. De Sardou *Odette*-jének hatása is kétségtelen a *Stomfay család* egy-két indítékán. Dumas és Sardou hatásán kívül azonban Augier-é is felismerszik Csikyn annyiban hogy a meggazdagodott ostobákat olyan gyakran szerepelteti. (Timót Pál, Gábry Kristóf, Marosán Demeter, Mukányi, Góth papa [A jó Fülöp]). Erre a vonatkozásra Janovics is rámutatott már.¹

Érdekes volna azonban azt vizsgálni, hogy a franciákon kívül még mely írók voltak Csikyre hatással. Mert a franciáknál vaskosabb komikuma s jellemábrázolásának hol nehezebb, hol karrikózóbb módja erősen arra látszik mutatni, hogy korának középszerű angol és német vígjátékírói is hatottak rá. (Pool, Klapp Mihály). Janovics az *Örök törvénnyel* kapcsolatban érdekesen érinti Ibsen befolyását is.² Alkalmasint a feltámadó multnak e darabban való nagy szerepére céloz. Az *Örök törvénnyel* azonban mintha több ibsenit mutatna a *Sötét pont*. Itt t. i. a mult ereje tragikus kimenetelű: nem lehet következményei elől szabadulni. Az is ibseni benne, hogy a házaselek közt a legteljesebb őszinteséget követeli az író, s minden titkot és hazugságot könnyörtelenül elítél. Ez Ibsen-hatásokat azonban bizonyos külső körülmények teszik kétségessé: a nagy norvég írónak a Nemzeti Színházban játszott első darabja, a *Nóra*, csak 1889 októberében került színre.

¹ Janovics Jenő: *Csiky Gergely élete és művei*. 2 kötet. 1900—1902. (Az említett hely: I. k. 61. l.)

² I. m. II. 250. és 258. l.

Igaz, hogy e darab előtt évekkel már ismertették folyóirataink Ibsen darabjait, s Csiky Bécsben is láthatott közülük egyet-kettőt, de azért e hatás kimutatásával nagyon vigyázni kell. Egyébként is ez ibseni vonások Csiky darabjaiban nem hatolnak mélyre, hiszen az ő világától az északi köd és az elmélyített gondolati tartalom idegen volt. Inkább csak valami felszínesebb érintésre lehet itten gondolni, semmint gyökere-sebb befolyásra.

*

Csiky működése döntő hatású volt a magyar társadalmi dráma kialakulására. A *Proletárok* nagy sikerén felbuzdulva egyre többen próbálkoznak e műfajjal. Csak természetes, hogy leghamarább ismét Bercsényi Béla szólal meg. Még *A proletárok* bemutatójának évében kerül színre új darabja, *A váltó*.¹ Középpontjában egy asszony áll, aki rájön, hogy aljas üzleteit férje az ő nevével fedezi. Ez persze a nagy jelenetben pattan ki: estély, botrány stb. A darab némi hatással adatott, s Beöthy Zsolt is részletekbe ható kritikával tisztelte meg.²

Mindamellett jelentősége nem vetekszik a *Gróf Dormándy Kálmánéval*, hiszen most már sokkal ügyesebb kéz vette át e műfaj vezetését. Bonyodalma is kuszábban fejlődik, mint Bercsényi első darabjáié, s így technikai tekintetben sem jelent haladást. Egy-két motívuma Augier *Les Fourchambaults* c. darabjával és Szigligeti *Fény árnyai* c. színművével mutat rokonságot.

Bercsényi 1887-ben még egyszer szerepelt a Nemzeti Színházban mint társadalmi darab szerzője. E négyfelvonásos darab címe: *Az új élet*.³ Főalakja egy alispán, ki neje bűnét egykor magára véve, börtönbe került. Tizenhat év múlva leánya kezét egy gróf kéri meg. Ez ügyben multja nem volna baj, de mikor képviselővé is választják, régi esetét felfedezik. Ez a motívum, hogy egy másért börtönviselt embernek évek múlva e régi história miatt a társadalommal kellemetlenségei támadnak, erősen emlékeztet Váradi Antalnak *Eredendő bűnére* Bercsényi darabjában e főtörténettel egy melléktörténet is fut párhuzamosan, de nagy baj, hogy nem tud vele szervesen összeforrani. E színműben különben a legeredetibb alak egy jószívű bankjegyhamisító, aki csak azért vetemedik e tetre, hogy a szerencsétleneken segítsen. A darab mind a közönség, mind a kritika előtt hatástalan maradt. Bercsényi a Csiky-darabok igényeihez hamar hozzászokott közönségnek már elavult-

¹ Nyomtatásban nem jelent meg. Kéziratos sugópéldánya a Nemzeti Színház könyvtárában.

² *Színműtörök és színészek*. 1882. 31—37. l.

³ Nyomtatásban nem jelent meg. Kéziratos sugópéldánya a Nemzeti Színház könyvtárában.

nak tetsző író volt. A irodalomtörténetnek azonban minden-
esetre fel kell jegyeznie azt az érdemét, hogy Csiky egyik
előkészítője volt, s hogy a *Proletárok* előtt a leginkább érté-
kelhető társadalmi darabot ő írta.

A *Proletárokat* követő évben, Csiky *Cifra nyomorúságával*
egy évadban kerül a Nemzeti Színház színpadára Porzsolts
Kálmán egyfelvonásos dramolettje, *A párbaj*, és Balázs Sán-
dornak egész estét betöltő *Amerikai párbaja*. Egyik sem jelen-
tékeny mű, sem a mondanivaló, sem a technika szempontjából.
Porzsolts¹ mégis az érdemesebb munka. E kis mű tár-
gyára nyilván Corneille *Cidjének* problémája hatott: feleség-
gül mehet-e egy leány olyanhoz, aki az apját párbajban meg-
ölte? Az író persze nem mer a kérdésnek a szeme közé nézni,
s csak úgy tud a házasság javára dönteni, hogy az apa gyil-
kosának nevét a leány előtt környezete titokban tartja.

Balázs Sándor *Amerikai párbaja*² egészen naiv és erőltetett
munka. Semmiképen sincs indokolva, hogy elintézési módul a
két ellenséges férfi a párbajnak e formáját választja. Az sem
valószínű, hogy a magyar társadalomban az amerikai párbaj
annyira szokásos lett volna, hogy motívumából érdemes volt
darabot írni. Megírása is elég lapos, s technikai tekintetben
is messze marad Csiky mögött.

Ábrányi Emilnek 1882-ben színre került *Az első*³ című
5 felvonásos színműve valamivel magvasabb tartalmú, mint
általában Csiky darabjai. Hőse egy festő, akit nem elégít ki
feleségének egyszerűsége, s egy kacér nő kedvéért elválik tőle,
de miután ebből is kiábrándul, s emez is ő belőle, visszatér
az elsőhöz, a feleségéhez. Magyar levegője e darabnak alig
van, de lélekrajza és problémája mélyebb, mint Csiky darabjaié.
Érdeme az is, hogy a második feleség, Helén, nem közönségesen
és banálishan kacér nő, hanem az önálló nő típusa: teljesen új alak
a magyar drámai irodalomban. A megírás módján a franciák és
Csiky hatása látszik, valamint azon is, hogy e darabnak is
mozgató indítéka a válás. Ábrányi technikai készsége azonban
elmarad Csikyé mögött, s az öt felvonásra nyújtott darab kissé
unalmas. Csiky nyomát mutatja Pergő Alfréd nevű epizód-
szereplő: az efféle sok beszédű, de jóindulatú ostobákat Csiky
nagyon szerette szerepeltetni. A *Proletárookra* vall az a motívum
is, hogy itt is említve van Erdély, mint a könnyű válások
hazája, s e darabban szereplő házaspár is itt válik el. Techni-
kája csak egy pontban különbözik előnyösen a Csiky mód-
szerétől: az epizód szerepek nem foglalnak el benne olyan nagy

¹ A Nemzeti Színház könyvtára, 139. füzet.

² Nyomtatásban nem jelent meg. Kéziratossugópéldánya a Nemzeti Színház könyvtárában.

³ Nyomtatásban nem jelent meg. Kéziratossugópéldánya a Nemzeti Színház könyvtárában.

helyet, mint Csikynél; e tekintetben Ábrányi inkább a franciák mértéktartását követi.

Ugyanez év hoz színre egy jelentékeny hatású, és még azóta is többször felújított darabot, Szigeti József *Rang és módját*. A darab meséje és tárgya eléggé ismertek ahhoz, hogy részletesebb elmondásukat mellőzni lehessen. E színmű jelentősége távolról sem formai, hiszen technikája nemcsak hogy Csikyét nem éri utól, de kortársainak legnagyobb részéhez viszonyítva is elavult. A cselekmény vezetése nagyon is kényelmes, sőt megindítása valósággal vánszorgó. Van azonban egy olyan érdeme, mely által kiválik a nyolcvanas évek drámairódalmából. Van magyar levegője. Az öreg Bannai Gerő alakjában olyan ízig-vérig magyar típust teremtett színpadra Szigeti, aminőhöz hasonló életteljességűt egy drámairó kortársa sem tudott rajzolni. S hogy mennyire valóban élő alak ez, mutatja az a körülmény, hogy bár Szigeti József teljesen magára szabta, mégis nemcsak az ő nagy művészetén keresztül hatott élőnek, hanem valahányszor ő utána is valamelyik jelesebb színészével játszatta a Nemzeti Színház, mindig mosolyt és könnyeket tudott fakasztani.

Az 1882-iki esztendőben a regényíró ifj. Ábrányi Kornél is megjelenik társadalmi drámával a Nemzeti Színházban. *Marianne*¹ c. négyfelvonásos darabjának tárgya az arisztokrácia szembeállítás a dolgozó polgársággal. Az író rokonszenve a polgárságé, de minden elfogultságtól mentesen az arisztokrácia képviselői között is sok nemes jellemet mutat be. A darabon erősen látszik ifj. Ábrányi Kornélnak, a regényírónak hajlama az ellentétes vonásokból szövött karakterek bemutatására. Ami azonban a regény szélesebb formájában elfogadható, az a drámának gyorsabb tempójú menetében és kihagyásosabb rajzában könnyen érthetlenné válik. Itt is Omodé Adorján gróf jelleme a dráma leggyöngébb pontja: ez a férfi először léha, nyegle és gonosz, s Várkonyi Aurélt (aki igen derék íróember, s akibe a gróf felesége, Marianne beleszeret) párbajban majdnem halálra sebzi, azután meg belátva tévedését, mindent jóvá tesz, s hogy neje és Várkonyi házasságának útjába ne álljon, gavallérosan föbelövi magát. Ez a teljes megváltozás valószínűtlen, s az egész darabot valószínűtlené teszi.

A darabnak főmondanivalóján kívül (arisztokrácia és polgárság szembeállítás) van még egy említésreméltó mellék-tendenciája is. Ez a drámának abból a fordulatából derül ki, hogy egy naiv főúrnak tisztos nevét Hétfalvi Schwarz Mór vállal-

¹ Nyomtatásban nem jelent meg. Kézirat sugópéldánya a Nemzeti Színház Könyvtárában. — Ábrányi állítólag már 1877-ben is írt egy *Szédelgők* című társadalmi színművet. Kolozsvárott akarták színrehozni. De hogy valóban játszották-e, nem tudtam megállapítani. Nyomtatásban nem jelent meg. Idevágó hírek: Nemzeti Hírlap 1877. febr. 11. Kelet, 1878. febr. 28.

kozó, egy felkapaszkodott zsidó (új alak a magyar színpadon!) nemtelen módon kihasználja.

Technikai tekintetben a darab menete itt-ott vontatott, általában azonban az író elég csattanós fordulatokat tud alkalmazni. Persze az egészen a francia modor az uralkodó: estélyjelenet, epizódalakok stb. A nagy jelenet azonban nem az utolsóelőtti, hanem a második felvonás végén van elhelyezve.

Irodalmi viszonyainkra jellemző érdekességű az öreg Omodé grófnak egyik nyilatkozata Várkonyihoz: «Ismerem nagyon érdekes regényeit és mondhatom, nagyon élveztem. Ön mestere a psychologianak! Pedig ez a legnehezebb. Hazai íróinkban nagy hiba az, hogy aki közülük az életet ismeri, az nem ismeri az embert; aki az embert ismeri, nem ismeri az életet. Innen van aztán, hogy aki élénken tudja festeni a valót, az nem tud abba igazságot önteni, aki pedig az igazságot boncolja, az nagyon unalmas.» (I. felv. 9. jel.)

Ifj. Ábrányi Kornél másik társadalmi drámája, az *Olga*¹ 1884-ban került színre. E négy felvonásos színműben ismét a magasabb körök és a polgári becsület van szembeállítva. Olga, Lovasi Péter főispán leánya, nőül ment Özdy Sándor ügyvédhez, pedig voltaképen gróf Tarján Edmundba szerelmes. Hosszú, bonyodalmas és kínos élmények után azonban megszereti férjét. (A *Vasgyáros* motivuma!) A polgári morált Özdy és anyja képviselik, a velük szemben állókat sem rajzolja azonban elfogultan az író.

Technikája ennek is franciás, s a darab meséje érdekes, csak az a kár, hogy túlságosan bonyodalmas. Ábrányi Kornélnek lélektani paradoxonokra való hajlandósága itt is nyilvánvaló, különösen Olga karakterében. A psychologiai ellentéteknek e hajszlósa néhol a valószínűtlenség benyomását kelti; de egyúttal az írónak egyik előnyös vonását mutatja népszerű kortársával, Csikyvel szemben, aki sohasem merészkedett ekkora lelki mélységekig.²

Az 1884-ik esztendő még két magyar társadalmi drámát hoz a közönség elé. Az egyik Torkos Lászlónak 30 aranyat nyert *Lejtőn* c. darabja, mely a Budai Színkörben került színre. Nyomtatásban nem jelent meg. Amennyire a róla írt bírálatokból meg lehet állapítani, nem volt számottevő munka. E verses formában írt négy felvonásos színmű egy polgári családnak az asszony nagyravágyása miatt bekövetkezett súlyedését mutatja be.

A másik mű, Méray Horváth Károlynak, a Nemzeti Színházban színrehozott *Egy asszony története* c. négyfelvonásos

¹ Nyomtatásban nem jelent meg. Kéziratot sugópéldánya a Nemzeti Színház könyvtárában.

² Ábrányi Kornélnek e két darabjáról, valamint Ábrányi Emilnek *Az első* c. színművéről v. ö. Beöthy Zsolt bírálatait a *Színházi esték* c. kötetében.

darabja, tragédia akar lenni.¹ E munka, úgy látszik, egyúttal egy új morál elveinek hirdetését is célul tűzte ki. A következő jeligét viseli homlokán: «Naturalizmus. Lelkünkben él ma a tagadása mindannak, amit emberi elme kigondolt. Csak amit isten: a természet törvénye szabott meg számunkra, az az igaz, az az örök, az az ideál». Mintha azt akarná mondani, hogy a darab középpontjába helyezett Gyalári Diodor és Dorács felesége, Leontine, jobban tennék, ha egymás szeretőivé lennének, minthogy szenvedjenek szerelmük miatt. A darab formája azonban sehogysem hozza ki a mondanivalót, sőt egyáltalában voltaképen nem hoz ki semmit. A franciás technika csak jámbor szándék marad, az egész mű vontatott, elnyújtott, akárhány felvetett motivumából nem fejlődik semmi, hanem egyszerre csak másfelé fordul a darab. E színműnek a Nemzeti Színházban őrzött nyomtatott rendezői példánya előnyösebben jellemző Paulay Édére, mint az íróra. Ha valaki Paulay színpadi elveit ismerni akarja, okvetlenül tanulmányoznia kellene e könyvet. E finom érzékű igazgató minden felesleges szót törölt belőle, s a nyelvet a legnagyobb gondal iparkodott mentül inkább alkalmassá tenni a színpadra.

Az 1885-iki év Csiky *Sötét pontján* kívül csak két kedves, de nem jelentékeny egyfelvonásos dramolettet hoz a közönség elé: Hetényi és Hevesi *A harmadik* és Almásy Tihamér *Az aranylakodalom* c. darabjait.

A következő év drámai terméséből is csak egy vág a társadalmi színmű körébe: Beniczkyné Bajza Lenke *Rhea grófnéja*.² E mű épen olyan vérszegény, akárcsak az írónének regényei. Bár meséjének van némi mozgalma, s valamelyes technikai ügyesség sem tagadható meg tőle, de jellemei annyira halványak, hogy alig tudnak maguk iránt érdeket kelteni. S ami a legfeltűnőbb, hogy még epizódalakjai is — e kor drámáinak e különben legsikerültebb személyei — teljesen elmosottak.

Beniczkyné e darabja épen úgy nem sikerült, akárcsak a két év múlva, 1888-ban színrekerült *Edithje*.³ (Mennyire szeretik e kor drámaírói címül a női keresztneveket!) E háromfelvonásos darab az alakok belső igazságának hiányát bonyodalmas mesével akarja pótolni. A külsőségesen hatásos motivumok egymás hegyén-hátán tolonganak benne, s az egész darab a véletlenek láncolatából áll. Az első felvonás különben Sardou *Férréol*-jával mutat némi rokonságot.

Az 1889-iki évben az újromantikus iskolának egy másik művelője is — Csiky példájára — a társadalmi dráma szürkébb

¹ Könyvárusi forgalomban nem jelent meg. Nyomtatott rendezői példánya a Nemzeti Színház könyvtárában.

² Nemzeti Színház könyvtára 156. füzet.

³ Nyomtatásban is: 1889.

muzsájához pártol át. Dóczy Lajosnak, *A csók*, *Az utolsó szerelem* és *Széchy Mária* szerzőjének akkor kerül színre *Vegyes párok* c. háromfelvonásos modern tárgyú színműve.⁴ E darab sokáig tartotta magát színpadon, nem annyira irodalmi kiválóságánál fogva, mint inkább amiatt, hogy igen aktuális témához nyúlt: a keresztények és zsidók közötti házasságok kérdését vitatja meg. Egy meggazdagodott, kikeresztelkedett zsidónak, Rózsay királyi tanácsosnak leányát Turgonfalvi Turgon Károly, egy elszegényedett gentry veszi feleségül. E házasságban tehát a pénz és a név szövetkeznek. A bonyodalom onnan fakad, hogy az asszony megtudja, hogy férje nem szerelemből, hanem pénzeért vette el. Minden jó végre fordul azonban, amikor férje — a dráma fordulatainak folyamán — őt magát is megszereti.

A darab témája jó, s a kapaszkodó zsidóságnak egy-két alakja eléggé sikerülten van megrajzolva, főhibája azonban, hogy igazi elevenség nincsen benne. Voltaképen nem egyéb, mint a keresztény-zsidó házasságok kérdésének megbeszélése. A keresztény magyar társadalomban lábát megvető zsidóság szerepéről — persze zsidó megvilágítással, s a magyar sors szomorúságának teljes mellőzésével — egy-két, még a mai nemzedéket is érdekelhető vélemény hangzik el a színpadon. A darab menete azonban annyira lassú, hogy a korabeli publikumra tett nem jelentéktelen hatását mással nem lehet magyarázni, minthogy a szerző egy nagyon időszerű kérdést vetett fel.

Dóczy Lajos még egy színművével szerepel e korszak társadalmi drámaírói között. *Vera grófnéja* 1892-ben került színre, de három előadásnál többre nem vitte.⁵ Maga a verses forma is rosszul talál a modern tárgyhoz, s az egész darab vontatott és hideg alkotás, amelyben még a *Vegyes pároknál* is kevesebb van Dóczy Lajosnak a romantikus vígjátékokban megnyilvánuló elevenségéből. A cselekmény az abban a korban divatosá vált válás kérdését vitatja, de az író mintha nem merne egyik megoldás mellett sem állást foglalni. Az alakok is élettelenek és erőszakoltak. Levegő vagy valamiféle couleur locale egyáltalában nincsen benne.

A *Vegyes párokkal* egyazon esztendőben került színre a Nemzeti Színháznak legnagyobb kudarca, Kabos Ede *Évája*.⁶ Egyetlenegyszer lehetett csak előadni. Pedig a darab tárgya igen érdekes. Hősnője egy kacér asszony, ki himlőbe esett gyermekét azért nem ápolja, nehogy szépségét elveszítse. A gyermek meghal, s vele együtt kihül a férjnek iránta való szerelme is. A férfi abba a nőbe szeret bele, aki gyermeke ágya mellett virrasztott, az asszony pedig, miután hasztalan sóvárgott férje

⁴ Nyomtatásban is: 1889.

⁵ *Vera grófnő*. Szomorú mű (!) 3 felvonásban. 1891.

⁶ Színmű 3 felvonásban. 1890.

visszanyeréséért, föbe lövi magát. A tárgy és a mese tele van a tiszta tragikus hatás lehetőségeivel, s ha az író a kivitelben is annyi tehetséget mutatna, mint az invencióban, akkor valóban jeles drámát alkothatott volna. Mindent elrontott azonban a mesének kacsaringós vezetésével, s különösen Taragon építész alakjával, a francia drámáknak ezzel az eltorzított *raisonneur*-jével. Ez az ember minden lében kanál: Évát férjétől el akarja választani, a férfit a másik asszonnal összehozni, s a céljaira olyan cifra és erőltetett eszközöket használ, hogy a bemutató közönségét nem egyszer hahotára fakasztotta. A kacajba fulladás azután a darab folyamán olyan általánossá vált, hogy a harmadik felvonásban a közönség elmétlen ötleteket kiabált fel a színpadra. A kellemetlen hatáshoz még hozzájárulhatott a darabban néhol megnyilatkozó erőspesszimizmus és érzékiség is, melyekhez az akkori közönség még nem volt hozzászokva. A színház vezetősége az első előadás után nyomban le is vette műsoráról a darabot.

Pedig a darab még ebben az elhibázott formájában is mutat valami olyan értéket, amellyel kiválik kortársainak művei közül. A rövid mondatos, színpadi beszédül annyira alkalmas nyelvre ez a darab mutat először példát társadalmi drámáink közül. Hosszú lélekzetű, bonyolult szerkezeteket nem használ. Ha meseszövéseinek gyarlósága meg nem buktatja és tovább maradhat színpadon, bizonyosan gyorsító hatással lett volna a magyar színpadi dialóg kifejlődésére.

Az 1890-es esztendőben a Nemzeti Színház modern dráma-műsora Csiky *Örök törvényén* kívül Almási Tihamér *Elintézetlen ügyével*¹ szaporodik. E darab a *Clarisse* után határozott haladást mutat. Meséje egy párbaj körül forog, melynek egyik hőse évekkal ezelőtt nem jelent meg a mérkőzés helyén. Erre ugyan olyan súlyos oka volt, hogy még a legkaszinóibb felfogás is mentségnek fogadná el, ezt azonban a többi szereplők nem tudják, s a szerencsétlen férfinak egyszerre csak nagy kellemetlenségei támadnak miatta. Tettének valódi oka azonban kiderül, s a világ előtt újra rehabilitálva van. A darab elég hatásos, de igen nagy hibája, hogy a titok kipattanását csak nagyon erőltetett módon lehet négyfelvonáson keresztül elodázni, ha pedig mindjárt a maga természetes alkalmakor derülne ki, nem lenne belőle egész estét betöltő színdarab.

1891-ben Csiky posztumusz darabján, *Az Atyafiakon* kívül csak Dalnok Lajos *A herceg* című egyfelvonásos dramolettje képviseli a társadalmi drámát. A következő évben azonban Dóczy Lajos *Vera grófnéján* kívül egy elég érdekes darabot mutat be a Nemzeti Színház: Gerő Károlynak a kedvelt népszínműírónak a *Vadonban*¹ c. akadémiai jutalmat nyert művét.

¹ Nyomatásban nem jelent meg. Kéziratossá ságú példánya a Nemzeti Színház könyvtárában.

Meséje Erdélyben játszódik, s a bonyodalom két mostohafivérnek egyazon leányért folytatott küzdelme körül forog. A csomót egy bányászlázadás oldja meg, melyben a leány véletlenül áldozatul esik. Ennek láttára az egyik fiú öngyilkos lesz. A darabnak érdekessége, hogy Madách tragédiájának londoni képe és Szigligeti *Strike*-ja után ez a harmadik eset, hogy bizonyos szocialisztikus vonatkozású téma jelenik meg a magyar drámairodalomban. A bányászok t. i. igazgatójuknak — az egyik szerelmes férfinak — brutalitása miatt láznak fel. A mű nyelvét a verses forma más tónusra festette át, mint aminő e modern témához illett volna. A jambusok a régibb magyar drámák hagyományos stílusára hangszerelték a dikciót.

Ez esztendőnek azonban legkülönb terméke az egyelőre csak nyomtatásban megjelent, s csak a következő évben színe került *Lemondás* című szindarab.² Karczag Vilmosnak ekkor már két művét játszotta a Nemzeti Színház: 1887-ben *A kismama* c. egyfelvonásos eleven vigjátékát, 1888-ban pedig *A hitves* c. négyfelvonásos színművét.³ Mindkét darabja kedvező fogadtatásban részesült mind a kritika, mind a közönség részéről. A másodiknak tárgya a válás. Egy asszony ott hagyja jellemtelen férjét, máshoz megy, de egydarabig még gondolatban első férjéről ábrándozik. Ez brutálisan vissza is követeli az asszonyt, de a második megvédi nejét. Mikor a régi férj látja nejeének az új iránt való egyre erősödő vonzalmát, öngyilkossá lesz. A tárgy nem nagyon eredeti, de megírása elég ügyes, és egypár jól megfigyelt mellékszereplője van. Főhibája, hogy az asszony ingadozása a két férfi között nincsen elég meggyőzően ábrázolva.

A *Lemondás* c. darabja azonban méltán lett kedvelt műsordarabjává, mind a Nemzeti Színháznak, mind pedig a vidéki színpadoknak. E mű sem valami mélységes alkotás, de tárgya és feldolgozása a vele egykorú darabok értékénél magasabb kvalitásokat mutat. Témája a Don Carlos-motivum modern köntösben: Az özvegy Korolán gróf nőül veszi a jó családból származó, de elszegényedett Dorsay Irént, ki házukban társalgónő-nevelőnőféle volt. A grófnak hosszú külföldi utazásról hazatért fia, Géza, eleinte hevesen kikel atyjának e rangján aluli házassága ellen, de Irén szépségébe és lelki nemességébe hamarosan beleszeret. Érzelmeit a nő is viszonozza, de becsületes lelkük sokáig titkolja e vonzalmat. Egy alkalommal azonban kirobban a szenvedély, s magukfeledten egymás karjába borulnak. Ekkor toppan be az öreg gróf, s meglátva őket,

¹ Nyomtatásban nem jelent meg. Kézirat sugópéldánya a Nemzeti Színház könyvtárában.

² Színmű négy felvonásban, 1892.

³ Nyomtatásban nem jelent meg. Kézirat sugópéldánya a Nemzeti Színház könyvtárában.

kardját a falról leakasztja, rájuk akar rontani, de a hirtelen felindulás miatt szélütés éri és összeroskad. (Nagy-jelenet. persze az utolsóelőtti felvonás végén!) Lassan felgyógyul, de beszélőképességét elveszti, és tagjai bénák maradnak. Irén kitart mellette, ápolja férjét, Géza pedig — mint diplomáciai hivatalnok — idegen világrészbe helyezteti magát, s a két szerelmes örökre lemond egymásról.

A darabon nyilván Csiky és a franciák hatása érzik, de e hatások imponáló önállósággal jelentkeznek. Mestereinek technikáját az író fölényesen elsajátította. A nagy-jelenetet ritka ügyességgel készíti elő s nem nagy személyzet előtt játszatja le, hanem pusztán három szereplővel. Az obligát epizód szerepek persze azért nem maradnak el. A köztük előforduló Boldizsárnénak és unokájának, Theklának, viszonyához alkalmasint Csiky *Nagymamája* szolgáltatta az ösztönzést. Nyelve rövid mondatos, drámai nyelv, s néhol eléggé költői is: általában bizonyos műgond látszik rajta. Monológ és *féltre* egészen kis számmal fordul elő benne. Társadalmi rajza sem levegőtlen, és nem érzik csinálnak. Teljesen új benne a magyar társadalmi drámák közt, hogy sem valamely kicsinyes kibéküléssel, sem pedig zajos öngyilkossággal nem végződik, hanem lemondással, az élet igájának tovább vonzolásával. A halkszövetű, «csendes tragédiá»-nak ez az első jelentkezése drámairodalunkban. Íme a darab befejezése:

Géza: Irén! (térdre akar előtte borulni, aztán hirtelen erőt vesz magán s elfut) Isten veled! Isten veled!

Irén (Pillanatig elfödött arccal mereven áll, aztán egy gondolattól megkapatva fölszalad a gloirette-re s onnan mereven, hosszan néz ki a távolba, jobb kezével ernyőt csinálva szemei fölött, majd egyszer-kétszer messze búcsút int.) Vége! Vége! (sírva fakad, aztán megrázkódik s megtörli szemeit, lesiet az érkező Korolánhoz.)

Inas (jobb karján Korolánal jön sétálva).

Irén (Lejön a gloriétról, megáll, sóhajt s mintha egész jövőjét akarná festeni, szól): És most kezdődik az én tragédiám! (Átveszi a szolgától Korolánt, egy karosszékhez megy vele, leülteti, zsámolyt tesz lábai alá, aztán elveszi a szolgától a pokrócot, betakarja azzal Korolán lábait, majd nyugodtan mellé ül s ezalatt a függöny lassan legördül.)

Az efajta darabvég a maga tovább rezgő hangulatával, gondolatilag is, technikailag is új a magyar drámairodalomban.

*

A *Lemondás* 1892-ben jelent meg, de csak 1893-ban került színpadra Herczeg Ferenc *Dolovai nábob leányának* bemutatója után. Ez esztendővel lezárul a magyar társadalmi drámának első korszaka.

Kétségtelen, hogy a kialakulási időszak terméséből alig maradt valami élő érték az utókor számára. Két-három darabnál

több nem szerepelt az utóbbi évek műsorán: olyan fogyatkozások miatt, melyeknek hiányát a következő korszak volt hivatva pótolni. Először is: e színműíróink igazán magyar levegőt nem igen tudtak színpadra varázsolni. Ha van is egy-két valóban a magyar földből kisarjadt alakjuk, ha itt-ott megszólal is bennük valami speciálisan hazai, egyúttal mindig érzik bennük valami csinált, valami erőszakolt is. Természetes, hogy nem is igen lehetett mindaddig magyar polgári társadalmat igazán rajzolni, míg e réteg minálunk is teljesen ki nem alakult. A kilencvenes évek társadalma azonban már nagyot fejlődött a kiegyezés korához képest. Most már kínálkoznak olyan problémák és olyan típusok, amelyek a maguk komplikáltabb mivoltában is magyarok.

Másik nagy hiánya e vizsgált korszak társadalmi drámaíróinak, hogy bár a magyar színpadtechnika jelentékeny fejlődésen megy át az ő működésük által, s bár néhol meglepő routine-t mutatnak is, formájukból hiányzik valami fölényesebb és elegánsabb könnyedség. Kitűnően csinálják a darabot, de *csinálják*, ahelyett, hogy az szinte önkénytelenül termettnek látszódnék. Madách szerint a művészetnek az a legfőbb tökélye, «ha úgy elbű, hogy észre sem veszik». E korszak drámaíróinak hatásesszközei nagyon is kiabálnak, s ha bonyolításuk néha finomabb és művészibb szövésű is, de műhelytitkaik, szerzőszámaik elleplezéséhez általában nem értenek. A gép kitűnően forog, de minden szege, szíjja, csavarja látszik.

További fogyatkozásuk a lélektani elmélyedés hiánya. Psychologiai ábrázolásra való törekvést nagyon kevés írója mutat fel a kornak: megelégszenek valami külsőséges ábrázolással. A francia modorhoz való feltétlen csatlakozás bizonyos kellemetlen felszínességet vont maga után.

Nagy hiányokat látunk a drámai dialog terén: kevés kivétellel e korszak valamennyi társadalmi színműírója nehézkes, mindent hamar kitaláló, szinte lomposan kényelmes. A párbeszéd szellemessége, a gondolatnak előbb drámai leplezése, majd kipattantása, a mondatok rövid konstrukciója, a vitatkozó részek kihegyezettsége mind olyan sajátságok, amelyeknek megteremtését a magyar társadalmi dráma e kezdő időszakra következő írótól várja.

Mindamellettt irodalomtörténetírásunk hálátlan volna, hogy ha e kezdők jelentőségét el nem ismerné. Teljesítményük egyáltalában nem kicsinylendő, hiszen az ő tartalmi és formai úttörésük tette lehetségessé a magyar drámának a kilencvenes évek óta tapasztalt lendületét. Az ő pusztán irodalomtörténeti értékük nélkül nem jöhettek volna létre modern színműirodalomunknak állandóbb becsű, esztetikai tekintetben is értékelhető termékei.

GALAMB SÁNDOR.

ADALÉKOK KÓDEXEINK FORRÁSAIHOZ.

(Első közlemény.)

Kódexirodalmunk forrásainak nyomozása hálás terület a kutató számára. Még mindig szép számmal vannak kódexeinkben olyan részek, melyeknek forrása eddig nincs földerítve. Magam is szolgálók adalékokkal s alábbiakban földolgozom forrásnyomozásaim eredményét. Helyszűke miatt mellőzöm olyan hosszabb latin forrásszövegek közlését, melyek gyűjteményes kiadványokban vagy más újabb kiadásban könnyebben hozzáférhetők. Szemelvényül csak épen annyit közlök, hogy az olvasó maga is meggyőződhessek a megállapítások helyességéről.

1. Ludolphus de Saxonía és kódexeink.

A XIV. század misztikusai sorában Seuze (Suzo) Henrik mellett méltó nevet szerzett magának Ludolphus de Saxonía is. Életéről keveset tudunk. 1300 táján Szt. Domonkos rendjébe lépett, majd hogy teljesen a szemlélődő életre szentelhesse magát, 1326 táján átlépett a szigorúbb kartauzi szerzetbe. 1340 után halt el, mint a néma barátok egyik kolostorának, valószínűleg a straszburgi kolostornak perjele.¹

Önsanyargató élete mellett a lelkek üdvét is gondozta vallásos munkáival. Istenes elmékedései s egyéb munkái közül legismertebb fő műve: *Vita Jesu Christi ex quattuor evangeliiis aliisque scriptoribus concinnata*. Nyomtatásban 1474-ben Straszburgban jelent meg először. Ez a munkája ösnyomtatványkiadásban, de már előbb kézirat alakjában is megvolt hazai kolostori s plébániai könyvtárakban.² A középkori magyar kolostorokban is sokat forgatták e könyvet. Ludolphus rövidre fogva is átdolgozta e művét *Vita Christi in compendium redacta* címmel. Am ismerték és forgatták magyar kolostorokban egyéb munkáit is, kivált a *Speculum humanae salvationis* címűt, mely-

¹ Wetzer u. Welte: *Kirchenlexikon*. 1893.² VIII. k. 225.

² A *Vita Jesu Christi* I. része megvan a budapesti egyetemi könyvtár Cod. lat. saec. XV. nro 51. jelzésű kéziratában. (Timár Kálmán: *Prémontrei kódexek*. 1924. 26. l.)

ből szintén vannak könyvtárainkban régi kéziratok és nyomtatványok.¹

Középkori irodalmukban, különösen a magyar kódexirodalomban sűrűn találkozunk Ludolphus de Saxonía nevével. Landulfus (Cornides-k. 77¹⁶, 78²²), Lwdwlffus nevo^e doctor (Érdy-k. 44²⁰, Debreceni-k. 346¹⁷), Lwdolffos zent atya (Érdy-k. 176¹⁰) s ilyen hivatkozások gyakran fordulnak elő kódexeink lapjain. Nem egyszer Temesvári Pelbárt munkáinak közvetítésével került Ludolphus neve a kódexek lapjaira. Legtöbbször említik nevét magyar rendtársa, az Érdy-k. névtelen kartauzija s egy ízben fő művét is idézi: Lwdolffus Carthusiensis super *vita xpi* (75²³). Ennyiféle alakban említik kódexeink Ludolphus nevét. De nemcsak emlegetik, idézik Ludolphus de Saxonía nevét, fő művét föl is használták kódexiróink.

Vargha Damján utalt először Ludolphus de Saxonía és kódexeink érintkezésére.² A *Speculum humanae salvationis* című munkának kódexeinkre gyakorolt hatását állapította meg. Szószzerinti egyezést is talált az egyik fejezet s az Érsekújvári-k. megfelelő imádságai között. Később az egész elmélkedésnek (25²⁷—64³⁰) közvetlen forrását is megtalálta a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár egyik kéziratában.³ Am Ludolphus fő műve, a *Vita Christi* közvetlenül hatott más kódexeinkre is.

a) A Winkler-kódex Ájtatos gondolatai.

A Winkler-k. 235—244. lapján összefüggő, sorozatos imádságokat találunk. A rövid bevezetés megmondja az ájtatosság célját: Kezdetnek *ayoitatus gondolatok* awagh ymadfagok mynden orakra. Ezek tehát a napnak különféle szakaira, a nap imáóráira szánt imádságok. Az ilyen imádságok és elmélkedések kedveltek és elterjedtek voltak a középkorban. Ilyen a *Patris sapientia* kezdetű vers is, melynek latin és magyar verses szövege megvan a Winkler-k. ben is. Ugyanerre a célra szánt hosszabb elmélkedések is vannak kódexeinkben. (Vitkovics-k. 73—103. l., Miskolci töredék, Érsekújvári-k. 25—64. l.) Az egyházi íróknak egész sora, pl. Ludolphus de Saxonía, Trithemius stb. írt ilyen elmélkedéseket s ájtatosságokat. Hasonló ájtatosság található a középkori latin imakönyvekben is (pl. Nicolaus Salycetus: *Anthidotarius anime*).

¹ Vargha Damján alább idézendő tanulmányában (2—3. l.) a *Speculum*nak két bpesti és egy németújvári kéziratát említi. Megvan a mű a pozsonyi káptalani könyvtár XIV. századi kéziratai között is. A kézirat kezdő sorai a címet is tartalmazzák: Incipit liber transfiguratus. Incipit prohemium cuiusdam noue compilacionis, cuius nomen et tytulus est: *speculum humane saluacionis*. (Magyar Szón 1867. 368. l. 50. sz.)

² *Speculum humanae salvationis és a magyar kódexirodalom* (Bpest 1912. Kny. az Akad. Értesítőből).

³ Sz. István Akadémia Értesítője. 1921. 83—84. l.

A Winkler-k. szóbanforgó imádságainak, v. i. az *Átatos gondolatoknak* olasz szövegét megtalálta Vargha Damján.¹ Latin eredetije magvan Ludolphus de Saxoniának Jézus életéről írt elmékedései között.

A *Vita Christi* II. részének 58—66. fejezete Jézus kinszenvedéséről (*De Passione Domini nostri meditando*) szóló elmékedéseket ad, szintén a napi imaórákra osztva. Minden fejezet, illetőleg elmékedés végén, miként egyáltalában az egész műben fejezetről-fejezetre, egy-egy imádság van. A Winkler-k. ezeket az imádságokat fordítja le az 59—66. fejezet végéről. Az egybevetésnél a Rigollot gondozta kiadást használtam.²

A 8 imádságból álló sorozat latin szövegéből mutatóba közlöm az első imádság szövegét.

De primo completorio. Domine Jesu Christe, qui in agonia sanguinem sudasti, da mihi in aerumna peregrinationis hujus, tecum sudare, ut otiosa non marcescam requie; sed in sudore vultus mei vascar te pane vivo, tuique sudoris sanguinei balsamum me aegrotum sanet, et caelesti curiae lotum repraesentet; et qui Judae osculo te tradi in manus impiorum et ligatum adduci ad Annam permisisti, ac vincula mortis aeternae nobis abstulisti, non permittas me tradi in manus crudelium, et rumpe vincula conscientiae meae malae, ut securus decantem: Dirupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis. Amen. (*Vita Jesu Christi* P. II. cap. LIX. Oratio. = Winkler-k. 235¹—236¹⁹. Nytár. II. 263. 1.)

b) A Debreceni-kódex elmékedései Mária örömeiről.

1. A Debreceni-k. 327. lapján az *Istenszülo Máriának örömeiről* szóló elmékedés kezdődik. A két egymást követő elmékedés közül jobban érdekel bennünket a második helyen álló, mely Szűz Mária látogatásáról, v. i. a visitatióról szól. Az egész elmékedés megfelel a *Vita Jesu Christi* egyik fejezetének.

A *Vita* I. r. VI. fejezete ezt a címet viseli: *De Nativitate et Circumcisione Praecursoris Domini*. Lukács evangéliumának I. fejezete alapján épül föl az elmékedés s magában foglalja a Szűz Mária látogatásához kapcsolódó eseményeket is. A Debreceni-k. 344—356. lapján található elmékedés ennek a fejezetnek szabad átdolgozása. A magyar szöveg el-elhagy egyes részeket, közbe-közbe pedig betold más szöveget. Egész részeket, pontokat is elhagy Ludolphus szövegéből, de megtartja annak gondolatmenetét. A szöveg hivatkozik Ludolphus nevére is.

A magyar átdolgozásban Ludolphus elmékedésének egyes részei ekként következnek egymásután: 1. Maria ad visitandam

¹ IK. 1914. 126. 1.

² Ludolphus de Saxonia: *Vita Jesu Christi*. Paris-Roma 1870. I—IV. k.

Elizabeth vadit. (= Debr.-k. 344⁵—345²⁶.) 2. Cur prior ipsam salutaverit? (345²⁷—346¹⁶.) 3. Sex hic moraliter a nobis imitanda. (346¹⁷—349²⁶.) 4. Joannes repletus Spiritu Sancto in utero matris exultat. (349²⁶—350⁷.) 5. Benedicta Maria, benedictusque fructus illius (350⁷⁻⁹.) 6. Maria ad diversos diversae venit. (350⁹—351¹⁸.) 7. Elizabeth secreta per Spiritum Prophetiae novit. (351¹⁸⁻²⁰.) 8. Canticum Mariae. (351²⁴⁻³².) 11. Gaudium Elizabeth et Mariae. (351³²—353²⁴. Alig néhány szót, egy-két sort hagy el itt közbe-közbe a magyar szöveg.) 12. Quamdiu Maria mansit cum Elizabeth? (353²⁴—2⁹.) 13. Nativitas S. Joannis Baptistae. (353²⁰—354³⁵.) 15. Circumcisio praecursoris (354³⁵—354⁷.) 17. Mirabilia quae tunc facta sunt. (355⁷—1⁴.) 19. Mariae reversio (355¹⁵—356²⁴.) A fejezet végén levő imádságot nem fordítja le a magyar szöveg, hanem pótolja Szt. Anselmnek egy megfelelő rövid imádságával.

Szemelvényül közlöm a 11. pontot, melyben leghivebben egyezik a magyar szöveg a latin eredetivel. A magyar fordításban kihagyott részeket zárójelbe teszem. Íme a latin szöveg:

Gaudium Elizabeth et Mariae. Considera ergo, quomodo laetantur matres ambae: laudant Deum de utraque conceptione, et in gratiarum actione consistentes, agunt dies laetitiae. O qualis domus, ubi pariter commorantur et requiescunt tales matres, scilicet Maria et Elizabeth, (talibus filiis, scilicet Jesu et Joanne fecundatae!) O si cum Domina tua in montana posses conscendere; si sterilis et Virginis matris suavem contueri complexum, et salvationis officium; puto quod canticum illud sacrum *Magnificat anima mea Dominum*, cum beatissima Virgine, suavi cum modulatione concineres, mirumque conceptum virgineum, una cum propheta parvulo exultans et jubilans, adores! Unde Anselmus ad sororem suam: «Jam cum dulcissima Domina tua in montana conscende: sterilis et Virginis intueri complexum, et salutationis officium, in quo servulus Dominum, (praeco judicem, vox Verbum, inter anilia viscera conclusus, in Virginis utero clausum) agnovit, et indicibili gaudio prophetavit. Beati ventres, in quibus totius mundi salus exoritur, (pulsisque tristitiae tenebris sempiterna laetitia prophetatur!) Accurre, quaeso, accurre, tantis gaudiis admiscere; prosternere ad pedes utriusque, et in unius ventre sponsum tuum amplectere, amicum vero ejus, in alterius utero venerare: «haec Anselmus. (Attende hic, et imitare humilitatis exemplum):¹ quod enim Maria ad Elizabeth, Christus ad Joannem, Domina ad ancillam, Dominus ad servum venire, et Maria Elizabeth servire non dedignatur, quid aliud quam humilitatis exemplum ostenditur? De qua etiam specialiter, in cantico suo praedicto, Maria gloriatur, et plena omnium virtutum, solam humilitatem recognoscit, dicens: Quia respexit humilitatem ancillae suae. Ergo et tu de te humilia, cum Maria (sentias); et quicquid bonis habes Deo, non tibi. cum ea attribuas. (*Vita Jesu Chri.* P. I. cap. VI. 11. = Debreceni-k 351³²—353²⁴. Nyár. XI. 188. l.)

¹ Ezt a kihagyott sort megfelelő felkiáltással pótolja a magyar szöveg.

A közölt szemelvény egyúttal rávilágít az ismeretlen fordító dolgozómódjára. Vajon frater P., ki a kódex ezen részének másolása közben nevének kezdőbetűjét megjelölte, közvetlenül a *Vita* latin szövege alapján dolgozott-e vagy egy már átalakított latin szövegre támaszkodott, nem tudjuk bizonyosan; de valószínű, hogy a *Vita* közvetlen forrása volt a kódexírónak.

2. A Debreceni-k. előző fejezete (327—343. l.), mely a három király imáadásáról szól, szintén sok egyezést mutat a *Vita Jesu Christi* egyik fejezetével.

A *Vita Jesu Christi* I. r. 11. fejezetének címe: *De Epiphania Domini facta tribus Magis*. A kódexnek a három királyok imáadásáról szóló elmélkedése ennek a 11. fejezetnek 1., 6—9, 11., 17., 19. és 20. pontjából felhasznál egyes részeket. A fejezet végén levő imádság szabad átdolgozását is megtaláljuk a végén csonka magyar szövegben. Ide iktatom az imádság latin szövegét:

Oratio. O Jesu bone, qui de Virgine natus teipsum Magis, stella duce, revelasti, et eos per aliam viam in regionem suam redire fecisti; illuminet, Jesu misericors, lumen gratiae tuae tenebras conscientiae meae. et per tuam laetam apparitionem, da mihi plenam tui et mei cognitionem, ut intus te videam, intus te inveniam; ibique myrrham compunctionis internae, thus orationis devotae, aurum dilectionis piae, tuae majestati offeram; et qui per viam tenebrarum et culpae recessi a patria felicitatis supernae, per viam veritatis et gratiae ad eam redeam, te ducente. Amen. (*Vita Jesu Chri.* P. I. cap. XI. ~ Debreceni-k. 343. Nytár XI. 184.)

A visitatióról szóló, második elmélkedés minden átalakítása mellett is sokkal hívebben ragaszkodik a *Vita* szövegéhez, mint a kódexben első helyütt álló elmélkedés. A három királyok imáadásáról szóló elmélkedés nagyon szabadon bánik forrásával.

A Debreceni-k. végén még egy másik elmélkedés is van Szűz Mária örömeiről. *Szűz Máriának hét öröme* (625—630. l.) címet adták a kódex ezen fejezetének. Az elején csonka szöveg-egység teljes szerkezetben megvan a Nagyszombati-k. lapjain. (271³²—296¹³; a Debr.-k.-szel egyező rész 281¹⁰ l.-tól.) A két kódexet ugyanabban a kolostorban másolták, s az egyező fejezet mind a két kódexben egy és ugyanazon kéz írása, épúgy mint a *Szent alázatosságnak dicsérete* (Debr.-k. 576—595² = Nszomb.-k. 249²¹—271³¹) s a *Háborúságot békével szenvedni* (Debr.-k. 595³—602³⁵ = Nszomb.-k. 240³⁰—249³⁰) című fejezetek is.¹

A Szűz Mária hét örömeről szóló fejezetnek forrása a *Thesaurus novus* című szentbeszédgyűjteménynek egyik nagyasszony napi beszéde (Sermones de Sanctis. S. CXV. Argent. 1485.) Ezt a prédikációgyűjteményt Petrus de Palude (Paludanus) Domonkos-rendi szerzetes munkájának tartják s az ő

¹ V. ö. M. Nyelv 1917. 12—13. l.

neve alatt adták ki, de valószínűleg egy ismeretlen ferencendi szerzetes volt a szerzője.¹ A Mária hét örömről szóló beszédet a Nagyszombati-k. átalakítja a Mária hét örömről szóló (héttizedes) örvendetes olvasó, v. i. a ferences olvasó magyarázatává. Ez is egyik bizonyíték a kódex ferences eredete mellett.

c) Egyéb párhuzamok.

A *Vita Jesu Christi* még más kódexeinkkel is érintkezik.

1. A Teleki-k. rózsafüzér-magyarázatára is hatással volt Ludolphus fő műve. *Szűz Mária zsoltáráról* szóló fejezet egyik részében ráismerhetünk a *Vita Jesu Christi* egyik fejezetének gondolatmenetére. A II. r. 82. fejezete Urunk mennybemeneteléről szól. Ennek a fejezetnek 11., 12., 14., 16. és 17. pontjával találunk helyenkénti párhuzamot a Teleki-k. 167²⁴—171⁶ lapján.

2. A *Speculum humanae salvationis* sok helyütt tartalmilag érintkezik Ludolphus fő művével, a *Vita Jesu Christi* elmélkedéseivel. Így pl. a 43. fejezetnek bevezető képül szolgáló példa szintén megvan a *Vita* II. r. 58. fejezetének 3. pontja alatt. Arról szól ez a példa, miféle szolgálat legkellemesebb Isten előtt. Kódexeinkben két helyütt fordul elő ez a példa:

a) A Lázár-k. 88³⁴—92¹⁸ lapján. Forrása Temesvári Pelbárt: *Pomerium de Tempore*. P. aest. S. 47. Pelbárt a *Speculum exemplorum* példagyűjteményt jelöli meg a maga forrása gyanánt. A példagyűjtemény forrása e helyütt viszont a *Speculum humanae salvationis*. Ennyi közvetítéssel jutott el Ludolphus példája a magyar kódexbe.

b) A példának más szerkezete van meg a Tihanyi-k. 121²⁷—124²⁶ lapján. A példa a Mária látogatásáról szóló prédikációba van beleszőve. Magának a prédikációnak forrása Temesvári Pelbárt *Stellariuma*. (Li II. P. III.) A példa azonban betoldás a Pelbárttól fordított szövegben. Pelbártnál is van példa s arról szól, hogyan adott hálát Istennek Thales filozófus; a kódex ezt helyettesíti a Ludolphus-szal párhuzamos példával. A kódexíró magába a példába is betoldja még Jézus életének rövid összefoglalását. A kódex példájának közvetlen forrását még nem sikerült meghatároznom.

c) Valami hasonló jelenésre utal a Weszprémi-k. (103^a) is. — Középkori latin irodalmunkban Temesvári Pelbárt és Laskai Oszvát művein kívül megtaláljuk Ludolphus példáját a *Sermones Dominicales* prédikációi (Bpest 1910. II. 15 rövid előadás, II. 226 utalás) között is. Egyelőre szolgáljon ennyi adalékkal Vargha Damján párhuzamaihoz.²

Érdeemes volna tüzetesebben is összehasonlítani Ludolphus de Saxonia műveit kódexeink elmélkedéseivel és imádságaival.

¹ *Kirchenlexikon*. IX. 1323.

² Vargha D. i. m. 13. l.

Valószínűleg sikerülne még egyéb érintkezést is kimutatni Ludolphus és kódexeink között.

2. A Guary-kódex forrásai.

A Guary-k. forrásairól máig sem igen tudunk többet, mint amit Döbrentei Gábor említett a kódex első kiadásakor.¹ E nyelvmemlékünk újabb kiadója, Katona Lajos² ígérte, hogy beszámol a kódex forrásairól; de sok más terve mellett ennek az ígéretnak beváltását is meg hiúsította korai halála.

Magam egyéb forrásnomozásaim közben szinte véletlenül akadtam rá a kódex egyik fejezetének forrására. Közlöm azt, amit tudok a kódex forrásairól.

a) Hét szent jószág.

A *Guary-kódex* egyik részének (65^{2a}—99^{1a}) ezt a címet adta Katona Lajos: *Hét szent jószág*. Ez az elmékedés fölveti a kérdést, van-e valami szent jószág, vagyis erény, mellyel valaki kiérdemelheti, hogy lelke halálakor legott fölrepül a mennyországba. Ugyanerre a kérdésre megfelel a kódexeink forrásai között már ismeretes Discipulus (Herolt János) is Sz. István első vértanúról szóló prédikációiban, a *Sermones Discipuli de Tempore* című szentbeszédgyűjtemény 13. és 14. beszédében. A beszédnek címe: *De sancto Stephano. Quod novem generibus hominum celum est apertum*.³

Discipulusnak ezt a két összefüggő beszédét dolgozza át a Guary-k. ezen fejezete. Discipulus 9 szent jószágról szól, a kódex csupán hétről. A magyar átdolgozó szabadon bánik a forrásául szolgáló szentbeszédekkel. Elhagy belőle egyes részeket, változtat a sorrenden is: hol az egyik beszédből merít, hol a másiktól, közbe is told egyéb részeket — ezeknek forrása részben még meghatározásra vár.

A magyar kódexíró dolgozó módját szemlélteti a *Hét szent jószág* s a latin forrás összefüggését és vázlatát feltüntetető alábbi párhuzam:

<i>Guary-kódex.</i>	<i>Discipulus: Sermones de Tempore.</i>
66 ^{2a} —3 ^b Elfő zent iozag az artatlanfag, ki adatic embör nec az meg kerez-tölefbe	S. XIII. P. Primo aperitur parvulis per baptismum.
66 ^{2a} —66 ² Mafod zent iozag az igaz, es eleg penitencia	S. XIV. K. Nono coelum aperitur illis qui per opera poenalia satisfactionem peccatorum suorum implent.

¹ *Régi magyar nyelvmemlékek*. IV. k. I. r. Bevezetés.

² XV. k. XXIV. l.

³ Discipulus szentbeszédeinek 1482. évi bázeli kiadását használtam.

- 66^s—69^{io} Harmad zent iozag az tel'es buču vallas S. XIII. B. Tertio coelum aperitur his qui plenariam indulgentiam consequuntur.
- 69²⁰—71⁴ Neged zent iozag vag'on... meg bizonoytot zerzedbe menes S. XIII. D. Quarto coelum aperitur per ingressum religionis approbatae.
- 71⁴—73⁴ Ötöd zent iozag... az zent, es bizon töredelmefeg S. XIV. F. quinto coelum aperitur per intensam contritionem.
- 73^s—74^{2s}+75²⁹—76¹⁰ Hatod zent iozag... martirumfagnac zenuedefe S. XIII. Q+S+A. Secundo coelum aperitur per martirium.
- 76¹¹—77^{2s}+77^{2s}—81⁺+80^{8s}—80^s az le-lögbees harumkeppen valo martirumfag lehet S. XIII. R. triplex est spirituale martirium.
- 81²²—82³¹+97¹⁷—20⁺+98²⁹—85^s Heted zent iozag... az zent gonas S. XIV. G. Sexto aperitur coelum per frequentam confessionem.

2. Az ismeretlen magyar átdolgozó főleg a hetedik szent jószág, a gyónás tárgyalásánál told be máshonnan vett tanítást. Itt s más betoldásainál is példák elmondásával fűszerezi az oktatást. A példák egynek kivételével megvannak Discipulus szentbeszédeiben is. A Discipulus példáival párhuzamos történetek a következők:

a) Egy jámbor nemes asszony megkönyörül a pokloson (78¹—80^{8s}). Ez a világjáró leprosus-legenda, mely *Arpádházi Sz. Erzsébet legendájában* is megvan. A Guary-k. példájának közvetlen forrása gyanánt már régebben megjelöltem a *Scala coeli* egyik példáját.¹ Discipulus *Promptuarium exemplorum* c. példatárában (M. ex XXXI—XXXII.) egymásután kétféle szövegezésben is megtaláljuk a bélpoklosról szóló legendát. Az első helyen álló szerkezet hosszabb s közelebb áll kódexünk s a *Scala coeli* szerkezetéhez.

Van azonkívül Discipulus szentbeszédei (*Sermones de Tempore*. S. LXVII. D) között egy másik, nagyon érdekes változata a leprosus-legendának, mégpedig Arpádházi Sz. Erzsébettel kapcsolatban. A legenda vázlatát elmondja a tartalomjegyzék: «Beata Elisabeth seruiuit quattuor diebus leproso horribili, et Christus quinto die apparuit ei dicens, quia mihi seruiuisti. habebis gaudia coeli.» Sz. Erzsébet a marburgi kórházban négy napig szeretettel ápolt egy rettentő külsejű bélpoklost. Azután eltűnt a beteg. Ötödik napon megjelent Krisztus Sz. Erzsébetnek. Ennek a szép szerkezetnek párhuzamát nem ismerem a középkori irodalomban.

¹ Johannes Junior: *Scala coeli*. Lübeck 1476. fol. 55^b. (V. ö. Ethnographia 1910. 262. és 265. l. Ott közöltem a *Scala coeli* példájának szövegét is).

b) Két prédikátor fráter látomása egy asszonynak elkárhozásáról, ki a gyónásban elhallgatta egy nagy bűnét. (91²⁷—96²⁷.) A hosszú lélekzetű példa Discipulusnál szintén kétszer is megvan *Sermones de Tempore*. S. CXXV. C. — *Promptuarium exemplorum*. C. ex. XXIV. A magyar fordítás nem betűszerinti hűségű.

c) (Aquinói) Sz. Tamás előtt az ördög azt vallja, hogy a gyónást gyűlöli legjobban. (98³⁶—99¹⁷.) Evvel a példával fejeződik be az egész fejezet. Megvan e történet eltérő szöveggel a *Példák könyve* (6⁶—8²²) lapjain is. Mindkettőnek forrása Discipulus: *Promptuarium exemplorum*. C. ex. XIV. A két magyar szerkezet közül a *Példák könyve* ragaszkodik hívebben a közös forráshoz.

Hét szent jószágról szól a Nagyszombati-k. (308—314 l.) egyik tanítása is. Csupán tartalmi egyezés van közte és a Guary-k. fejtegetése között.

b) A rágalmazásról.

A Guary-k. szövege e fejezetben (21¹⁸—31¹²) maga utal kétrendbeli forrására. Ennek alapján már Döbrentei Gábor összevetette e tanítást forrásaival. A kettős forrás: Paraldus (Perault) Vilmos *Summa aurea de virtutibus et vitiis* c. munkája és Sienai Szt. Bernardin egyik prédikációja a rágalomról. Döbrentei közli a párhuzamos latin és magyar szöveget. Szorgalmas böngészéssel még ki lehet egészíteni Döbrentei egybevetését. Magam szövegvizsgálódásom alapján máris közölhetek néhány adalékot.

1. A *Summa de vitiis* szövegében következő helyet vettem észre, mely elkerülte Döbrentei figyelmét:

Cuius ratio potest esse hoc quod dicit salomon quod melius est nomen bonum quam diuitie multe. Unde qui nomen bonum alicui auferit magis nocet ei quam si ei multas diuitias furaretur. (IX. cap. VII. B. = *Guary-k* 14²⁴—²⁷ Ny.-tár XV. 116.)

2. A Sienai Szt. Bernardin prédikációjára támaszkodó részben már eredményesebb a böngészés. Íme néhány adalék:

a) Unde Bernardinus ad Eugenium: Velle audire, et detrahere, quod horum damnabilis sit non facile est diffinire. Et iterum idem ait: Detractor, et detractoris libenter auditor uterque diabolum habet. Ille in lingua, iste vero in aure. Ex quo patet quod quot detractiones audis tot in auribus daemones recipis. Unde Augustinus. Non accomodes aures tuas ad percipiendum verba detrahentis, ne accipias mortem in anima tua. Detrahenti enim, et audienti animo utrisque esca mortis est detractio. (*Quadragesimale de evangelio aeterno*. S. XXIX. art. III. cap. III.¹ = *Guary-k*. 25²⁸—25²⁸.)

¹ S. Bernardi Senensis *Opera omnia*. Velence 1745. II. k. 168. l. Ny.-tár. XV. 120.)

b) Unde Bernardus exponens illud ad Rom. 1. detractores Deo odibiles, inquit: Nec mirum si sunt Deo odibiles, quum istud vitiam charitatem quae Deus est acrius ceteris persequitur. Qui enim detrahit primo se prodit vacuum charitate. et deinde intendit ut is cui detrahitur veniat in odium et contemptum. Ferit etiam charitatem in omnibus qui audiunt linguam maledictam, et, quantum in se est, necat funditus, et extinguit. (Uo. art. I. cap. III. — Guary-k. 28^a—29^a. Ny.-tár XV. 122.)

Az ismeretlen magyar fordító dolgozasmódja itt is ugyanolyan, mint a hét szent jószágról szóló fejezetben. Epügy bánik forrásával.

3. Augsburgi Dávid Formula novitiorum-a a Horváth-kódexben.

A Horváth-k.-nek a 221. lapon kezdődő része ezt a címet viseli: *zent bernald doctornak mondasy. az zerzetes életrevl.* A doctor mellifluusnak, Sz. Bernátnak tulajdonított munkák között valóban megtaláljuk e szerzetes életszabályok kétharmadának forrását. *Opusculum* in haec verba: *Ad quid venisti?* című munkát Migne is fölvette Szt. Bernát összes munkáinak sorozatába. Ezt a munkát Szt. Bernát munkája gyanánt már 1594-ben Rómában kiadta Voss Gellért.¹ E mű azonban nem tartozik Sz. Bernát hiteles munkái közé. Újabban a kritikai vizsgálódás fénye után indulva Augsburgi Dávid († 1271.) ferencrendi szerzetes művének tartják.² Nála *Formula novitiorum* a címe. Fölmerült az a vélemény is, hogy a *Formula novitiorum* eredetileg Augsburgi Dávid rendtársának és kortársának, Szt. Bonaventurának műve és Dávid csupán átdolgozta.

Augsburgi Dávid (David de Augusta) a XIII. századi rémet misztikának neves képviselője. Tanára, missiók körútjain pedig társa is volt a század leghíresebb német hitszónokának, Regensburgi Bertholdnak. Jeles újoncmestere volt a Németországban még a nagy rendalapító, Assisi Szt. Ferenc életében megtelepedett rendnek. A *Formula novitiorum* teljes szövege Dávid szülővárosában, Augsburgban 1596-ban jelent meg először nyomtatásban. Első részét azonban már 1483-ban kiadták Harlemben.³ Könnyen hozzáférhető újabb kiadása a *Bibliotheca veterum patrum* (Köln 1618.) XIII. köt. 413. lapján. Itt a *Formula* terjedelmesebb, mint a Szt. Bernátnak tulajdonított *Ad quid venisti.*

Az *Ad quid venisti?* összesen 24 fejezetből áll. A *Formula novitiorum* tulajdonképen kettős könyv, két külön részre tagozódik: I. Formula novitiorum de exterioris hominis refor-

¹ Migne: *Patrologia Latina*. T. CLXXXIV. 1189.

² *Kirchenlexikon*. III. 1413., II. 425.

³ Hain: *Repertorium bibliographicum*. 7257. sz.

matione. II. Formula novitiorum interioris hominis. Az *Ad quid venisti?* megfelel az első rész I—XXXII. fejezetének; de ez a rész is bővebb a *Formula* lapjain, ott 41 fejezetre van osztva. Részben felaprózza az egyes fejezeteket több rövidebb fejezetre; de vannak benne hosszabb, kibővített fejezetek s egészen újak (pl. cap. III., X., XIII.) is. Elején Dávidnak tanítványához, Bertholdhoz intézett ajánlását találjuk.

Szt. Bernát mondásai a szerzetes életről, melynek magyar fordítását a Horváth-k. (221—268. l.) őrizte meg, tulajdonképpen a *Formula novitiorum* I. részének a fordítása. A magyar fordítás kétharmada megfelel a Migne által Sz. Bernát művei között kiadott latin szöveg egymásutánjának. Az *Ad quid venisti?* 24 fejezetéből a magyar kódexben 26 fejezet lett. A kódex szövege egyébként 35 fejezetre oszlik.

Az *Ad quid venisti?* s a Horváth-k. fejezetei ekként felelnek meg egymásnak: Cap I—V. = Horv.-k. 1—5. fej. Cap. VI. + VII. = 6. fej. Cap. VIII—XVI. = 7—15. fej. Cap. XVII. = 16—18. fej. Cap. XVIII. = 19. fej. Cap. XIX. = 20. fej. + 21. fej. eleje. (246³⁸—247¹².) Cap. XX. = 21. fej. második része (247¹²—248²⁰.) Cap. XXI—XXII. = 22—23. fej. Cap. XXIII. = 24—25. fej. Cap. XXIV. = 26. fej. első fele. (250¹⁸—252⁹.) Ez az utolsó fejezet a magyar fordításban hosszabb, épúgy mint a *Formula* szövegében.

A magyar fordítás végső fejezeteinek megfelelő latin szöveget megtaláljuk a *Formula novitiorum* kiadásában. A *Formula* s a Horváth-k. fejezetei így felelnek meg egymásnak: Cap. XXXII—XXXXI. = 26—35. fej. A 26. fejezet közepétől, a 252. l. 9. sorától kezdve (Mely igeen azzonyallatoknak nyayaffagyt . . .) a magyar fordításnak megfelelő latin szöveg egyedül a *Formula* kiadásában van meg. A magyar fordítás előző részeit kétféle latin szöveggel is egybevetethetjük.

Eszerint a Migne kiadta szövegből s a *Formula* kiadásából összeállíthatjuk a magyar fordításnak megfelelő teljes latin szöveget addig is, míg valamely szerencsés kezű kutató ráakad egy olyan kéziratoss latin szövegre, mely pontosan megfelel a magyar fordításnak.

Mutatóba közlök némi szemelvényt a Horváth-k. 26. fejezetének megfelelő latin szövegből, még pedig a fejezet közepének megfelelő részből, ahol a kétféle latin szerkezet érintkezik.

Ad quid venisti? Cap. XXIV. (De specudo omnium virtutum nobis proposito, id est vita Christi.¹

... Non enim studuit se vindicare in verbo mordaci et amaso: sed blanda et humili responsione, alterius malitiam sanabat. Item, quam sollicitus in animarum salute: pro quarum salute, (cum Deus esset, nasci² et mori

¹ A fejezetek címét egyáltalában nem fordítja le a magyar szöveg.

² F-ben is hiányzik e néhány szó.

dignatus est. (Qui est benedictus super omnia in saecula. Amen.)³ — A szerkezet = Horv.-k. 251⁴—252⁵. Nytár VI. 350. l.)

Formula novitiorum. Cap. XXXII. (De meditando de Christo Jesu.)

... non studuit se vindicare verbo mordaci et amaro, sed blando et humili responso alterius malitiam sanare, item quam compositus in omnibus gestis suis, quam sollicitus de animarum salute, pro quarum amore mori dignatus est (quomodo seipsum esemplum praebuit omnis boni), quomodo mulierum familiaritatem et colloquia evitavit causa exempli, unde et discipuli mirabantur quando solus cum Samaritana Equebatur, eo quod insolitum in eo videretur... (C szerkezet = Horv.-k. 251⁴—252⁵).

A latin szövegek ismeretéből mindig sok tanulságot meríthet a kódexek nyelvével foglalkozó nyelvűvár. Érdemes megfigyelni, hogyan birkózik meg a magyar kódexíró főleg a ritkábban előforduló latin szavak és kifejezések fordításával. A 26-ik fejezetben pl. scandalum = gonoz pelda. A rá következő fejezetben: quam ut curialiter exprimas notas cantus = hog nem mynt vduarlo keppen eneklefnek mogyat tegyed (255¹¹); vanitas = hevfag, levitas = hevfagos vigadalom; intentio tua = te igyekevezeted. Az 1. fejezetben: dieta = zenuedetevffeg. S így folytathatnám a példákat. A nyelvújítás nyomait a Horváth-kódexben is tanulmányozhatjuk.

TIMÁR KÁLMÁN.

³ Evvel a betoldással végződik a fejezet s az egész munka az A szerkezetben. Ez nyilván csonka kéziratnak kiadása.

ARANY JÁNOS KÉPZELETE.¹

(Első közlemény.)

Ha van irodalmi ítélet, amelyet ellenmondás nélkül igaznak ismer minden magyar, a művelt laikus csakúgy, mint a tudós szakember, a modernnek csakúgy, mint az ósdiak, ez az, hogy Arany a legkiválóbb magyar epikus. Azt a nagy fényt azonban, amelyet ez az ítélet Aranyra vet, egy apró, de sötét felhő árnyékolja. Még a költő legalaposabb ismerői és legrajongóbb hívei is hozzá szokták tenni ehhez a magasztaláshoz: kár, hogy a képzelete szegényes. Nincs elég «lendülete», nem tud «teremteni» — s ez a vád már egészen belegyökerezett a köztudatba. Közhitté vált, hogy Aranynak nem volt fantáziája, hogy ő nagy volt a másoktól átvett költői anyag megformálásában, de magának eredeti leleménye nem volt. Az alábbiakban megkísértem majd bizonyítani, hogy ez a vád nemcsak teljesen alaptalan, hanem épen az ellenkezője igaz: Arany egyike volt a leggazdagabb képzeletű magyar költőknek.

Allításom az első pillanatban merésznek, sőt hihetetlennek látszik, hiszen nem kisebb ellenféllel kerülök szembe, mint magával a nagy költővel. Ismeretes, hogy Arany mindvégig abban a hitben élt, hogy nincs fantáziája, s ismételten panaszkodott lelki alkatának e fogyatékosága miatt, leghatározottabban a Gyulai Pálhoz 1854 jan. 21-én írt levelében: «Történeti vagy mondai alap nélkül nem vagyok képes alakítani, talán nincs inventióm, phantasiám, elég az hozzá, hogy nekem, ha építeni akarok, téglá kell és mész.» Sőt Arany még egy lépéssel tovább ment. Beleélve magát abba a hitbe, hogy ő írott vagy a nép ajkán élő hagyomány nélkül alkotni nem tud, hogy képzelete önmagától nem tud teremteni: a maga igazolására és bátorítására egész tudományos elméletet konstruált ú. n. *eposzi hitelről*. Egy bírálatában nagy tudományos alaposággal fejti ki teoriáját, azt hirdetvén, hogy a történeti költő — értve rajta természetesen azt is, aki a mondák világából merít — csak olyan eseményeket szöhet

¹ Székfoglaló értekezésül fölolvasta a szerző a debreceni Tisza István tudományos társaság 1925. febr. 11-iki ülésén.

össze mesévé, amelyeknek tudata él a közönség emlékezetében — teljesen a maga képzeletéből nem szabad mesét költenie.¹ Ennek az igen érdekes elméletnek alapját Arany itt nem adja meg, a tilalomnak nem mondja meg az okát, de egy másik leveléből — Szilágyi Istvánnak írta 1854 márc. 9-én — kikövetkeztethetjük. Ott, kérdés formájában ugyan, de azt a hitét fejti ki, hogy mesét, költői anyagot csak a nép képzelete tud alkotni, műköltő nem, annak nem is szabad, az csak a készből csinálhat valamit.

Arany tudományos elméletével könnyen végezhetünk.² Ez a tanítás egészen új, kétségkívül mély, s van is bizonyos alapja, különösen arra a két műfajra vonatkozólag, amelyekben Arany legnagyobb volt, az eposzra és balladára. A hősi eposzokat, Homerostól Voltaire-ig, valóban nem költőjük képzelete keltette életre, meseanyaguk nem az egyéni képzelet teremtése, hanem benn gyökerezik az egész nép képzelévilágában, annak mondái vagy mítoszszá vált története éltetik, s a költő lelkén át a nép lelke sugárik ki belőle. A *Zalán futása* is, noha Vörösmarty egyike legragyogóbb képzeletű költőinknek, épen azért hideg és élettelen, mert a költő kevés kész anyagot talált a krónikákban és a néphitben, vagy Arany terminológiája szerint azért, mert a költő, műve megalkotásában, nem támaszkodhatott eléggé az epikai hitelre. A balladákra vonatkozólag pedig egy német tudós majd hetven évvel Arany után, de természetesen tőle függetlenül, megállapította, hogy a legkitűnőbb balladák éltető eleme rendszerint nem a költői lelemény, hanem valamilyen epikus hagyomány, s Goethe is legtöbb nagy balladájának tárgyát készen találta, az *Erlkönigét* csakúgy, mint a *Braut von Korinthét* vagy a *Zauberlehrlingét* és sok másét.³

Ezek a példák Arany tanítása mellett szólnak — de az eposzi hitel mégsem egyetemes érvényű esztétikai norma, amint Arany gondolta. Csak annyi igaz belőle, hogyha az epikus vagy drámaíró a mult világából merítve, olvasóinak történeti vagy mondai tudatára támaszkodhatik, az nagyon megkönnyíti munkáját. A történeti vagy mondai tárgyú költői mű hatását nagy mértékben megalapozza, ha a közönség valóban érzi vagy hiszi a megénekelte eseményeket, s azok a tárgyak,

¹ Dózsa Dániel *Zandirhámjának* bírálatában írja: «Van történeti hitel, mely a tények valóságán épül, ezzel szemben megkülönböztetem az eposzi hitelt, mely nem törődik azzal, megtörtént-e a dolog, de igen, hogy él-e az a nemzet, a nép tudalmában, emlékei- s hitében, s az utóbbiakhoz, mennyiben a költői cél engedi, makacsul tapad. Nem költ semmit, amíg hagyomány van, miből összerakni lehet; nem ferdít, hol az eltérés a nép tudalmával ellenkeznék.» *Hátrahagyott művei*. II: 308. l.

² Behatóan elemzi Arany elméletét az eposzi hitelről Mitrovics Gyula *Arany János esztétikája* c. tanulmányában, Ik. 1924: 176—177. l., de az elmélet jelentőségét illetőleg az enyémtől eltérő eredményre jut.

³ Emil Ermatinger: *Das dichterische Kunstwerk* (1921), 184. l.

amelyek már egyszer éltek és hatottak, könnyebben kelthetők új életre, hatásuk is biztosabb. Ebben a fogalmazásban valóban elfogadható Arany tétele. Az igazi költők, öntudatlanul is érezve azt a hatalmas segítséget, amelyet az eposzi hitelen bírnak, természetesen fordulnak a közönségük tudatában élő tárgyakhoz — de amint a mi irodalmunk és a világirodalom sok remeke bizonyítja, az eposzi hitel hiánya nem rontja le, sőt nem is gátolja a művészi hatást. Elég, ha a költött események nem ütköznek a köztudatba, s a rajzolt kor, azok a viszonyok, amelyek között a költő a cselekményt lepörgeti, megfelelnek az olvasók tudatának. Ha a képzelet munkáját jellemző és megjelenítő erő támogatja, az epikus a teljesen költött eseménysorozatot is valónak tudja elfogadtatni. Kemény Zsigmond utolsó regényében, a *Zord időben*, a főcselekvénynek semmi történeti alapja nincs, hőseivel együtt egészen a költő leleménye — és mégis a legművészebb hatású alkotása.

De vajon szüksége volt-e Aranynak az epikai hitel elméletére, és csak ezzel fölverte tudott megküzdeni a maga elé tűzött költői föladatakkal? Invenció híján, történeti vagy mondai anyag nélkül nem tudott volna költeni? Valóban szegényes leleményű vagy épen fantázia nélküli költő volt Arany János? Ezek azok a kérdések, amelyeket meg akarnék világítani. Maga a felelet nem nehéz. A tagadó feleletet, bizonyítékok nélkül is, pusztá okoskodással előre megadhatom. Későbbre hagyva annak megállapítását, hogy mi valójában a képzelet, most csak arra utalok, hogy mind a köztudat, mind a tudomány a képzeletben keresi a művészeteknek alapelemét, a képzeletet tekinti a művészi hatás legfontosabb faktorának. Volkelt szerint, akinek nevéhez fűződik az eddig legnagyobb szabású esztétikai rendszer, a művészeteknek az a hivatásuk, hogy a képzeletet foglalkoztassák, s maga a művészet nem más, mint a teremtő képzelet kifejezése.¹ Még határozottabbak Friedrich Theodor Vischer szavai: «Szépet csak a képzelet alkothat, semmi más; a képzelet a szép sajátos organuma,² a művészet pedig «cselekvésre váltott képzelet.»³ Ha a képzeletnek ilyen nagy jelentősége van a műalkotások életre-keltésében és esztétikai hatásukban: elgondolható-e, hogy az az Arany János, akit a komoly tudomány legnagyobb költő-művészünknek vall, szegényes képzeletű lett volna, vagy épen meg lett volna fosztva a képzelet isteni adományától? Nem, százszor nem, hiszen ez halomra döntené az évszázados tudomány minden eredményét! Aranynak, épen mert olyan nagy költő és nagy művész volt, hatalmas képzelettel kellett meg-

¹ Johannes Volkelt, *System der Ästhetik*, III. k. (1914), 27. l.

² *Ästhetik* (1847—1858), 398. §.

³ U. o., 491. §.

áldva lennie — s az én föladatam nem lehet más, mint ezt a logikai úton nyert eredményt esztétikailag megalapozni, megkeresni Arany költői alkotásaiban azokat az elemeket, amelyek, mint a Davy-lámpa a bányaléget, elárulják a mélyükön rejlő képzeletet. Numen adest — csak meg kell találni Arany költői birodalmában.

Hogy ezt megtehessük, rá kell mindenekelőtt mutatnunk annak az ellentétnek gyökerére, mely a képzelet mivoltát illetőleg a köztudat és a tudományos fölfogás között van.¹ A laikus közönség szemében a képzelet az a lelki tevékenység, mely színes, ragyogó, csodálatos képeket és történeteket teremt, olyan képeket, amelyeket a valóság nem ismer, olyan történeteket, melyek az életben soha sem történtek meg. Csokonai szinte klasszikus tökéletességgel jellemzi a képzeletnek ezt a fölfogását a *Magánosság*hoz című költeményében, azt mondván róla, hogy «a semmiből teremt világokat». «Semmiből» Arany valóban sohasem teremtett. Csodálatos, a való világtól idegen képeket és történeteket hiába keresünk nála, aki fölfogásával és költészetével szilárdan belegyökerezett a realitás talajába. Ebben az értelemben joggal megvonhatjuk tőle a képzelet adományát. De vajon ezek valóban a művészi képzelet ismertető jelei, s a képzelet lévén minden művészet alapja és lelke, az új, szokatlan, pompázó, csodálatos a mértéke a művészi becsnek? Korántsem, hiszen a ragyogó képzeletű Dante mellett ott találjuk a drámaírók hosszú sorát Aischylostól Shakespeare-en át a legújabb korig, akik épen nem a semmiből teremtettek, hanem hagyományos, közismert vagy épen más költőktől már megformált anyaggal dolgoztak. Sőt ellenkezőleg, a másod-harmadrangú költők műveiben gyakran jóval gazdagabb és bujább képzelet tobzódik, mint az igazán nagyoknál, s akárhány köznapi lélek megszegyeníthetne szédítő képzeletével nem egy nagy művészt, akinek leleménye, a földolgozott anyagot tekintve, nemcsak szegényes, hanem sem nem újszerű, sem nem sajátosan eredeti.

A tudomány világánál a képzelet lényege, szerepe és jelentősége egészen másként rajzolódik ki. A képzelet, amint a pszichologia megállapítja, nem a semmiből teremt, hanem azokból az emlékezeti képekből, melyek régebben szerzett benyomások maradványaiként az emberi lélek tudatalatti részé-

¹ Arany maga is foglalkozott tanulmányaiban, bírálataiban és leveleiben esztétikai kérdésekkel, sőt a képzelet jelentőségével és szerepével is. Kora közfölfogását megelőzve egészen a mai tudományos álláspont szellemében. Esztétikai nézeteit és tanításait rendszerbe foglalta és részletesen méltatta 1910-ben Gálos Rezső (EPLK. 633—695, 745—760), 1924-ben Mitrovics Gyula id. tanulmánya. (Megjelent önállóan is: Debrecen, 1925. 28 l.) Ez utóbbi ismerteti Arany fölfogását is a képzeletről. (IK. 1924: 65—66. l.)

ben megrögzödtek. Noha téves azoknak a tudósoknak fölfogása, akik, mint Dilthey, a képzeletet és az emlékezeti képek fölújítását homogén lelki műveleteknek tartják¹, vagy épen egynek veszik, mint Scherer²: az kétségtelen, hogy a legjátékosabb, legmerészebb képzelet is pusztán kész, adott elemeket kombinál, s a legszertelenebb képzeleti kép sem ad anyagában újat, hanem ismert vonásokat fűz egységbe. Tudta ezt már Arany is, s a maga korában szokatlanul erős lélektani ismereteivel páratlanul szabatos ítéletbe foglalta: «A teremtő képzelet, mellyel dicsekszünk, igazán szólva, nem teremt — nem hoz elő új képzeteket a semmiből; hanem az észrevett, megfigyelt régiékből rakja azokat össze: alkot.»³

Csakhogy a képzelet mégsem pusztán reproductív tevékenység, s alkotásai mégis mások, mint az emlékezeti képek egyszerű fölújításai; van bennük valami új, ami őket elkülöníti amazoktól, sőt szembeállítja velük: az emlékezeti képek a valóságnak többé-kevésbé hű — hol teljes és éles, hol töredékes és halvány — másolatai a képzelet alkotásai pedig, noha elemeik mindig a valóságból kerülnek ki, nem a valóságot másolják, hanem azt mutatják be, ami a valóságban föl nem található. Vajon valószerűen-e, amint Geyser követeli?⁴ Úgy vélem, a valószerű (wirklichkeitsartige) jelzöt jogtalanul illeszti Geyser a fantázia ismertető jelei közé. A művészi képzeletnek lehet lényeges jegyéül tekinteni a valószerűséget — bár még ez is kétséges — a képzeletre általában azonban nem jellemző, s a képalkotó lelki tevékenység még a kép valószerűsége híján is nevezhető képzeletnek.

Ezen a ponton azonban élesen meg kell különböztetnünk a képzeletnek két, fokozatilag és minőségileg egymástól messze kerülő faját. Az egyik valóban nem ad egyebet, mint a valóság elemeinek pusztán kombinációját — ezt nevezhetjük kombináló vagy összeolvasztó képzeletnek. A képzeletnek ezt a faját kikapcsolhatjuk vizsgálódásunkból, mert ebben a lelki műveletben nincs semmi művészi vonás, ez a gyermeknek, a hazagnak, vagy a kifejező, ábrázolóerő híján szűkölködő ábrándozónak, amint Ravasz László találóan mondja,⁵ Don Quijote-nak és Peer Gyntnek

¹ «Wie es keine Einbildungskraft gibt, die nicht auf Gedächtnis beruhte, so gibt es kein Gedächtnis, das nicht schon eine Seite der Einbildungskraft in sich erhielt.» *Erlebnis und Dichtung* (1907), 163. l.

² «Ich bin geneigt anzunehmen, Gedächtnis und Phantasie seien allerdings dasselbe: die Fähigkeit zur Reproduktion alter Vorstellungen.» *Poetik* (1888), 161. l.

³ A *Zrinyi és Tasso*-tanulmányban, id. kötet 7. l.

⁴ V. ö. Joseph Geyser határozott szavait a *Lehrbuch der allgemeinen Psychologie* II. kötet (1920) 257. l. «Phantasie ist in erster Linie die wirklichkeitsartige Vorstellung eines Unwirklichen und steht im Gegensatz zur reproductiven Gedächtnistätigkeit.»

⁵ *Százados énekek* (1925) 22. l.

képzelete. Anyagban a képzelet másik faja, a teremtő képzelet sem ad újat, de amit alkot, az mégis több, mint az elemek pusztá összegeződése, ahhoz képest új, qualitative más s épazért szellemileg értékesebb.¹ Mi módon kerül ez a többlet a fantázia teremtette képbe, mi által válik az ismert elemek összezővődése újjá? Azáltal, hogy a teremtő képzelet az eredeti elemeket az összeolvasztás előtt megváltoztatja, átformálja, átdolgozza. Ez a tevékenység, a költő lelki élményeinek átalakítása, módosítása, a képzeletnek legsajátosabb szerepe, igazi valója — sőt vannak esztétikusok, akik erre és pusztán erre korlátozzák a képzelet munkáját.² S valóban ezen módosulások következtében annyira megváltozhatnak az eredeti képzetanyag, hogy a kész műalkotásban rá sem ismerünk már: a merészen, szabadon módosító képzelet eredménye, a képzeleti kép, lényegében egészen mássá lett, s gyakran nincs is más közössége az élményi alapjával, mint a legvégső elemek.³

Maga az átalakítás azonban még mindig nem művészi tevékenység, eredménye még nem műalkotás — aminthogy a teremtő képzelet sem kirekesztően a művészek adománya. A képzeletnek, hogy művészi jelentőséget nyerjen, változtatásait céltudáson kell végrehajtania;⁴ az emlékezeti képeket hozzáidomítja ahhoz az eszméhez, amelyet alkotásával ki akar fejezni s ilymódon értelmet, jelentést visz bele, olyan eszmét, értelmet, jelentést, amely sem az elemekben, sem azok kombinációjában nincsen meg. A képzeletnek ezt a teremtő erejét kitűnően megvilágítja Emil Ermatinger a Pegazus közismert képzeleti képének elemzésével.⁵ A Pegazus nem pusztán a lónak és a sasnak olyatén kombinációja, hogy a teremtő képzelet a ló emlékezeti képét kiegészítette a sasszárnyak szintén emlékezeti képével, hanem egy hatalmas, nagyszerű szimbolum, a költői alkotó erő mitikus képzetének megkapó objektíválása. A szárnyas lónak ezt a képét egy határozott világnézet élteti, s a Pegazus, alkotó elemeihez képest, egy egészen új szellemi világ. A képzelet ilyen alkotásai mélyén erős lelki élmény rejlik, ez adja meg nekik a művészi erőt, azt a képességet,

¹ Dolgozatom már ki volt szedve, mikor kezembe került az Athenaeum legutóbbi füzeté s benne Ottlik László értekezése, *A művészet és határai*. Itt (116. l.) nem egészen szabatosan, sőt könnyen félreérthetőleg is, de igen jellemzően fejezi ki ugyanezt a gondolatot: «A művész olyasvalaki, aki nem reprodukál, hanem teremt. És amint az alkotásban újra teremt élményeit, akként teremthet olyat is, ami az ő élményvilágának is merőben új, eredeti, közvetlen valóság».

² Ide vág Theodor A. Meyer megállapítása: «Die geistige Kraft, die von innen heraus aus dem Erlebniskeim die Formung schafft, ist die Phantasie.» *Ästhetik* (1923) 352. l.

³ Geysler id. mű, 258. l.

⁴ Maga a képzeleti tevékenység természetesen lehet öntudatlanul, intuitive dolgozó!

⁵ *Das dichterische Kunstwerk* (1921), 18. l.

hogy esztétikai érzékünket sokkal jobban kielégítik, mint a valóság pusztá másolatai.

A valóság elemeinek ilyen átformálása — a művész munkája — annál értékesebb, és a nyomán keletkezett kép annál újszerűbb, mennél gazdagabb és szárnyalóbb a lélek, amelyben megfogant. Csak az ilyen lélekben terem meg a műalkotást éltető eszme, csak az tudja a valóságot úgy átdolgozni, hogy az méltó kifejezője legyen az eszmének, csak ily módon lesz az emlékezeti képzetanyagból új, önálló jelentésű kép, az anyagi valóságból szellemi valóság — szóval műalkotás. De hogy azzá legyen, a képzeletnek az átformáláson kívül még egy másik munkát is el kell végeznie — s ez a második nagy különbség a kombináló és a teremtő képzelet között. Amaz az emlékezeti elemeket a maguk szürkességében, sőt szchemákká leegyszerűsített módosulásukban fűzi össze, s így összeszövődésük is hideg, élettelen egység, minden hangulati velejáró nélkül: a teremtő képzelet színnel, étellel tölti meg az egyes alkotó elemeket, s belőlük friss, eleven hangulatot és első sorban szemléletes egészet alkot — amint a Pegazus képénél láttuk, amely nemcsak eszméjével, hanem szemléletességével is megkap. A való vonásokat ugyanis a képzelet nemcsak az eszme érdekében formálja át, hanem azért is, hogy belőlük szemléletes képet alkosson, s így az eszmei jelentés mellett a szemléletesség, a képszerűség az, ami a teremtő képzelet alkotásait magasan az emlékezeti képek vagy a kombináló képzelet termékei fölé emeli, ami nekik mélyebb értelmükkel együtt a művészi értéket, az életvalóságot megadja.¹ Gondoljunk Petőfi tájképeire! Alig többek, mint az emlékezeti képek reprodukciói és összefoglalásai, de a teremtő képzelettől beléjük vitt szemléletesség révén életre kel bennük a valóság. Ez az, amit közönségesen a kifejezés művészetének nevezünk, ezen sarkallik végeredményben minden művészi hatás. Termő talaja szintén a művész lelkének gazdagsága, pszichológiai föltételei pedig egyfelől emlékezeti képeinek elevensége, pontossága és szívóssága, másfelől az az erő, amellyel benyomásait átéli — lelkének rezonáló képessége. Minél jobban megrázza a művészt mindaz, ami éri, élményei és olvasmányai, vágyai és ábrándjai, minél jobban bele tudja magát élni abba a képzeletfolyamatba, amelyet benyomásai — emlékezeti és szemléleti képek, a külvilág illatése és elméjének játéka — lelkében megindítanak, annál elevenebb és szemléltetőbb lehet a képzelete, annál művésziabb lelke tartalmának kifejezése.

¹ Ezt fejezi ki más szavakkal Volkelt is: «Anschaulichkeit des Vorstellens ist das Medium, in dem das künstlerische Schaffen lebt und gedeiht.» Id. mű III. kötet 57. l. Hasonlóképen u. o. a 68. lapon a művészi képzelet igazi hivatásául ezt jelöli meg: «Umformen von Vorstellungsmaterial zu neuen, selbständigen Vorstellungen von stark anschaulichem Gepräge.»

De csak lehet s nem lesz is okvetetlenül. A léleknek ez a most jellemzett gazdagsága csak alapja a művészi tevékenységnek, nem egyszersmind biztosítéka is, s nem minden gazdag képzeletű ember művész is — sokan vannak a hivatottak, de kevesen válasszottak. Még a teremtő képzelet is csak akkor hoz létre műalkotást, ha van kifejező ereje, s az igazi művész az, aki meg van áldva az objektíválás képességével, azzal az erővel, hogy a lelkében elevenen élő képzeteket a maguk szemléletességével vigye át a művészet anyagába — köbe, vászonra, nyelvbe, hangba. Más szóval, művész az, aki képzeletét a lélek síkjából át tudja vetíteni újra oda, ahonnan fölszívta őket, a konkrét valóságba. Itt van az éles választóvonal a művészi, vagy a magunk körén belül maradvá: a *költői lélek* és a *költő* között. Mély érzései, sőt elevenítő, teremtő képzelete amannak is van, de nincs ereje a lelkében zsongó vagy akár kikristályosodott költői képzeteket mások számára is fölfogható színés, eleven, szemléletes képekbe foglalni. Aki ezt meg tudja tenni, az igazi költő. A kifejező erőnek ezt a nagy jelentőségét az érzésre vonatkozólag maga Arany is fölismerete; ismételten hangoztatta, hogy nem magától az érzéstől, hanem annak kifejezésétől függ a művészi hatás. Egy ismeretlen költőnek, ki verseiről ítéletet kért tőle, azt írja, hogy «érzeni nem elég, ki is kell tudni fejezni, még pedig nem úgy, amint közbeszédben elspánkodná az ember, hanem költőileg.»¹ S ugyanezt a gondolatot, de más pozitív formában, öt évvel később újra megírja egy műkedvelő költőnőnek: «Az érzés nem kizárólagos tulajdona a költőnek: ő csak abban különbözik más emberektől, hogy érzelmeit, a szép formában és oly hatályosan bírja kifejezni, hogy olvasóiban is hasonlókat gerjeszthet. Amennyiben az sikerül, annyiban költő.»² Épúgy a képzelet sem kizárólagos tulajdona a művésznek, csakhogy a költői, a művészi fantázia nemcsak teremt — erre képes a költői lélek is — hanem amit megteremtett, azt lefordítja a művészet nyelvére, a művészet eszközeivel plasztikus képekben objektíválja. A képzelet munkájának igazi művészi mozzanata tehát a kifejezés, a kifejezés szemléletessége, elevenisége életvalósága, belső igazsága — ez valójában az igazi képzelet, ez a művészet legsajátosabb karakterisztikona.³

Ennek a művészi, teremtő képzeletnek két legjellemzőbb vonása Volkelt szerint a merészség és az eredetiség.⁴ Minél erősebb a művészen a törekvés és minél nagyobb a tehetsége

¹ Levele 1860 aug. 6-án. *Hátrahagyott művei* IV. 152. l.

² *Levél egy úri hölgyhöz*. 1865 ápr. 2. U. o. 422. l.

³ A kifejezés fontosságát hasonlóképen hangsúlyozza Müller-Freienfels is: «Das Wesen des Künstlers bedingt vor allem der Ausdruck». *Psychologie der Kunst*.² II. k. (1923), 32. l.

⁴ Id. mű, III. k. 70—72. l.

arra, hogy lelkének képzet-tartalmát gyökeresen átformálva, alkotásában egy egészen új, másszabású világ képét adja: annál inkább beszélhetünk nála képzeletről, még pedig *merész* képzeletről; minél inkább érvényre jut a képzetek átalakításában, megváltoztatásában a művész önállósága, sajátossága, egyénisége, minél inkább reányomja alkotására a saját személyiségének jegyeit, annál erősebb a képzelete, annál nagyobb képzeletének *eredetisége*. Merészség és eredetiség nem egymást kirekesztő jellemvonások, megjelenhetnek együtt, ugyanazon művész képzeletének tulajdonságaitól, sőt igazi művészeknél az első rendszerint maga mellé követeli a másodikat, de nem egyszer függetlenül járnak egymástól. Ezen az alapon, képzeletüket tekintve, a művészeket két főcsoportra különíthetjük.¹ Az egyik a merész képzeletűeké; ezek olyan irányban formálják át képzeteiket, hogy alkotásaik világa egészen más természetű lesz, mint a tapasztalatok világa, a valóság. A másik az eredeti képzeletűeké; ezek talán nem kisebb mértékben dolgozzák át emlékezeti képeiket, de úgy, hogy a képzeletük alkotta világ lehetőleg közel maradjon a realitások világához, szellemben és megjelenési formában hű legyen az élethez. A szokott esztétikai terminusokkal nevezhetjük az előbbit romantikus, az utóbbit realista képzeletnek — de természetesen ezek csak a főbb képzelet-típusok, s a kétféle képzeleti tevékenység párosulhat is, úgy hogy a változatosan vegyülő részek aránya szerint a típusok egész sorát állapíthatjuk meg.

Ezekbe a most megadott esztétikai keretekbe kell elhelyezni Arany képzeletének munkáját. Hogy Arany költői képzeletével a művészek második csoportjába tartozik, a realista képzeletűek közé, az közismert, de már bizonyos mértékben újszerűvé színezi ezt a közkeletű igazságot az a megállapításunk, hogy Arany képzeletvilága szinte tipikus példa arra, amit imént Volkelt nyomán eredeti képzeletnek neveztünk, sőt mintha csak róla mintáztuk volna magát a típust. Ha mást nem, annyit már előre is bizonyít ez a megállapítás, hogy Arany képzeletmunkája jelentős és értékes volt.

Ha most visszagondolunk az elhangzott esztétikai fejtegetésekre s azok tanulságát alkalmazzuk Aranyra, még sokkal érdekesebb és merészebbnek látszó eredményekre jutunk. Mit tartott Arany a maga legnagyobb gyöngeségének és miért tekintik őt még ma is fogyatékos, szegényes képzeletű költőnek? Idéztem fentebb a vádpontot, amint maga a költő fogalmazta: nincs leleménye, nem tud nyers anyag, írott vagy élőszóban hagyományozott forrás nélkül dolgozni. Megáll-e ez a

¹ Osztályozásom Volkeltét követi, de a megokolásban eltérek tőle.

vád, most ne kutassuk — később majd visszatérek rá. Fogadjuk el egyelőre igaznak. Arany tehát nem tudott a maga fejéből költeni, mesét szöni, cselekvényt kigondolni. Ehhez a munkához idegen helyről kellett összehordania az anyagot, hol téglát, amint Gyulainak panasolta, például a *Toldi* I. részében, hol törmelékeket, p. o. a hún trilógiában — meszet azonban, amit a téglával együtt emleget, soha: az idegen elem összeforrasztása, rögzítése, az mindig az ő érdeme, ebben a munkában nem szorult idegen segítségre. És most mit felel Aranyra erre a rezignált kijelentésére a tudomány? A művészi képzetet elemezve, szerepét vizsgálva a műalkotásban, azt találtuk, hogy a művész munkájának értéke nem a föltalálásban nyugszik, hanem a készen kapott elemek megformálásán, s képzelő erejének mértéke nem az anyag, amelyből alkot, hanem a műalkotás, amelyet létrehoz; láttuk, hogy a képzetet, mikor teremt, nem elemeket szül mintegy önmagából, hanem eszmét visz beléjük s a képzetanyagot ahhoz idomítva szemléletessé, élővé varázsolja. Igaz, hogy a merész képzetű epikus, aki évek hosszú sora alatt, sokfelől a lelkébe gyűlt ismeretanyagot sző össze mesévé, nagyobb szellemi munkát végez, mint az, aki egy vagy több ad hoc összekeresett forrás alapján dolgozik, s az előbbinek könnyebb eredetit, egyéni színűt adni, míg az utóbbi könnyen kerül forrásával szemben a függés viszonyába — de a különbség köztük csak fokozati, kvantitatív; minőségi, értékbeli eltérést az teremt közöttük, milyen mértékben változtatják meg a képzetanyagot, mennyiben tudják egyrészt sajátjukká, másrészt elevenné tenni az elemek kapcsolódását. Szóval, Aranyra vonatkoztatva mindezt, képzete munkájának megítélésénél másodrangú fontosságú az, mennyi idegen gyárban égetett téglát használt föl, a kérdés az, hogyan munkálta meg és mit épített belőlük.

Ez a kérdés épen Aranyra vonatkoztatva érdekes és tanulmányos. Egyfelől ugyanis pontosan ismerjük részint magának Aranyra utalásaiból, részint az Arany-magyarázók, első sorban Riedl Frigyes munkálataiból, Arany költészetének forrásait, azt a képzetanyagot, melyet a költő munkáihoz összehordott, másfelől ezek a források nem költői földolgozásra kész mondati vagy történeti elbeszélések voltak, hanem vagy zavaros, hézagos, költői szempontból egészen értéktelen krónikák, mint Ilosvai széphistóriája, vagy pusztá mondatörmelékek, mint a hún trilógia anyaga. Ezeket beemelni a rideg prózából a költészet birodalmába, a töredékes adatokból szerves egészet fejleszteni olyan föladat volt, mely a képzetnek nagymértékű megfeszítését követelte. Összevetve azt az anyagot, amelyet Arany talált, azokkal a műalkotásokkal, amelyeket belőle formált: megleshetjük képzete munkáját, beláthatunk lelki műhelyébe, ahol képzete a nyers, töredékes anyagghalmazt művészi

egésszé forrasztotta s bele életet lehelt. Nem találunk irodalmunkban utat, mely közelebb vezetne a költői alkotás nagy misztériumának ismeretéhez.

Ha Arany képzeletének szövevényes útjain végig akar-nám vezetni az olvasót, egész kötetet kellene kezébe adnom. Kénytelen vagyok tehát e szűkre szabott tanulmány keretei-hez alkalmazkodva, magamat kettős korlátozásnak alávetni. Egyrészt Arany képzeletének munkáját csak bizonyos irányai-ban fogom nyomon kísérni, másrészt mindenütt csak egy pár jellemző példára szorítkozom — számukat könnyen megtíz-szerezhetném.

Kiindulok abból a közkeletű tanításból, hogy Arany nem tartozik a merész szárnyalású, gazdag képzeletű költők közé. Ez első pillanatra természetesen látszik, hiszen műalkotásai-nak alapanyagát nem lelkének tudatalatti részében lappangó képzetek szolgáltatták, hanem forrásainak adatai, s képzelete nem szabadon teremtett, szeszélyesen összefűzve a sok helyről begyűlt elemeket, hanem a kész részletek megváltoztatásában, kiformálásában nyilvánult. Tudományos terminológiával úgy fejezi ezt ki az irodalmi közvélemény, hogy Arany-nak nem teremtő, hanem kiegészítő és elevenítő képzelete volt. A készen kapott, de töredékes mozzanatok kiegészítésében, az események hézagainak betöltésében és áthidalásában, a száraz, szintelen adatok életrekeltésében mindenki elismeri Arany nagyságát, de hozzá szokták tenni, a kicsinylésnek, a szánakozásnak némi árnyalatával, hogy ez a képzeletnek valami alacsonyabb rendű funkciója, s nem igazi teremtő fantázia. Az előrebocsátott eszté-tikai alapvetés ezt a fölfogást gyökerében tévesnek s a szána-kozást egészen jogtalan-nak bizonyítja: láttuk, a képzelet munká-jának értékét nem az anyag szabja meg, amellyel a költő dolgozik, hanem az átalakításában, a megformálásában jelent-kező erő — s ebben az irányban Arany képzelete valóban páratlanul fejlett volt. Bármelyik alkotását nézzük, azt talál-juk, hogy a forrásaiban talált adatokat újakkal kiegészítve gazdagon megmunkálta, a képzet-elemeket költői eszméje érdeké-ben mélyrehatóan átalakította és hatalmas képekké formálta, s ez a művészi képzelet egyik legfontosabb jellemvonása, ez teszi újjá, a költő sajátjává azt, amit másoknál talált. Kiraga-dok a három *Toldi*-ből egy-egy mozzanatot. Az elsőből a VIII. éneket, azt a nagyszerű jelenetet, melyben a király megszegye-níti az öccse ellen vádaskodó Györgyöt, leleplezi ármányát és megkínálja öccse birtokával — ha legyőzi a csehet. A király és György ilyen találkozásáról Ilosvai nem tud, s Arany egész jelenetének alapja Ilosvai két sora, a király levele Györgyhöz :

Kegyelem megvolna öccsének, Miklósnak,
Ne tartaná Miklóst otthon — írta — nagy kárnak.

Ehhez a két sorhoz hozzátapadt Arany emlékképzeteiből egyrészt a népmesék jóságos királyának képe, aki ismeri minden emberét, kikutatja ügyes-bajos dolgaikat, mielőtt ítéletet mond, másrészt a köztudatban élő hit az olasz furfangosságról — ne felejtjük, hogy Nagy Lajos atyja még olasznak született! — s ezekből az elemekből alkotta meg Arany ezt a kitűnő jeletet. Am mondják mások, hogy mindez a léleknek pusztán kiegészítő munkája volt, de ez a kiegészítés olyan nagyszabású, a képzetnek olyan hatalmas munkája, hogy akárhány ú. n. «teremtő» képzetű költő megirigyelhetné. Mert mit talált Arany a forrásaiban? Egy szálló ígét, egy sablonos típust és Ilosvainál két sorban három gondolatot — s ezekből a szintelen morzsákból alkotta meg a maga gazdag képzetével a pompás képet.

Egy másik példa, a *Toldi szerelméből*. Ilosvai azt írja Toldiról, hogy a királyi konyhán vízfordással kereste meg nyomorúságos élelmét. A daliás hős, amint öreg kondérokot hord a vállán dárdá helyett! Mennyire nem illett hozzá ez az alacsony szolgál munká! Ezt a komikus képet milyen ügyesen változtatta megkapóvá a költő. Mikor Miklós, egyházi átokkal fején, bűneiért a bakonyi kolostorban vezekel, hogy megalázza magát, önként vállalja a vízfordásnak megvetett és mindenkitől visszautasított munkáját. Arany képzelete drágakövé csiszolta az értéktelen kavicsot!

Hasonlóképen járt el a költő a *Toldi estéjében* a hős részegességével. Ilosvai jegyezte föl róla. Minden motiválás nélkül veti krónikája végére, hogy Toldi «minden reménsége boritalban vala» — mintha azzal a céllal tette volna, hogy ez mint utolsó benyomás maradandóan megrögződjék elménkben Toldiról. Toldi szerette a bort — hangzik Ilosvai históriájából. Arany nem merte és nem is akarta elejteni Toldinak ezt a tulajdonságát, de ami ott szégyenfoltja volt, az nála a hősnek egy sajátosan magyaros vonásává lesz: a magyar, ha nagy öröm éri, vagy nagy bánat gyötri a szívét, kupához nyul, hogy kiélvezze amazt, s elfojtsa emezt. Arany Toldija is iszik, de csak ha megárad a szíve, ha nagyot mulat vagy nagyot búsul, s ha nem is olyan mértékkel élvezi a bort, mint a józan nyárs-polgár, úgy soha, hogy az erőt vegyen rajta. Győzi a bort, s ez a magyar szemében nem hiba, ellenkezőleg az örönek jele. Olyan erős Toldi, hogy még a bor sem bír vele! Íme, ami fogyatkozás volt a monda Toldijában, Aranynál sajátos magyar vonássá, szinte azt mondanám: erővé lesz. Mintha a mythologia Midas királyának jutott adomány Aranyra szállt volna örökségként: az ő kezében is színarannyá vált, amihez hozzáért.

Álljunk meg egy pillanatra. Csakugyan «kiegészítő» képzetet az, s nem méltó a «teremtő» névre, mely ennyire kifogatja valójából és egészen mássá, gyökeresen újjá formálja az

anyagot? Azzal érvelhetnének a kishitűek, hogy ezek csak részletek; egyes mozzanatokat tudott Arany kitalálni, de egészet nem, már pedig a teremtő képzelet az, mely az események sorát kelti életre a maga erejéből. Ám jó, de gondoljunk a *Pázmán lovagra*, erre a három nagy mozzanatból és sok apró fordulatból összeszőtt «víg balladára». Vagy ezt sem Aranynak kell köszönnünk, hanem Róbert Károly királyunknak, aki 1319 jún. 8-ikán kelt oklevelében három falut adományoz Pázmán István loagnak fájdalomdíjúl, hogy egy lovagi tornán ő, a király véletlenül kiütötte három fogát? Ez volt a mag, amelyből a ballada életre kelt, ennyit adott Aranynak a história. Nem végzett-e százszor akkora munkát a költő képzelete, mikor erre a pusztá tényre s annak megokolására ezt a pszichologiai rúgókon nyugvó, a jókedv kerekein gördülő mozgalmas és színes históriát fölépítette?

Már ezek a példák, különösen az utolsó, gondolkozóba ejthetnek. Vajon Arany képzelete pusztán kiegészítő és elevenítő munkát végzett, mikor p. o. az oklevél két sorából egy egész történetet költött? Nem járunk-e közelebb az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy a költő ez alkalommal egy történeti tényre egy egész mesét épített, s az állítólagos kiegészítő és elevenítő képzelet helyett itt már a mesealkotó — vagy mondjuk ki a laikusok nyelvén: teremtő — képzelet működött? S ez a példa nem áll egyedül Arany költészetében; hosszú sorát idézhetnők olyan alkotásainak, melyeknek mozgalmas meséjét maga költötte. Csak említem, pedig nagyon hálás föladat volna kifejtése, hogy a *Nagyidai cigányok*, ez a nagyméretű, fordulatokban és képekben gazdag komikus eposz egy rövidke anekdotából fejlett irodalmunk legcsepangóbb képzeletű torzképévé; csak utalok arra a gazdag leleményre, amely Arany egyik-másik balladáját eredetiség szempontjából is oly magasra emeli. «Tégla» híján, pusztán a maga képzeletéből nemcsak olyan egyszerű mesét költ, mint az *Arva fiú*, az *Éjféli párbaj* és a *Vörös Rébék cselekvénye*¹, hanem egy ízben az apró tragédiák egész sorát foglalja össze modern haláltánc-énekké (*Hidavatás*), másszor meg egy mozgalmas lélektani drámát eszel ki. A *Tetemre hívás*, ez a ballada alakjába rejtett dráma, szemre ugyan csak a cselekvény befejező mozzanatát adja, de előzményei, Arany képzeletében megfogorva, a ballada utalásaiból érdekes meséjű történetté rendeződnek. A modern magyar verses epika e gyöngyének nincsenek «forrásai», meséjének egyetlen mozzanatát sem tudjuk visszavezetni írott vagy élő hagyományra.

¹ Nem kell mondanom, hogy a *Vörös Rébéknek* csak a *meséje* egyszerű. Maga a ballada mint egész a legnagyobb, szinte már raffinált művészettel van megszerkesztve, s egyike a legkomplicáltabb magyar költői elbeszéléseknek. Ugyanez áll bizonyos mértékben az *Éjféli párbajra* is.

Sőt a félénk költő még szabadabb, még merészebb szárnyalásra is bírta képzeletét: *A honvéd özvegye* című költői elbeszélésének tárgya, a halott Petőfi megjelenése özvegye nászünnepe, nemcsak egészen a maga leleménye, hanem már a költészet legcsodásabb régiójában, a fantasztikum birodalmában jár. S csak érintem Arany teremtő képzeletének legszárnyalóbb termékeit, a páratlan finomságú *Regét a csodaszarvasról*, mely egypár mondai és földrajzi névből meg a mitikus csodaszarvas képzetéből életrekelve, megteremti a hiányzó magyar őstörténetnek megnyitó mozzanatát, és csak érintem a *Keveházát*, ezt az unikumot a világirodalomban, mely szintén csak nevekből egy görgeteges folyamatú eposzt teremt s benne az összetorlódo esemény-tömeget elképzeltetlenül kis helyre sűriti össze.

Mind ennél nagyobb szerű volt azonban az a mesealkotó fantázia, mely a *Toldi szerelme* főcselekvényét teremtette. Buzgó kutatók, néha többet is bizonyítva, mint amennyire érveik följogosították, fölfődték az eposz minden kapcsolatát és vonatkozását — mégis maga a főcselekvény, úgy amint előttünk áll, Arany leleménye. Ez Toldi szerencsétlen szerelme, pontosabban szólva, szerelmi szerencsétlensége. Ezt, valamint hosszantartó vezeklését tette a költő a cselekvény vázává. Toldi szerelme Piroska iránt, kettős büne, mellyel előbb lovagiatlanul Tar Lőrinc kezére juttatja a leányt, majd bár lovagi, de szabálytalanul vívott viadalban, szerelemfeltésből megöli barátját, és bűnhődése, hogy vétkeért kegyelmet nyerjen — ez az eposz főcselekvénye, s erről a monda semmit sem tud! Megalkotásában Arany képzelete valóban teremtett, olyan szabadon, olyan merészen, mint akármely romantikus regényíróé. Nincs az az epikus, még a leggazdagabb képzeletű sem, egy Jókai, egy Dumas-père, aki ne talált volna forrásaiban több anyagot művéhez, mint ez alkalommal Arany!

CSÁSZÁR ELEMÉR.

ADATTÁR.

KAZINCZY ISMERETLEN LEVELE HORVÁTH JÁNOSHOZ.

Horváth János mint keszthelyi apát-plébános, majd (1803-tól) mint veszprémi apát-kanonok a múlt század első negyedében nagyon érdemes irodalmi működést fejtett ki. Ifjúkorában Ányos és Virág hatása alatt költeményeket írt, de országos híret főképp a dunántúli egyházi és világi főurak felett tartott jeles gyászbeszédeivel (1797—1821) s alapos egyháztudományi és történelmi tanulmányaival (1817—1824) szerezte. Kazinczyt és munkáit már 1789 óta ismerte (ő is ott volt t. i. a Kazinczyt ünneplő pozsonyi kispapok seregében), de irodalmi összeköttetésük csak évtizedek múlva kezdődik. Horváthnak egyik, Milasin fehérvári püspök felől (1811.) tartott gyászbeszéde valahogy Kazinczyhoz került, ki *«gyönyörködve olvassa»* s dunántúli barátainál érdeklődve tudakozódik annak szerzője felől, ki oly *«csinosan tud magyarul írni»*. Mikor Kazinczy terbevelt dunántúli utazása (1814—15) elmarad, Horváth 1815. nov. 8-án maga keresi fel levelével Kazinczyt (közölve *Level. XIII: 276. l.*) s irodalmi érdemei iránt való nagy tisztelettel vallja magát hívének; a következő évben pedig a nagy francia szónokok tanulmányozása alapján írt jeles munkájában (*Ékesszóllás a koporsóknál*) nyíltan hirdeti a nyelvújítás szükséges voltát. Kazinczy az őt nem rég épen Dunántúlról ért támadások után elégtül örömmel s egész terjedelmében közölte Horváth levelét leghívebb barátaival, s bizonyosan felelt Horváthnak is, mert másokhoz írt leveleiben később is többször szól annak munkáiról, de levelei (valamint Horváth később írt levelei) mind elvesztek vagy lappanganak valahol; annál becsesebb tehát az alábbi levél, mely eddig *Kazinczynak egyetlen fennmaradt levele Horváthhoz*.

Horváth János 1825. őszén helytartó-tanácsossá és a pesti egyetem theologiai karán elnök-gazdátóvá s bosoni c. püspökké neveztetvén ki, új tisztségeibe való beiktatása (1826. jan. 30—31.) után négy évig a fővárosban lakott, s 1828—9-ben igen tevékeny részt vett a reform-munkálatok és az Akadémia szervezeti szabályainak tárgyalására kiküldött országos bizottságokban. Ez utóbbiban találkozott újra (majd 40 év múltán) Kazinczyval s a gyűlés folyama alatt (1828. márc. 13.—ápr. 17.) jóformán minden délután együtt voltak. Az ülések befejezése napján Kazinczy örömmel írja Cserey Miklósnak (*Level. XX: 498. l.*): *«Nekem már az is nagy szerencsém vala, hogy láthatám, a kiket eddig nem: Horváth püspököt, ki nagyon nemes lelkű s tudós ember, Kisfaludy Sándort...»* stb. 1829. február havában ismét Pesten járván, Guzmicsnak azt írja (*Lev. XXI: 21. l.*): *«Tegnap H. püspöknél valék estve Vitkovics- és Fáyval.»* Nővéreinek pedig ugyanez

év jún. havában (Lev. XXI. 62. l.): «Horváth püspök 's helyt. tan. *erántam sok szeretettel viselletik.*»

Nemcsak szeretettel és tisztelettel, hanem nagy részvéttel is. Erről tanúskodik az alábbi levél is; benne — tavaszi panaszainak folytatásakép — megható őszinteséggel tárja fel nyomasztó szükségét, melybe rosszindulatú sógora döntötte. De irodalmi szempontból is érdekes a levél. Kazinczy nem mondja ki nyíltan, de a Ciceróból régebben fordított beszédeket nyilván azzal a szándékkal küldötte el Horváthnak, hogy ha megtetszenek, oly módon adassa ki vele azokat, mint Pyrker a *Szent hajdan gyöngyeit*; önérzete tiltotta, hogy más formában elfogadja jóakaróinak anyagi támogatását. A terv azonban abban maradt. Horváth a következő hónapban (1829 okt.) az udvari kancelláriához előadó tanácsossá nevezetvéen ki, Bécsbe költözött, s többé nem találkozott. Kazinczynek a visszavett fordítás átdolgozásához — akkori lelkiállapotában — nem volt elég nyugalma, s *Cicero beszédei* csak mindkettőjük halála után, 1837-ben jelentek meg; Kazinczy t. i. 1831-ben, Horváth pedig mint fehérvári megyéspüspök és akadémiai tiszt. tag 1835 jan. 16-án halt meg.

A levél hű másolata itt következik:

Méltóságos Püspök, Helytartói Tanácsos Úr,
nagy kegyességű 's tiszteletű Uram,

Hideglelésem és az a' sok baj, mellyet a' Gondviselésnek az én öreg napjaimra gyűjteni tetszett, nem engedék hogy a' Miló mellett mondott Beszédet letisztázzam, pedig annak sok foljtjai vannak első dolgozásomban; az helyett a' Catilina ellen mondottakat mutatom itt be Nagyságodnak. Ezek sincsenek ugyan végső kézzel kisimítva, 's van tíz esztendeje hogy beléjek nem tekintettem: de emlékezem hogy ezen dolgozásommal nem voltam annyira meg nem elégedve, mikor félre tettem, mint egyéb dolgozásimmal lenni szoktam. Nem a' Cicero kérdésbe vehetetlen nagysága érezteti velem annyira kisdedségemet, mint az a' férfias *Nyelv*, mellyben sok szabad és érthető, a' mit mi a' magunk nyelvén sem szabadnak nem nézhetünk, sem érteni nem akarunk, és még haragszunk, ha Íróink azon vannak hogy azon *Nagyokhoz* lassandan közelítsünk, — inkább szeretjük a' hagymát mint a' mi az égből száll táplálásunkra.

De ha fordításom a' Méltóságos Püspök Úrnak ízlését ki nem elégíti is, 's meg nem nyerheti javalását, reményilem javaslással 's esudálással fogja olvasni a' mit mellé teszek a' Jénai Tudom. Ujságból. Több ott nem állott, mert ha ott volt volna a' kisded könyv, gyönyörűséggel írtam volna ki az első betűn kezdve az utolsóig. Alázatosan kérem Nagyságodat hogy ezt magának megtartani 's a' Róma nyelvét kedvelő barátival közleni méltóztassék. Bár Mitterpacher Lajos¹ élne még, hogy vele látathassam. Mert én szebben deákul író Magyarot, mint Az volt, nem ismerek.

¹ Mitterpacher Lajos (1734—1814.) előbb jezsuita gimn., utóbb pesti egyetemi tanár; nagyszámú természettud. és gazdasági munkáit latinul és németül írta.

Engedje Nagyságod mondanom, minekutána terhemet és szegény 7 gyermekeimét érzeni, 's sorsomat szánni méltóztatott, hogy három fórumon triumphussal végzett peremet Júl. 27 d. végre Executióba vevénk, de Bírám azt kénytelen vala félbe szakasztani, 's Septemb. 18dikára halasztani. A' ki egygy becsületes perjúriumocskával nem rettege 7 esztendei jövedelmemet tölem eltagadni, és a' ki úgy viszi dolgait hogy végre is opponálni akar, a' mint látszik; az kevés reményt nyújt nekem hogy éltem utolsó esztendejét megkönnyedve fogom tölthetni. Másnak terhére lenni, becsületes embernek iszonyú: de én kénytelen leszek gyermekeimet 's magamat dolgozásaim kiadásával tartani fenn az éhhenhalástól, melly csak úgy lehet, ha dolgozásim kiadását többen fogják elősegélleni. Ő Exc. az egri Patriarcha-Érsek szép kezdetét adá, midőn önmagától nekem azt az ajánlást teszi utolsó levelében, hogy egyik munkája' fordítását (A' Szent Hajdan' Gyöngyeit) kiadja, 's a' nyomtatványokat nekem hagyja.

Catilináriáimat méltóztassék Nagyságod, alázatosan kérem, ki ne adni kezéből, mert másszor le nincsenek írva.¹ Őcsém Kraynik Imre, ki a' Helytartó Tanácsnál szolgál, fija a' legkedvesebb testvéremnek,² által veszi azt annak idejében.

Maradok a' leghívebb, leghálásabb tisztelet' érzésével

Széphalom, Ujhely mellett

Nagyságodnak

Septemb. 9 d. 1829.

alázatos szolgálja

Kazinczy Ferencz.

(Eredetije a zirci apátság levéltárában: Cod. Miss. 4. r. 528.)

BADICS FERENC.

BERZSENYI «A MAGYAROKHOZ» CÍMŰ ÓDÁJÁNAK KIALAKULÁSA.

Berzsenyiben *A magyarokhoz* c. ódájának eszméje és gondolatai már az 1797-iki nemesi fölkelés idején kialakulhattak. (Váczy János: *Berzsenyi Dániel életrajza* 49. l.) Annyit bizonyosan tudunk, hogy az óda 1802-ben már készen volt.

Lám Frigyes barátom hívta föl figyelmemet a győri bencés gimnázium egy kéziratára, az ódának a mai szövegtől nagyon eltérő, bővebb változatára. A kéziratot hamarosan láttam, hogy 1. nem Berzsenyi írása, 2. a mainál jóval régibb változat, de 3. jóval későbbi másolat. Az ódának ezen-

¹ Kazinczy u. a. nap Szemere Pálnak is ír s ezt a levelet (l. *Lev. XXI:116. l.*) az «ujhelyi piaristák rectorával» küldi, s mellékelte a Bártfaynál leteendő Cicero-fordítást, mert u. a. nap írt 3-ik levelében (*Lev. XXI. 118. l.*) a fiatal Szalay Lászlót kéri meg, hogy az ott «letett csomagoeskát» vigye el Horváth püspökhöz, s egyben a visszatérő rectorral mást küldet vissza.

² Kraynik Imre, Kraynik József és Kazinczy Klára fia, ekkor fogalmazógyakornok, később helytartói tanácsos; Kazinczy leveleiben sokszor van róluk említés.

kívül csak két, a maitól eltérő kézírata ismeretes. Az egyiket a Nemzeti Múzeum, a másikat a M. T. Akadémia őrzi. A — most már három — kézirat szövege nemcsak a maitól, hanem egymástól is eltér és ezekből a költemény kialakulása is megállapítható.

A *Romlásnak indult* első nyoma Kis Jánosnak 1808. márc. 27-én Kazinczyhoz írt levelében található. Kis János barátja négy versét küldi a széphalmi mesternek, köztük a hatalmas ódát. A négy vers azonban — amint Váczy megállapította (*Kaz. lev.* III. 509. l.), *A reggel, A magyarokhoz* és *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás* — a levél mellékletei, sajnos, nincsenek meg. Valószínű, hogy a Múzeum kézírata (Révai hagyatékában, Quart. Lat. 1310.), amelyet az Aradi Közlöny 1886. 115. sz. közölt, evvel az első szöveggel vagy megegyezik, vagy közel egykorú. Erre vall a múzeumi kéziratból (M.) alább 7. b. és 7. c. alatt közölt két strófa, amely nyersségével a még fiatal Berzsenyi csiszolatlan ízlésének bizonytsága. Ez a két strófa a többi három változatban nincs meg.

Valamivel későbbi a győri változat (B.), amely a múzeumi kézirrattal majdnem mindenben megegyezik; de már hiányzik belőle az említett két strófa, viszont benne van — és ez az egyetlen kézirat, amelyben megvan, épen a 7. b. és 7. c. helyén, a mai VIII—X. strófa, bennük a szállóigévé lett híres sorokkal (*Igy minden ország támasza, talpköve...*). Mivel a három strófa már a mai helyén van, az akadémiaiban (A.) pedig még nem: méltán gondolhatnók ezt a három kéziratot változat közül a legkésőbbinek; azonban az A. részletváltoztatásai részben közelednek a maihoz, részben már egészen a maival egyeznek (l. pl. az V. strófát): az akadémiai kézirat tehát a két régi változattól átmenet a mai szöveghez.

Érdekes, hogy az első nagy föllobbanás után Kazinczy és Kis János levélváltásában 1808—1808-ig Berzsenyinek még a neve sem szerepel. De Kazinczy 1808-ban Bécsből hazatérőben meglátogatta Sopronban Kis Jánost is, ott látta és tőle magával vitte, haza, a kézirat-köteget, hogy kiadásáról gondoskodjék. Erről október 31-én Berzsenyit maga értesíti; december 23-án pedig már arról is beszámol, hogy a verseket letisztázta; *«bátor kézzel bántam leírásokban — úgymond — de nem kívánom, hogy változtatásimat vaktában 's meggyőződés nélkül kövessd.»* (*Kaz. lev.* VI. 157. l.) Az eredeti kéziratot magának kéri emlékül.

Véleményem szerint ez az 1808-iki kézirat-köteg (s benne *A magyarokhoz*) a M. T. Akadémia példánya. (*Lev. 4. r. 44. sz.*) Egyrészt, mert Berzsenyinek Kazinczyhoz írt leveleivel van egy kötetbe kötve; másrészt — és ez nyomósabb érv — mert Kazinczynak, Berzsenyi kérésére közölt megjegyzéseiben (*Kaz. lev.* VI. 159—165. l.) a strófák számozása és a megváltoztatandó szöveg evvel a kézirrattal megegyezik.

Kazinczy másolata lett a nyomdai példány; ez ugyan nincs meg, de mikor Berzsenyi ég a vágytól, hogy Kazinczy változtatásait lássa, Szemere Pál beszámol róla, hogy mit fogadott el Kazinczy javaslataiból. (*Kaz. lev.* VIII. 234. V. ö. még VI. 185 l.) Változtatott-e valamit Kazinczy *A magyarokhoz* c. ódán is, nem tudjuk. 1808-ik levelében írt megjegyzéseit alább közöljük. Ezekből azt látjuk, hogy amelyik strófában egy sort Kazinczy *sütésnek*, mai szóval *tölteléknek* bélyegezett, azt a strófát (10. b.

és vele persze 10. c., 12. b. és c., v. ö. a 14. után között, az egészre is vonatkozó megjegyzésével) Berzsenyi egészen törölte. — Berzsenyi maga azonban folyton dolgozott rajta otthon. Aggodalmas természete is így kívánta ezt, de Kazinczy is — általánosságban — ezt tanácsolta neki: «Örvendj szerencsédnek, édes barátom! — írja neki (Lev. VI. 158. l.) — te nem halsz-el. Mit fognak valaha érni verseid, ha sok esztendőnk alatt fogsz rajtok szépítgetni, mint a' külföld' nagy emberei szoktak a' magokéin». — Mikor Berzsenyi 1810 decemberében Pestre jön, néhány versét újonan írva hozza magával. Szemere — a Kazinczy másolatán tett változtatásokról beszámolva (l. fenn) — meg is írja Kazinczynak (Kaz. lev. VI. l. 235.), hogy: «MÁSODIK KÖNYV'... Görög Demeterhez midőn.. *Ujjonnan írva.* — Orczy árnyékához. *B.' írása.* A' magyarokhoz. *B' írása.*»

Az újonan írott és Pestre magával hozott versek között volt tehát ódánk végső fogalmazása is, az, amely 1813-ban megjelent kiadásba is került és ma is közkeletű. Ez magyarázza meg, hogy, bár az akadémiai kézirat *viszonylag* legközelebb áll a vers mai formájához, a kettő között mégis olyan sok eltérés van. Az akadémiai kéziratnak még mindig 18 strófája van (a mainak 14), terjengős és pl. a Kazinczytól is gáncsolt Gvadányi-részlettel is, de más helyeken is lapos. Hogy ekkora fejlődés mutatkozik Berzsenyi költészetében, abban *közvetve* bizonyosan van Kazinczynak és a vele való érintkezésnek része.

Egyébként kevés nyoma van annak, hogy Kazinczy *A magyarokhoz* írt óda jelentős nagyságát is fölismerte vagy méltányolta volna. Ami Berzsenyiben közel másfél évtizedig élt és forrott, az neki óda volt, alig több, ment a többi. Nem úgy kortársainak. Ha Kazinczynak az ország minden részéből jelentgetik az 1813-ban megjelent verskötet nagy sikerét (1815-ben már új kiadásra volt szükség), ez legelsősorban ódánk népszerűségét jelentette. Ismeretes, hogy különösen Széchenyinek Berzsenyi lett a legkedvesebb költője; Crescentiát Berzsenyi verseivel akarja magyarra tanítani és épen ódánkat maga fordítja le neki németre (persze prózában), hogy Crescentia megértse: «Ich glaube, der Sinn des Gedichtes wird Sie ansprechen —, im hungarischen *klíngt es so männlich, so energisch schön...* o es gibt auch andere Herz erhebende Gedichte in dem kleinen, unansehnlichen Buch — den Dichter kennen wenige, und auch die sind von der untern Classe... Neulich schrieb er an mich einen rührenden Brief, und heisst mich eine wohlthätige Erscheinung in seinem mühseligen Daseyn — — und *träumt den seeligen Traum einer schönen Zukunft.*» (Akad. Értesítő, 1913. 516. l.) — Utóbb Széchenyi is (mint egykor az ifjú Wesselényi tette) meg akarta őt látogatni Miklán (1830); de Berzsenyi azt írta neki: «Ne jöjjön Méltóságod Miklára! Nints itt egyéb, mint görög szegénység, lyrai rendetlenség, pipafüst s egy durva *democrata...*» (U. ott, 521. l.)

Azóta *A magyarokhoz* standard-költeményeink sorába tartozik. — Fejlődésének történetét a kéziratok alábbi összevetése mutatja:

[*M.* = múzeumi kézirat. — *B.* = a győri bencés főgimnázium másolata. — *A.* = a M. Tud. Akadémia kézírata. Alapszövegnek a Toldy-féle kiadást használtam. A helyesírás és interpunctio eltéréseit nem vettem figyelembe, mert ezek Berzsenyinéél nem mértékadó.]

1. vk. 1. sor. *A.* Romlásra. — 4. sor. *M.* és *B.* *Ostorozó kezeit.*
2. vk. 1. sor *M.* és *B.* *Sok századoknak . . .*
3. vk. *M.* és *B.* Elszórja, hidd el, *számkivetett ősi*
Erkölcöd *átka*, s mostani veszni tért
Romlott fajútság s nemsokára
Ercfalain viperák süvöltnek.
4. vk. 1. sor. *M. B.* és *A.* Nem ronthatott el tégedet, *ó magyar.*
5. vk. *M.* és *B.* *Nem vert le téged* Zápolya öldöklő
Századja s *Betlen vérbe merült keze,*
Rákóczi vérengző harcaján
S rettenetes tüze közt megálltál.¹

A. 3. sor ferösztó.

6. vk. 3. sor. *M.* és *B.* *s nincs.* — 4. sor. *Achaji kard* rezegett stb.
7. vk. 2. sor. *M.* és *B.* *Mint egy kevély bükk,* melyet az . . .
A. (Nézd) Mint a' kevély Tölgy . . .
7. b. vk. csak *M.* [*Bátran merül most a buja ifjuság*
Undok bűnében, s úszva folárlódik,²
Még gyenge a szűz, s már kacéros
S gerjedező tüzeit kínlja.
7. c. vk. csak *M.* *A férfi — óh bűn — már ma kereskedik*
Szép párja testével: maga alkuszik
Gazdag folárral, s gyenge társát
Fajtalanul teregetni hagyja.]
8. vk. *M.*-ben *nincs meg.*
9. vk. *M.*-ben és *A.*-ban *nincs meg.*

10. vk. *M.*-ben nincs. — *A.*-ban a 10. c. után következik. — A *B.* a 8—10. strófát idézőjelbe teszi és jegyzetben azt írja: *Kazinczy-é.* Jóllehet a *B.*-t a Toldy-kiadás végleges szövegével összehasonlítva, arra a meglepő észrevételre jutunk, hogy *minden* strófán van változtatás, csak épen ezen a hármon (8—10.) nincs, és így önként adódnék a föltevés, hogy Kazinczy minden strófán javított, ezt a hármat pedig beleírta — ennek ellentmond, 1. hogy a 8. és 10. strófa már az 1808-iki, Kis Jánostól Kazinczyhoz került, eredeti Berzsényi-kéziratban is megvan (a 10. más helyen), 2. hogy a strófa dictiója, ereje és gondolatai egyáltalában nem vallanak Kazinczyra.

10. b. vk. [*Vallástalanság rút szüleményei*
Erkölcstelenség s minden utálatos
Fertelmek áradnak hazánkra,
Régi nemes magyarok porára.

¹ Ez a fogalmazás Berzsényi túlságos dinasztikus érzésére vall. (Váczy, B. D. életr. 6. l.)

² *Folár, folárlódik* tájszó. Kazinczy Berzsényinek többször is felrójja dunántúli provincializmusait. (L. Lev. VI. 158. l. «Kivált arra van nagy szükséged, hogy magadat szabd a' Schriftsprache-hez és a' Túl a' Dunai provincializmusokat felejtsd.») — V. ö. *Szinnyei*, M. T. Sz. I. 615. l. *Folyár (fojár, folár)* = kicsapongó, parázna. (*Vas m. Ság*, Kresznerics-szótár; *Vas m. Kémenesalja* I. sz.; Göcsej, Húnfalvy, M. Nyelvészet II. — Épen a Berzsényi szülőföldjéről való adat!

A. 2. sor. *s* nincs. — 3. sor. *Förtelmek*. — A 4. sorra Kazinczy azt írja: «Az utolsó sor nagy sütés¹ volt. Pótold ki.» (Lev. VI. 163. l.)

10. c. vk.

*Fegyverre termett szép deli ifjúság
Kardforgatásban nem gyakoroltatik,
Nem tud nyeregben, nem tud ugró
Gyors paripán leragadva szökni.]*

A 10. b. és 10. c. strófa mind a három kéziratban (M., B., A.) megvan és csak az utolsó átdolgozásból maradt ki. — Kazinczy szerint: Str. 10. lin. 1. ifjúság vétkes pronuciáció.» (Lev. VI. 163. l.) A 3. és 4. sor A-ban:

Nem tud nyeregben, nem tud *ádáz*
Tátosokon leragadva szökni.

Az A-ban most következik a mai 10. strófa.

11. vk. M. és B. 2. sor. Attila *dicső* harcai közt . . .

12. A. 2. sor. *Atlássa, Árpád* . . . M. és B. 4. sor. *Mohamet*.

12. b. vk.

*[Akkor vitéz hírt s bajnoki érdemet
Szerzett az ifjú Pelédes útjain,
Most íme, ó szegény, mivé lett,
Módi majom, gunyolásra méltó.]*

M. B. egyezően. A.:

Akkor vitéz hírt, *férjfi*s érdemet
Szerzett az ifju *Hercules* útjain,
Most íme, *oly szegény*, mivé lett stb.

Kazinczy Lev. VI. 163. l.: «Str. 14. Módi majom, gúnyolásra méltó. Ez meg nem maradhat.»

12. c. vk.

*Átok reátok Charpia fajzati,
Erkölcseinket vesztegető fenék,
Fessen le hív Gvadányi lelke,
Nemzetemet csufoló bolond korcs!]*

M. B. és A. — Kaz. Lev. VI. 163. l. «Gvadányi tréfának jó, de nem illy felséges ódába».

13. vk. M. B. és A. 3.—4. sor: Tündér szerencsénk *változandó*.

Hol mosolyog, hol utálva néz ránk.

14. vk. M. és B. 1—2. sor. Felforgat a nagy századok *éjjele*

Mindent, *leomlott a híres* Ilion stb.

A. 4. sor. *s* nincs. — Kazinczy megjegyzése (Lev. VI. 163. l.) «utálva [l. előbbi str.] — *leromlott* és *leomlott* a' penultima stróphában. — Egy illy erőt és nagyságot lehellő ódában nem maradhat sütés, mert az gyengeséget mutat. Pedig a' gyengeség meghazudtolja az erőt. 'S a' nagyságra lobbantó óda nevetséges lesz.»

¹ A *sütés* szót Kazinczy egy későbbi (1810 május 6.) leveléből értjük meg jobban. Berzsenyinek *Az örömhöz* írt daláról írja (Lev. VII. 432. l.): «Az a' lelkem bálványá is közel jár a' sütéshez, legalább olyan, hogy azt gondoltatja maga felől, hogy a' Voss' szavaival éljek, hogy *kínosan pót-lotta-ki a' különben üresen maradható* öt syllaba helyét.»

Ennek a ma utolsó két strófának (13. és 14.) rezignációja ellen Döbrentei és talán az ő észrevételére Széchenyi is kifogást tett. Széchenyi, Crescentiájának is, mikor a verset szó szerint németre fordítja (in derselben Reihenfolge der Wörter als im hungarischen), azt írja 1829. március 8-án: «Die zwei letzten Strophen übersetzte ich nicht, — denn der Dichter schrieb sie wegen der Censur; sie wollen so viel sagen, 'Es gehet aber alles so in der Welt . . . eine Nation entstehet, die andere fällt' u. s. w. . . .» (Akad. Ért. 1913. 516. l.) Hiteles volt-e Széchenyinek ez az értesülése, nem tudom. A költemény szerkezete nem szól mellette.

14. b. vk.

[*Volt oly idő már, melybe nemes hazánk
Fénylő dicsőség polca fölött virult.
Jön oly idő meg, melybe gyászos
Hamvaiból gyülevész kavarc kel.*]

M. és B. egyezően. — A. 2—4. sor:

A' legmagassabb poltzra emelkedett.
Jön oly idő [még] mellyben elszórt
Hamvaiból gyülevész kavartz kél.

GÁLOS REZSŐ.

GRÓF DESSEWFFY JÓZSEF LEVELE BÁRÓ VAY MIKLÓS TÁBORNOKHOZ.

E levél eredetije a báró Vay-család golopi levéltárában van. Gr. Dessewffy József († 1843), a jeles író és államférfiú 1795-ben, mint a szabolcsi fölkelő nemes sereg kapitánya harcolt a francia háboruban. Részt vett a Magyar Tud. Akadémia megalapításában, melynek alaprajzán ő is dolgozott, s igazgatósági, majd tiszteleti tagja lett. Belső barátságban volt Kazinczy Ferencsel s a politikában ellenfele gr. Széchenyi Istvánnak. Báró Vay Miklós cs. és kir. kamarás, tábornok, dandárparancsnok volt, 1783-ban emeltetett bárói rangra († 1824). Gr. Dessewffy leveléből s az Anglia ellen induló Bonapartéért mondott verses imádságából kitűnik, hogy a franciák pártján volt, míg Vay báró az angolokén. Az érdekes levél hű másolatban így szól:

Édes kedves Barátom!

A minap nehezteltél rám Mádon, de miért? mert nem jöttem Barkóczyhoz ebédre, a'mint meg ígérkeztem, de hogy mehettem volna? Lovaimat eladtam, és a' Bátyám Samu tellyességgel el nem akart küldeni, minekelőtte elvégeztük volna egymás közt dolgainkat; még Expressusz sem akart küldeni. De Te mind ezekre nem akartál halgatni a' Bálban, mert jobban tetszet a' Muzsika és a' szép orczák, mint a' barátság mentsége. Azonban szeretem haragodat, mert jele barátságodnak. Úgy nézem azt, mint a' Természet-vizsgáló a' Dörgést, a' menykövekbe is láttya az Isteni Gondviselést és kegyességet, reménylven derült napokat.

Megengesztelhetnélek-e egy imádsággal az Örökkévalósághoz Bonapartéért és a' Francia Seregekért, midőn a' N. Britanniai Partokhoz kiszállani indul-

nának? Te ugyan az Anglusok' baráttya vagy, de kereskedő Uramék már az ausztriai Hajókat is prédállják. Imé az Imádság:

Nagy emberek megtartója,	A' sok szív ki érette fél,
Nagy Isten! Őrizd meg őt',	Remény közt doboghasson.
Tengerek' Szabadítója	Repítsd Uram! seregeit,
Harczra hívott — adj erőt.	Sebes, kis, tutajokonn,
Tenger! súllyos lánczaidat,	Rakd-le győző vitézeit,
Oldani, ő kívánnya,	A' frigytorő partokonn.
Lapicsd dombos hajjaidat,	Szaladjj tőlök veszedelem,
Vized hordja, ne hányja.	Szerencse fuss mellettek,
Viz' lakosi 's Istenségi,	Kövesd őket győzedelem,
A' Csudára gyűllyetek,	Dicsőség szállj felettek.
Köddök, Felhők', setétségi,	Zúgó habok vad királlya
Homállal segítetek.	Anglus! Te tőrj rabságot,
Semmi fegyver, vas, tűz vagy szél,	Börtönödbenn fel-talállya
Nekie ne árthasson,	Föld 's víz a' szabadságot.

Engedj meg ha nem tetszik, tudod nem vagyok nagy imádkozó, és az áhétatosság nem a' legelső virtusom. Kezeit csókolom Feleségednek, és gyermekeidet attyokkal egygyütt, számtalanul ölelem.

Fintán a' 12^{dik} Hónapnak 6-dik napján 1803-dik Esztend.

Igaz Barátod
Gr. Dessewffy József.

U. I. Meg-égtém a' minap, ugyanazon nap az égés után készítettem Olyson ezen imádságot. 1000 forint(nál) nagyobb a' károm, más emberek a' Szerencsétlenség előtt imádkoznak, én utána, be jó dolog a' tanulás, és az isméretek' szeretete, adversis solatium ac perfugium prebet. Az emberi lélek el-ólthatatik talán, de meg nem éghet.

Közli: HARSÁNYI ISTVÁN.

IPOLYI ARNOLD LEVELEI TOLDY FERENCHEZ.

A. M. T. Akadémia kéziratára Toldy Ferenc hagyatékából Ipolyi Arnold 18 levelét őrizi. A levelek, teljesen hű szövegben, a következők:

1.

Eger, XII, 3. 864.

Kedves Barátom!

Jó Érsekünk aranyismiségi ünnepeire szánt irodalmi emlékkönyvének kiadása mellett, miről már Pesten értesítettelek, szándékunk a káptalan nevében érmet is veretni. Ennek szellemi kiállításával én vagyok megbízva, azaz hogy a feliratokról, képről sat. gondoskodjam. Hamarjában feltettem s itt a másik lapon leírtam a feliratokat, kérve tégedet, hogy ha valami jobbat vélsz, vagy igazítást kívánsz, jegyeznéd oda s küldenéd meg a lapot. Sőt ha talán Pesten már valakit tudsz, a ki gyakorlottabb nálunknál, (talán Érdy?) úgy közölné eztet is. Ámbár úgy említém, hogy Béla király epitaphiumát is te készitéd s én adtam hozzá a választ ülésben, az egy pár correcturát, tacente vel vana lognente Érdyó. S ird meg kérlek észrevételeit. Lényegében perse

s latin nyelvére nézve nem lehet változtatni, mert ezt már a káptalan határozatilag elfogadta előterjesztésem után. De simíthatni még talán találóbbr kifejezésekkel.

Más az, hogy tegnap épen az Éremen profilban az Akadémia felszólítására a küldött minta szerint levettem az Érseket egy jó photograph által. S az utóbbit most megküldeni óhajtanók, mint a magamét is. De nem értjük jól a névalírásra nézve, kell-e azt szinte a matricára levéve vagy ahhoz alkalmazva külön papírosra írva megküldeni? Tudasd kérlek ezt is.

Légy szives kérlek ezekre röviden legalább válaszolni, én pedig ha csak lehet mielőbb, mert 8 nap múlva már meg kell küldeni az Érem metszőnek.

Hogy vagy másképp? Áldjon Isten! szíveségedbe ajánlott

ölelő hived

Ipolyi.

Revers. Az érsek képe, mellkép profilban. A körirat:

Adalbert Bartakovics Aeppus Agriensis Pontifex bis Sacerdos (vagy Primitiae secundae, vagy Hostia secunda, vagy Memoria Jubilaei, vagy semiscenti Sacerdotalis — melyik látszik jobbnak?) Azután az év s nap kelte Az Avers. Vierpass féle keretben egyszerűen lapidaris felirat:

De

Ecclesia. Patria. Literis.

Zelo (vagy Religione) Amore (vagy Fide) Munificentia.

Optime Merenti.

Metropolit. Capitul. Agriae

Ez az én első egyszerű javaslatom. De társaim praegnansabbat kívántak, hogy a hívek iránti kegyessége és a felállított nevelési intézetek iránti gondoskodása is külön kifejezve legyen.

Erre a következőt ajánlám, de mely nekem nagyon bőbeszédű s kevéssé epigraphicusnak látszik.

De

Ecclesia. Patria. Literis

Populo fideli, Prole educando (v. pube v. sobole)

Religione. Fide. Munificentia.

Pietate. sollicitudine.

Optime Merenti.

Qui regit Amore,

Metropolit. Capitulum Agriae.

Most már kíváncsi vagyok mit mondasz rá, mit javasolsz.

2.

Eger. I. 6. 866.

Tisztelt Kedves Barátom!

Bizony régen nélkülözöm kedves soraidat, és most lelkileg és testileg annyira szép és ép születtél — aminő természetesen mindannyi — annál nagyobb örömmel lepett meg; különösen ily terméketlen évek után is, oly alkalmas időben, és szerkezettel jelent meg, hogy majd talán a «honatyák» közül is, kinek lelke van, csak betekint belé megtudni mi az a magyar irodalom?

Örömet csak azon juste irigy érzet zavarta, hogy nem virágoztam még 48 előtt; mily szerencsés irodalmi Achilles leszek vala, ha ily Homer tollából egy két sor is szól felőlem. Annál inkább, mert senki náladnál sem méltóbban megítélni nem képes, sem kegyesebben nem fogadta csekély igyekezetemet.

De a szerencse engem nem érhetett, s most csak a remény táplálhatna, hogy ha a következő 20 évet megfrod, vagy vele ennek újabb kiadását megtoldod, jut számomra hely. Ah de vita brevis, ars longa, pedig valódi calamitasnak tartanám, ha még azzal nem is vigasztalhatom magam, hogy nevem irodalomtörténeteddel juthat az utókorra.

Szvorényinak, az e tekintetben szerencsésnek, átadtam a második példányt. Alig hogy megkaptam, belépett hozzám s meglepve őt, nagy örömet szerzett neki.

Hogy örültél követségemnek? Nem is lett volna tehát más haszna, minthogy a központba jutva, nektek, társaságoknak örvendhettem, tanulmányaimnak inkább élhettem volna, mint itt elszigetelve, s a legodiosusabb hivatalos dolgokkal elfoglalva. Item így is teszek a mit lehet és remélem, hogy a tél vagy tavasz folytán tarthatok előadást az Akadémiában.

Szóltam pénzügyedben az illető ügyvéddel, mert ezen alapítványi osztály nem tartozik hozzám. Az ügyvéd új kanonok chefjére hivatkozott, ki szigoruan vesz illyeneket s nincs különös hódolattal újabban irántad bizonyos insinuatiók folytán, a mint észrevettem; egyébiránt amennyire szellemdús férfi és tisztelője irodalmi nagy érdemeidnek, valamint jó barátom, úgy hiszem ez idén még nem fog nagy bajt okozni. Esztendőre azonban nem állok jót érte, mert épen egy szigorú káptalani határozat előestéjén állunk, mely a tetemes restantiák miatt az egy évnél huzamosbakat kereset által fogja bevétetni elrendelni. De addig kommt Zeit, kommt Rath.

Isabella kisasszony lányodhoz a napokban volt nálam szerencsém. Mutattam neki az Akadémia Album díszpéldányában arcképedet s nagyon örült neki, hogy legalább in effigie láthatott. Ezen arcképedet még nem ismerte. Igen jól vagy találva, pedig legjobb mostani kérésed szerint, (így!) trotz Vatermörder.

Öllelek édes kedves Barátom szives baráti kegyedbe ajánlott

tisztelő hived

Ipolyi.

3.

Eger, III. 16. 866.

Tisztelt Kedves Barátom!

Vettem az «Eger» lapot, s észrevettem mily merényletet követtem el nagybecsű műved ellen, azt rögtönözve ismertetni, bátorkodván. Szolgálni óhajtottam volna azzal neked. De most érzem, hogy sem a mű becsének sem irántadi lekötelezettségemnek meg nem felelhettem. Midőn tehát jó szándékomról legalább tudósítlak s biztosítlak, egyszersmind szives baráti elnézésedben bízva vagyok barátságodba ajánlott örök tisztelő

hálás hived

Ipolyi.

4.

Eger XII. 11. 866.

Édes jó Barátom!

Soraid, kell-e mondanom nagyon, meghatottak. Mert ha nem is értem egészen belőlök bajodat, annál jobban érzem. De hogy segítsék!! Ha valaha, úgy most óhajtának valami nyomorúlt tőkével bírni, hogy rendelkezésedre bocsátva visszaadhatnám némileg annyi irántam tanusított szivességédrt tartozásomat. De magam is még mindig függök, és nem tudok, a már igaz csak néhány száz forintnyi tartozástól szabadulni, miután már egy két ezeret letisztáztam, mióta itt vagyok. Pedig itt van már egy mutatkozik, a végnap, melyen túl nem igen szabadulhatok többé. Erre az általad kilátásba helyezett Muszkasági Varsói Nhregség sem kell. A mint a dolgok állanak, majd magok a honfiak is elnyelik javainkat. S ekkor Isten hozzád nem csak moecenási szereplés, mely életem főambitiója leendett, s melyre inkább vágyódtam már mint productióra — (s mily dicsőségnek tartom ha azt veled éreztettem volna) —; de sőt ha rendezve nem talál a catastropha, úgy magam is a néhány száz forint tartozás és bekövetkező szükségek fedezésére könyvtáram, kép és régiség gyűjteményeim eladásához foghatok, melye keddig 10,000 ft. felül becsültek; mily jól megtakarítható tőke lett volna ez is bizonytalan öregségünkre. Már is ezen fájdalmas érzettel nézem azokat naponta, s e nyomasztó érzés észrevehetőleg zsidbaszt, úgy hogy alig merem gyarapítani; mire egyébiránt helyem sincs többé, annyira túl lett velök minden szobám, hogy az idén is egy ujat kellett alakítanom.

De épen ezen zsidbasztó nyomás alatt áll káptalanunk is s az Érsek. A mentésről s nem a szerzésről lehet csak többé gondolkodni a mindenfelőli fenyegetés közt. Azért aligha tehetek valamit érzést. A káptalan más-kép is saját könyvtárát régebben beolvasztotta az érseki megyei könyvtárba, melybe mindenikünk tartozik könyveit beadni. Az érsek pedig nincs itt, hogy alkalmasabban hozzáférhetnék, mintsem egy reserves levéllel tehetni. Te ott közelebb érheted, s talán jóval sikeresben is eljárhatz nála, felhasználhatod jól Zsendovicsot is eleve talán mielőtt a határozott lépést megtennéd. Amit én most tehetnék, mindössze szinte csak az volna, hogy előkészíthetném ajánlatommal és mire januárban Pestre mehetek, a mi csak tőlem telnék, mindent megtennék persuadeálás által.

Ime ennyi az, mit óhajtásod szerint tehetek. Annál inkább fáj, hogy saját óhajtásod szerint részemről többet tennem nem lehetett. Még kevesebbet ér talán a tanács, melylyel szolgálni akarok. De annyira bánt ügyed, hogy mindent össze vissza gondolok azóta, mikép lehetne segíteni. A nyáron Özv. Fáy b. Splényinőnél voltam néhány napig, hogy képtárát, gyűjteményeit, könyvtárát s kézíratait átvizsgáljam. A könyvtár most egy nagy fakamrában ládába pakolva áll ugyan, de a catalogus szerint néhány ritka s egy két talán unicum is van benne (például Bornemisza, Heltai 1569. kolozsvári sat. historíás énekek, Tinódi Cronica Ms. 1554. székely Cronicája. Egy régi magyar nyelvtn, talán legrégeb. Valkai munkái 1573. Poemata de rebus Hungar. Cassoviae, 1579. Miss. Strigon. 1484. Ilosvay Debr. 1574. stb. szinte nagyrészt hungaricák s vagy 4000—5000 kötet.). Mire a báróné azt állítá, hogy ezen könyvtárra a Nváradí káptalan több év előtt 10,000 ftig alkuban állott férjével

Ha csak váltó is volna e summa, úgy mégis az általad kívánt összeg meg lenne. Nem tudom hajlandó-e az is ma ilyesmire, midőn bőrünkre isznak már. De a kísérlet megtehető. Én nem ismerek senkit ott. De te gondolom Szaniszlót is. — Másképp, nem tudom, rosszul vagyok-e tájékozva, de úgy hiszem, hogy oly könyvtárért, minő a tied, melyért bizonyosan 10,000 finál többet adtál, a kívánt összeget ha nem pesti úgy lipcsi könyváros által például Köhlertől — ki nagyon szedi a hungaricákat — megkapod, főképp most a nagy agionál hol 30 pttel kevesebbet kellene papirban fizetnie! — De persze itt a fő az volna, hogy megtarthatnád a kvárt!

Bocsásd meg édes kedves Barátom, hogy a tanácson kívül, melynél te is tudsz jobbat, hamarjában mit sem tudtam mást nyújtani. Szívem vérével ha tudnám módját kész volnék, hidd el, főképp ez ügyben, hogy kvártad megtarthasd, segíteni. Ments ki; szóm sincs a kifejezésre elegendő. Tudosíts, ha még tehetek közben valamit. Addig is öllek

tisztelő hived
Ipolyi.

5.

Eger. III. 7, 867.

Tisztelt Kedves Barátom!

Szívemből örvendek, hogy a baj elhárított. Ne nekem köszönd, hanem sáját nagy érdemeidnek, melyeket ama nagylelkű Moecenas csak jutalmaz. Tehát non nobis, sed nomini Tuo da gloriam! ha így szabad az írással mondanom.

A többiről, hogy innét egyelőre ne bántsanak majd gondoskodom.

Nagyon örvendek szebbnél szebb vállalatid befejezésének is, Analectáidat ugyan régen várom. Mert ez már a nonumot is haladhatja, a mióta primitur. De legendáid s a Bástori biblia ujság rám nézve, s már készen áll? Oly keveset érintkeztünk irodalmilag az utóbbi években, hogy már nem is vagyok többé au fait az ilyes irodalmi ujdonságok iránt.

Most letéve, végre, talán a jövő hó elején már, káptalani és megyei terhes s egészen igénybe vett hivatalimat, majd könnyebben lélekzem és tehetek valamit. Már is elkezdtem ennek rovására dolgozni. Meglátjuk lehet-e itt tennem valamit. Azért óhajtanék Pestre jutni valamiképen. Ha Henszelmann mal à propos le nem folytatja(!) magának országos conservatorságot jó fizetéssel és sok bajjal — mert tudom hogy meggyül a baja majd egyháziaink iránti bizalmatlansága és gyöngédtelen modora által — úgy magam óhajtottam volna, akár fizetés nélkül viselni. De habeant sibi, senkinek sem irigylek semmit s annál kevésbbé akarok neki prejudicálni, ámbár itt az ügy lesz veszélyeztetve.

Olvasom a lapokban úgy is, hogy a műemlékek fentartására szóló operatumát, melyet az Akadémiában előterjesztett, ismét visszavonta az Akadémia sürgetésére. Jobb is. Emlékezel hogy én még a Te időben készítettem egyet, mely egészen a ministeriumi kormányra volt alkotva s mely egyedül practicus átvihetőségű, miután én azt a franczia, porosz és osztrák ministeriumi eféle intézmények szerint dolgoztam ki. Talán elő lehetne még venni, magamtól nem teszem, de ha előkerül a szó, előhozhatod s ha provokáltok, szívesen készítek egy új javaslatot a mai körülményekhez képest;

az ilyekben nem kell idiologizálni, hanem a létező körülményeket gyakorlatilag számba venni.

Áldjon Isten. Öllelek, szeretve tisztelő hived

Ipolyi.

Májusban talán Pesten töltök majd
egy időt.

NBene a krónikát, miután oly drága lesz, hogy lehet majd legártatlanabban s jutányosabban megszerezni?

6.

Eger X. 21, 867.

Tisztelt Kedves Barátom!

Köszönve szives baráti figyelmedet, igen örvendek hogy oly szép társaságban a szép tavasszal a legszebb utat teendjük. Ámbár nyíltan megvallom másképp, hogy az összeállítást nem egészen szerencsésnek találom, s még kevésbé az odázást, mert addig kell a vasat verni, a míg meleg; s ameddig Isten tudja mi minden történhetik még.

Épen az utóbbi tanácsot adom vala, ha már post festa nem volna, könyvtárad érdekében is. Akkor kellett volna mindjárt, hát ha pénzért is catalogizáltatva, sietni az ügygel, midőn megvolt a kedv s akarat rá előterjesztéseink folytán. Azóta sok mindenféle jöhetett közbe, mi talán ezen kedvet nem nevelte. Mindamellet, ha csakugyan nincs sok kettős, úgy ezen, vélném most legfőbb nehézség, mellőzésével, sikerülni fog talán az illetőt kedvben megtartani a vevésre. Én a jövő hónapban történelmi társulatunk gyűlésére szándékozom, hol majd reményelem találkozunk, én akkor igyekezni fogok minden lehető ez ügyben számodra megtenni, ha kívánod. Sajátlag Pozsonyba megyek, hol a koronázási gótdom régi zohori sugallataim és terveim szerint nagyszerű költséggel fényel és teljes művészettel helyreállítva a primás által fog beszenteltetni. Ime még is van haszna monumentális agitatioimnak.

Légy szives kérlek, Toldynak mint társulati titkárnak megüzenni, hogy pro re nota jegyezzen fel engem a jövő novemberi ülésre egy rövidke előadásra, óhajtanék valamit bemutatni.

Azonban addig is tedd meg kérlek a látogatást is, már csak helyén lesz, hogy kevésbé mozogj Te is saját érdekében.

Isten áldjon. Öllelek

tisztelő hived

Ipolyi.

Nem találd meg kérlek azt a Batori István Rimay-féle levelet! Minap gondolom azt mondottad, hogy már megvan s félek, hogy egészen elvész nálad.

7.

Tisztelt Barátom!

Igen sajnálom, hogy nem mehett emtiszteletedre, de rögtön el utaznom kellett Pozsonyba, holott azt véltem, hogy még ma itt maradhatok, Pozsonyból azonban mintegy 13-dikán visszatérek s akkor bizonyára meglátogatlak.

Pest. XI, 8. 867

tisztelő hived

Ipolyi.

8.

Eger I. 24, 868.

Tisztelt kedves Barátom,

Igen leköteleznél engemet, ha kegyeskednél rögtön arról tudósítani, mikor kezdődnek az Akadémia Nagygyűlései. És ha eziránt a döntő körökben nem volna még megállapodás, vagy csak ezt a ti értesülhető köreitek nem ismernék, vagy legalább a combinatio iránt légy szives értesíteni, hogy körülbelül mikor vélitek Ti kezdetét.

Nekem t. i. a napokban Pestre kellene rándulnom. De mivel az Akadémia Nagygyűléseit sem mulaszthatom el; gyengélkedő egészségem s a rozsz utak pedig sem a hosszas otltétet, sem az ismételt utazást nem engedik, óhajtanám magam eleve aziránt tájékozni, hogy utam a szerint intézhessem mindjárt.

Mi több: Lonovics feletti emlékbeszédet is néhány hét múlva talán elkészíthetem, s így e miatt is külön kellene megint Pestre mennem. Ha tehát eleve tájékozhatom magamat, lehet, hogy mindezt egy füst alatt elvégezhetem.

Ha hamarább nem tudhatsz biztosat, úgy gondolnám hétfőn este az Akadémiai gyűlésben megtudhatod az elnöktől vagy titkártól, és szives leszsz engem a felől azonnal tudósítani, hogy tudjam mihez tartani magamat.

Csak a napokban kaptam meg az Értesítő azon számát, melyben a bizottság a konstantinápolyi útra nézve teszi előterjesztését. Mondhatom, hogy így jobban megnyugtatót és sokkal plausibilisebbnek mutatkozik, mint amugy, midőn csak szó és levélbeli relatiók után értesültem felőle és neked kifogásokat tettem. Mondtam akkor is ellenvetésedre, hogy én sajátlag nem is tudom, miben áll az előterjesztés, csak felfordított út ellen vagyok. S ennél sajátlag most is megmaradok, hogy előbb kellene Egyet v. Kettőt küldeni kik megkísérlenék akár jószerivel hazahozni akár ellopni, mi igen könnyen sikerülhet, mindenestre pedig kifürkészni, ha van-e még általunk látott 100 néhány darabnál több. Csak akkor, azután, ha az nem sikerül s ez értesít volna az expeditió, mely most terveztetik, küldendő. Item nekem így is jó! De hát történik-e valami? Ugy-se így se úgy semmi!

Isten áldjon. Azon reményben hogy nemsokára ölelhetlek vagyok baráti kegyedbe ajánlott

tisztelő hived
Ipolyi.

9.

Eger 869, I. 14.

(Vett. jan. 17)

Tisztelt kedves Barátom,

Fogadd lekötelezett hálámat szives kegyes figyelmedért s a becses ajándékért.

A könyvet már kvárosi uton megszereztem volt s olvastam. Egy két passusából azonnal rád ösmertem.

Az Érseknek szóltam hogy a kvtárjegyzéket megküldöd, ő ha nem is nagy kedvvel, de kedvetlenül sem vette; annyit említvén, hogy neki is írtál újévre.

Bajosabb rám nézve a káptalani ügyben eljárnom. Nincs többé befolyáson, miután tavál hivatalomat letettem, sem az alapítványi pénztárakra sem

azok kezelőjére. Ez most Szele kanonok. Úgy tudom, hogy épen azon pénztárban melyből kölesönöd van, egyik kezdő ügyvéd hűtlensége által némi zavar s deficit keletkezett, s ez most vizsgálat s intézkedés alatt van. Befejezésével gondolom erélyesebben fognak eljárni a hátralékok megszürgetésében. Ezen esetben azután, ha eleget nem tehetsz s némi halasztást óhajtasz, jó lesz akkor Szeléhez folyamodnod.

Viszonzva kedves üdvözlétedet vagyok tisztelő hálás

híved
Ipolyi.

10.

Eger III. 9. 869.

Vett. 11.

Tisztelt Kedves Barátom,

Tegnap vett baráti soraid folytán azonnal siettem az E.-hez. Ott találtam már előtte kvtárjegyzékeidet. Mint mondá a legnagyobbbrészt máris átnézte. De észrevehetőleg kedvezőtlenül nyilatkozott, aminek értelme oda ment ki, hogy sok a selejtes közte. Több részletezett nehézségeire s ellenvetéseire igyekeztem, fölvilágosítva őt egy és más mű iránt, lehetőleg ajánlani az egész ügyet különösen, és többszörösen kiemeltem, hogy vitalis fontos érdekeid sürgősen kívánják az ügyek mielőbbi elintézését. Mire azzal bocsátott el, hogy kiadni kívánja még a kvtárnoknak a duplicatumok számának kitudása miatt. Ellenvetésemre, hogy ez sokáig húzódhatik, felele, hogy siettetni fogja, s reményli néhány nap mulva válaszolhat neked.

Ennyi volt mindössze és amit ez alkalommal kitudtam és tennem lehetett. Más nagy költséget igénylő dolgok miatt, melyekkel szintén épen most foglalkozik, és mit erősen felpanaszolt is, ez alkalommal, nem jó kedvben találtam. Igyekezni fogok a napokban utána látni, s tenni amit lehet. Nagyon óhajtanám kvtárad megszerzését, nagy előnyre volna nekem is. Reményilem bizalmasnak megfelelhetek.

Addig is szives baráti kegyeidbe ajánlva vagyok

tisztelő híved
Ipolyi.

11.

Eger Mart. 19. 869.

Tisztelt Kedves Barátom!

Egy pár napja megint fejbajomban fekvő beteg lévén, mire tegnap ismét ügyedben eljárandó az E.-hez mentem, úgy találtam, fájdalom, hogy már is határozott. s mint mondá, határozatát veled is tudatta. Legalább erre mutat az, hogy midőn így s úgy persuadeálgattam, beleereszkedve czáfogatott, s végre is azzal végzé, hogy már is megírta neked. Én nem mulasztottam el, nem csak azt mit írtál érvényesíteni, de sőt többet is megkísérlettem, mit majd szóval adhatok csak elő; de hasztalan. Az hogy nem csak duplumok és triplumok, de hogy sok könyveid közül még többszörös példányban is meg van, döntő súlyú volt, miután mint a könyvtárnok mondja, vagy négy ezer ily triplum van, amit mindenfelé kínál antiquariusoknak s oly csekély árat ajánlanak, hogy talán a fuvar, a vitelbér sem fizetné ki magát. Nagy része ujabban keletkezett, az alatt az idő alatt, mig Te évek óta cunctátorkodva

készítéd jegyzékedet. Mert, mint akkor közöltem veled, az érsek ekkor egy hat-ezernyi kötetű kvtárat olcsón egy v. legfeljebbkétezer forinton vett meg, melyben minden Hungarica, valamint a német classicusok, a magyar irodalom, politica meg volt szintén. Vedd ehhez, hogy az utóbbi kettő különösen, amint évek óta megjelenik, úgy rendszeren minden kanonoknak megküldetik, sok nolle velle is megtartja a rá küldöttet, s a Statutum szerint, az elhaló kvtára az érsekmegyei kvtárra maradván az újabb művek legtöbb esetben 14 de sőt 16 példányban is bejutnak, a mennyire sokat maga a könyvtár is s az érsek külön megszerez. Ime így állítja elő a könyvtárnok a dolgot. Én még azonban ezt is felhasználtam egy oly tervezet s ajánlatra, mely javadra sőt az én javamra is szolgált volna. De mind hasztalan. Az E-k végre azzal gondolt jóvá tenni irányodban ez ügyben mindent, hogy az eddig nyújtottat az általam felajánlott kvek czimén neked egészen átengedi, mint mondá, midőn azt bátorkodtam érvényesíteni, hogy mily életkérdés ez rád nézve, kinek anyagi segélyre van szükséged sat sat.

Többet majd szóval, ha a Nagygyűlésre felmehetek, s ebben folytonos betegségem nem gátol. Most csak azt fájlalom, hogy ez ügyben nem segíthettek, annál inkább, mert tudom hogy kétfelől is keserőséget gerjesztve engem ér a szemrehányás. Az E-k azzal gyanusít, hogy én vagyok oka a Te ajánlatodnak, ellenben Te ismét talán rossz néven veszed, hogy sikerültét nem eszközölhettem. Én mindent megtettem, amit csak a barátság bennem sugalt.

Addig is még minderről talán is bővebben tudósíthatlak, szives barátságodba ajánlva vagyok

tisztelő hived
Ipolyi.

12.

Pest XII, 14. 1869.

Tisztelt Barátom.

Valóban igen meglepve soraid által, sajnálom, hogy, mint látom, akaratlanu megbántottalak igénytelen nyilatkozatommal. S a mennyire ennek oka vagyok készséggel bocsánatot kérek; ha bár az igazat megvallom, épen nem értem leveled ingerült hangját; nem a heves és gúnyos kifakadásokat, melyekkel illetsz. Valamint nem értettem annak okát, hogy tegnap is hasonló feltűnő viseletet tanusítottál. Mit én ugyan nem láttam, de mire mások botránkozást mutatva figyelmeztettek engemet.

Nem vagyok képes belátni, mily felségsértés foglaltatott azon nyilatkozatomban, midőn megjegyeztem, hogy igenis, mindaz szóról szóra el volt mondva már az Akadémiában, a mit te a könyvek czimét, a Moron-féle beírást, a Mátyás-féle képecset, a könyvek habitusát sat. illetőleg mondottál, s mint-hogy ezt szerencsém volt neked is azonnal megjegyezni, midőn erről nekem az ülés alatt szóltál, eszemben sem lévén akkor, hogy akár Te ezekről szólni kívánsz, akár pedig rossz néven vedd, ha én neked tett megjegyzésemet hasonlóan elmondom. Sőt hitem épen az, hogy ily megbeszéléssel ha többen szólnak a tárgyhoz, az ügy nyer, az Akadémia ülései élénkülnek s érdekesebbé válnak. Eszemben sem volt téged plágiumról vádolni, mit Te oly keserűen s ok nélkül emlegetsz.

Ellenkezőleg ha e rövid megjegyzést mint jelenlevő nem teszem, engem érhetett volna a vád, mintha én az egészről mit sem tudnék, mintha mindezt nem láttam, nem olvastam volna, holott én voltam akkor társaimmal kiküldve. S ez volt az ok, hogy az egyszerű megjegyzést tettem. Kubinyi F. már minap, a hírlapok cikkei miatt boszankodva, mintha ezt mi nem láttuk, nem tudtuk vagy az illető helyen nem kerestük volna, kívánta, írnék azokra egy nyilatkozatot. Mire nézve csak azzal nyugtathattam meg, hogy a hírlapcikkeknél semmi fontosságot sem lehet tulajdonítanunk, de ha az Akadémiában alkalmat adnak rá, nem fogom elmulasztani azt megragadni. Ezt tettem sajátlag tegnap, csupán vonatkozásba hozva azt előttem tartott ismertetéssel s elmondva, hogy így már mi is ismertettük. De hogy neked ez oly heves ingerültségre adjon okot ellenem, ez valóban eszem ágába sem juthatott.

De hagyjuk abban, bár mennyit lehetne még mondanom, úgy hiszem, hogy neked is nekem is okosabb dolgunk van még ily üres criminatiók és recriminációknál. Kár vele kedvetlenkednünk. Ha hibás volnék készséggel bocsánatodért esdek, valamint én is izgatottságod- s ingerültségednek vagyok hajlandó kifakadásaidat tulajdonítani.

Hosszabb ideig kerestem az illető jelentést, valamint a Rimai- Báthori-féle iratot. De egyre sem akadtam. Az első lehet Egerben maradt, de majd szóval utasíthatlak iránta, hiszen az Akadémiában tartatván ott is nyomának kellene lenni. Ellenben Báthori István levele itt lesz. Csak a Rimaiának közt nem találok, ámbár egyenként átnéztem azokat. Nálad levén sokáig, mire visszaadtad, valószínűleg félretettem valahová, már azóta vett s nem rendezett okmányok közé. A mint érkezésem lesz, ezeket kell majd átvizsgálnom. Mindenesetre megkeresem ezt. A másik iránt pedig szóval utasíthatlak legalább, mire a további per s igazságtalan szemrehányás megbeszélését is fentartom még magamnak a félreértés minden árnyát mellőzni óhajtván.

tisztelő hived
Ipolyi.

13.

Pest 1871. III. 11.

Tisztelt Barátom,

Gróf Apponyi György felkért hívnálak meg holnap vasárnap délelőtt 11 órára a képviselőház társalgótermében tartandó tanácskozmányra, melynek tárgya a franciaországi inségesek megkeresése folytán téendő nagyobb mérvben való gyűjtések iránti intézkedés volna.

Az illető kezdeményezők nagy súlyt fektetnek rá, hogy hazai főbb társadalmi körök főbb emberei jelen legyenek s nevökkel járuljanak az országhoz intézendő felszólításhoz.

Azért kérettem meg, hogy téged is mint irodalmi akadémiai s egyetemi főbb embert nevökben meghívjalak, miután ők tegnap óta nem gyözik a személyes látogatásokat s megkereséseket olyanoknál, kiknek az ügyet részletesebben kell előadni.

Számítva barátságodra, hogy eljössz, a fr. ügyet neveddel támogatni, vagyok barátságodba ajánlott

tisztelő hived
Ipolyi.

14.

Pest VII. 24. 871.

Kedves Barátom,

Radnitzky most értesít, hogy érmedet nagyobbíthatja. Csak arra kér, hagyánám rá most már egészen a correcturát is, melyet én még e hó végéig megküldetni kértem, mert azután elutazom és September közepeig, midőn neki már késznek kellene lennie a nyomatokkal is, nem leszek hon.

Mire azt válaszoltam engedelmekkel, hogy ha lehet küldené meg egyenesen neked correcturára, és czimezze a küldeményt az egyetemi könyvtárba. Miről azért tudósítlak, hogy ha az megérkeznék, méltóztatnál a correcturát áttekinteni és neki megküldeni.

tisztelő hived
Ipolyi.

15.

Pest II 13. 872.

Kedves Barátom,

Habár Joó István barátom, ugy tudom egész hordóval is küldött arany- napodra egrit, megengedd mégis, hogy én is legalább néhány üveggel küldhessek itteni kézi pinczémből hamarjában áldomásul, ha már együtt nem költhetjük azt el — (vasárnap ma is nagyon hurutos beteg lévén). Vasárnapi gyönyörű beszéded azon szép eszméiért, melyek rám, mint tót püspökre oly felderítőleg tájékozva s vigasztalva hatottak e perczben, midőn azokat épen elolvastam; miután vasárnap jól alig hallva, épen csak sejtendem lehetett valamit.

Fogadd a baráti áldomást szivesen.
szerető hived
Ipolyi.

16.

Tisztelt Barátom

Fogadd szives köszönetemet barátságodért. Itt küldöm vissza a becses kéziratot. Élvezettel olvastam. Sokat tanultam belőle. De nem ez az a mit kerestem. Én a Pázmánynyal kezdődő hitvita irodalmat óhajtottam volna, összeállítva általad, olvasni. Itt pedig a Pázmány előtti története áll. — Ezen körülmény elkerülte figyelmemet, midőn a folytatást kértem. Ugy gondolom az még nincs meg kézírathban sem.

Áldjon Isten.

Budapest 874 II. 10

tisztelő és szerető
hived.
Ipolyi.

17.

Bars sz. Kereszt V. 17. 877.

Tisztelt Kedves Barátom,

Szives voltál egy alkalommal figyelmeztetni, hogy a Báthori Gábor haláláról szóló egykoru siralmas énekek valamelyike Forgách bibornokot okozza meggyilkoltatása miatt. Után néztem irodalomtörténeti munkáidat s ott megtaláltam a költemények említését és czimét; de e szerint nem tudtam csak egyre ráakadni, mely t. i. az Uj Magyar Muzeumban az Ostffy levéltárból gondolom Ráth György által adatott ki. Ebben azonban, nincs erről szó, nem is lehet, mint tartalma mutatja. Lesz tehát a másikkban

melyet után nem nézhetek, miután idézetből nem vehetem ki ki van-e adva és hol. Légy azért szives kérlek röviden megírni csak az egy pár sort, melyben gondolom, a kardinál említése áll és hozzá idézni kiadását vagy a kútfőt honnét vetted.

Áldjon Isten. Meghivni már nem is merlek, de mégis számítok rá, hogy legalább a történelmi gyűlés kicsal ide, ha én nem birlak.

Szives barátságodba ajánlott

tisztelő hived

Ipolyi.

18.

Tisztelt Kedves Barátom

Nagyon örvendek, hogy a nehéz munka neked jutott, ki egyedül vagy képes vele megbirkózni. Biztos lehetsz, hogy részemről minden dispositiódra fog állani. Amint egy pár hét múlva Pestre jövök, a kívántakat magammal hozom. Bár kezdhették azután az általad s általam is óhajtott munka létesítésébe. De remélem megsegít Isten. Szives barátságodba ajánlott

Bars sz. Kereszt 874 X. 10

tisztelő hived

Ipolyi.

HELLEBRÁNT ÁRPÁD.

GYŐRI ADALÉKOK A CENZÚRÁHOZ ÉS BÁNK BÁN TÖRTÉNETÉHEZ.

A szabadságharc leveretése után a cenzúra ráfeküdt a színházra is. Bach 1850 nov. 25-én rendeletet adott ki *Theaterordnung* címmel (Landesgesetz und Regierungsblatt für das Kronland Ungarn. II. Jahrg. V. Stück. Folio 139. Nro. 28.) és ehhez utasítást (*Instruktion*) is mellékelte. A német szöveget megküldték a hatóságoknak nem szó szerinti magyar fordítás kíséretében.¹ Az utasításban olvassuk:

«A színház, mint a népműveltség egy hatalmas emeltyűje magasb céljaiban a benne működő művészetek ápolásában s főkélelesítésében, nem csak nem akadályoztathatik, sőt a leghatályosabban gyámolítandó.

Az álladalmi közigazgatásnak a művészeti czélok előmozdítását tárgyazó eszközei mindenek előtt azon személyek óvatos kiválasztásában állanak, kikre a szinpadok önálló vezetése bízatik, annakutánna azon befolyás gondos használatában, mellyel az álladalom egyes nagyobb müintézetek irányában közpénzekbéli adakozások vagy különös szabadalmak avagy engedmények oltalma által nyer. Az illy intézetektől jogosan követelhetni, hogy magasb működések iskoláinak bizonyuljanak s általuk a veszélyes irányú izlésnek gát vettessék.

Ezen föladat megfejtésénél T. cz. dologértő férfiak tanácsát nem nélkülözendí. Ezen tanács használatának módjára s azon egész szervezetre

¹ Győr szabad kir. város levéltára. Acta Theatralia.

nézve, mely alá a kormánynak ez iránybai befolyása helyzendő volna, általában megállapítani semmit sem lehet.

Ennek függenie kell a helybeni viszonyoktól, a rendelkezhetés alatti eszközöktől, azon fontosságtól és művészeti fokozattól, melyre a koronaországban létező egyes színházak eljutottak, továbbá a létező erőktől s ezeknek az álladalmi közigazgatás gyámolításabani készségétől, műczielok előmozdításánál.

E tárgyban ön különös javaslatait elvárom.

A színpad ügyet illetőleg a törvény által önre ruházott hatáskör gyakorlásában ön az álladalmi közigazgatásnak kötelességét tartandja szem előtt, a büntető törvények áthágásait akadályozandja, a vallást, erkölcsiséget, becsületet megtámadások ellen oltalmazandja, s a csendet és rendet háborításoktól megóvandja.*

Az elismert vallástársulatok egyházi szertartásai, s vallásos cselekvényeinek, sem az azok szolgálai sajátságos papi ékruháinak színpadoni ábrázolata meg nem engedendő. És olly kevésbé engedethetik meg az austriai hivatal és egyenruhák színpadoni használata.

Valamely színpadi mű megengedhető volna részleg az általános viszonyoktól s azon korszaktól függ, melyben az előadásnak történni kell. Némely esetekben csak az előadás tünteti ki az előbb előre nem látott hatást a közönségre. Ez okból a helytartónak a törvény által fentartatik azon jog, miszerint az előadási engedelmet bármikor egészen vagy részleg visszavonhassa.

Ha valamely színpadi mű már másutt nyert engedélyt, előadható, de a biztossági hatóság (Sicherheitsbehörde) megkívánhatja, hogy engedelemmel ellátott kéziratot felmutassa a színgazgató. Az álladalmi biztossági hatóság nem csak az előadásokon, de a főpróbákon is jelen lehet a végett, hogy a színpadra alkalmazások, öltözet, tánczok, csoportozatok s zenedarabok iránt a kellő észrevételeket ideje korán megtehesse.

Bach, s. k. »

* Feltétlenül kirekesztessék mindaz, ami a vallást vagy az erkölcsöt támadja, ami az alattvalói hűség és az államrend ellen vét, ami zavart okozhat, ami nemzetiség vagy osztályellenes gyűlöletet kelthet.

A rendelet szerint minden mű csak a helytartó engedelmével adható elő, az engedély csak arra a színpadra érvényes, amelyre kérték s bármikor visszavonható. A rendőrség még a megkezdett előadást is megszüntetheti, ha jónak látja a közbiztonság kedvéért. Kimondja továbbá a rendelet folytatásos szövege, hogy: «A biztossági hatóság hivatása általában az előadás közben a csend, rend s illedelem fölött örködni, s a nyilvános gyönyör minden háborítójait eltávoztatni. Valamely színpadi mű jóváhagyott szövegétől egyes botránkozató eltérések (rögtönzések) miatt, az ezek tartalmából kitünő rossz szándékhoz képest a hibás 5-től 50 ftig terjedhető rendbüntetéssel fenytendő, amennyiben ezáltal jelen törvény vagy az általános büntető törvények szerint magát szigorúbb büntetésre nem tette méltóvá.»

A rendeletet a színgazgatókkal közölni kell.

A színgazgató csakis olyan darabokat terjesszen fel engedélyezés végett, amelyeket elő akar adni. A helytartó megokolás nélkül tilthatja meg

az előadást. Ha azonban nem az egész darab szelleme ellen van kifogása, figyelmezteti a színigazgatót, hogy mit változtasson a szövegen. Minden engedélyezendő darab két példányban nyújtandó be, az egyik visszakerül a folyamodóhoz a végzéssel együtt.

Tömérdek munka szakadt evvel a rendelettel a fő kormányzóság nyakába, annnyival inkább, mert a *Theaterordnung* és az utasítás egyes pontjai között ellenmondásokra is lehet találni, melyek zavarra adtak okot. Hogy könnyítsen a terhén, áthárította ezeket az engedélyeket — Pest és Buda kivételével — a kerületi főispánokra.¹ Ezeknek a döntése ellen a színigazgató a helytartósághoz apellálhat.

Tekintettel a kivételes állapotra, annak tartamára, mindazok a darabok, amelyek bármiként is érintik a politikát, melyekben katonaszemélyek szerepelnek vagy katonai dolgokról van szó, csak akkor engedhetők meg, ha a katonai hatóság előzetesen hozzájárul. Működvelő előadást is csak a katonaság beleegyezésével szabad rendezni. A kivételes állapot alatt a katonaság inspekciós tisztet küld a színházba. Ez ne avatkozzék a rendőrség dolgába, de adott esetben randelkezzék a rend fentartására kivezényelt katonák felett.

A soproni főispán jelentést kér a színtársulatokról. Meg kell nevezni azokat az egyéneket, akiket a győri megyefőnök a *Theaterordnung* végrehajtásával megbízott. Ezekről havi jelentéseket kért. Megengedett darab fordítását újból be kell terjeszteni engedélyezés végett.

A kormány leküldi Győrré nov. 21-én a soproni kerületi főispán által a *Bühnen-Ordnungot*, amely a színészek személyi viszonyait szabályozza. (Útlevel, jelentkezés, adósságesinálás tilalma, kötelességeik pontos felsorolása, szerződéseknek rendőri felügyelet alá helyezése, pontos megjeleneés próbákon és előadásokon, pénzbírságok kötelességmulasztásokra sat.) Különösen a rögtönzéseket és az illetlen mozdulatokat tiltja meg nekik ez az octroyált szolgálati pragmatika. Ezt a Színházi Rendtartást valamennyi színésznek alá kellett írnia és ahhoz alkalmazkodnia. A társulatok sorsa a mindenkori cenzor kezében volt. Ő tőle függött a Bach-féle rendelet, utasítás és a módosított, második rendelkezésnek enyhébb vagy szigorúbb alkalmazása.

Erre a Budáról inspirált soproni rendeletre a győri megyefőnök 3635. sz. alatt Ecker János városi telekkönyvvezetőt nevezi ki színházi cenzornak, megbizza a rendelet végrehajtásával és a színdarabok engedélyezésével. Ecker közli és aláírja a *Theaterordnungot* szept. 19-én Kottaun német színigazgatóval és magyar fordításban okt. 4-én Latabar magyar direktorral. Nov. elsején írja meg első *kéthavi* jelentését. (Győr város levéltára. Acta Theatralia. Notizen über die Theater-Censur.)

A cenzor «komolyan» fogta fel a kötelességét. 1851 szept. 27. pl. a *Verrechnet* c. darabból törölte azt a kuplét, amely a kincstári szivarokat kifigurázta. 1852 június 12-én az egyik színész beneficiumának választotta a *Wilhelm Tellt*. Ecker ezt nem engedte meg. Viszont megengedte az *Egmont* előadását 1852 május 29-én. A győriek Klärchen víziójánál az

¹ 1851 aug. 25., a soproni kormánykerület cs. k. főispánja 5267. sz. alatt a győri megyefőnökhöz.

utolsó felvonásban tüntető tapsviharban törtek ki. Eckert ezért Schiwny ezredes állomásparancsnoktól orrot kapott, hogy legyen máskor szigorúbb. Ecker az orrot ad acta tette, evvel a lenéző glosszával: «Csiri-Csári.»¹

A színdarabok engedelmessé váltak a cenzúrának, a színészek nem mindig. Nem hagyták abba a politikai rögtönzéseket. 1852 márc. 22-én Dorner Ede győri megyefőnök Ecker Jánosnak 1580. sz. a. átrít:

«Színészek hevenyészete büntetésére vonatkozó Intézkedést fő Ispány Ur Ö Mgának 2659. sz. a. költ rendelete folytán szerentsém van Urasággal tudatni.»

Dorner megküldi Albrecht főherceg 1852 március 2-án kelt parancsát, mely szerint a színészek «hevenyészete» a hadbíróság ítélkezése alá tartozik.

Az Ecker-féle Jegyzetekből is kitűnik, hogy nagy ingadozások és ellenmondások fordultak elő a cenzúra gyakorlásában. Az egyik helyen eltöltötték pl. a *Neslei tornyot*, másutt megengedték. A német színészek akadály nélkül játszották Birch Pfeiffer *Szapáry Péterét*, a magyaroknak ez a színmű tilos volt. A magyarok adhatták Souvestre *Evangelium és családi élet* c. drámáját, a németek nem.

A cenzúra egyes városokban enyhébb lett, másutt, különösen Pesten szigorú maradt. Az olasz háború után a kormány félt a hazafias mozgalmak megerősödésétől és Albrecht főherceg szorosabbra akarta fogni a gyepőt és a színicenzúrát is egyöntetű szigorral rendszabályozni. A színházi cenzúra egységessé tételére megparancsolta, hogy vidéki magyar színpadon csak olyan darab engedhető meg, amelyet már a pesti Nemzeti Színházban előadtak, s az egységes eljárás végett minden hatóságnak megküldte az előadott darabok engedélyezési záradékát. Közölni fogják a darabokon eszközölt változtatásokat. is.² Ez a rendelet³ megjegyzi, hogy Schiller *Fiescoját* Nagy Ignác fordításában feltétlenül tilos előadni, és hogy Tóth Kálmán darabja *Egy királyné*, sok bökkenöje (Anstände) miatt nem kapta meg eddigelé az engedélyt. Egy másik rendelet szerint⁴ P. Szathmáry Károly darabja, *A Kendiek története*, szomorújáték 5 szakaszban, csak úgy adható elő, ha Izabella udvari lelkésze helyett udvari titkár szerepel, a templomi jelenetek elmaradnak, a hazafias szövegek töröltetnek. Ezeket felsorolja a rendelet.

1860 március 23. 649. G. sz. a. a General-Gouvernement három listát küld a megyei hatóságnak.⁵

I. *Verzeichniss derjenigen Theaterstücke, welche unverändert zur Aufführung bewilligt werden.* 153 darab.

II. *Verzeichniss jener Bühnenstücke, welche mit geringen Abänderungen zur Darstellung auf dem Pester ungarischen National-Theater zugelassen worden sind.*

¹ Notizen über die Theater-Censur. Acta Theatralia.

² L. Zichy gróf, a soproni Statthaltereii-Abtheilung elnökének 1859. XII. 29. rendeletét.

³ Dorner győri megyefőnök a győri polgármesterhez 1860 január 7. 22. elnöki sz. a.

⁴ A General-Gouvernement 1860 január 23-án kelt végzése.

⁵ II/37. tanácsi ügyek. Győr levéltára.

III. Verzeichniss derjenigen ungarischen Theaterstücke, deren Ausführung unbedingt verboten wurde.

A tilos darabok listája a következő:

1. *A nőtlen végredelele*. Drama in 3 Akten, übersetzt von Csepreghi.
2. *Constantin*. Trauerspiel in 5 Akten von Szigligeti.
3. *Abafi Mihály*. Drama in 5 Akten von Victor Havay.
4. *A szerelmes pap*. Lustspiel in 2 Akten, übersetzt von Csepreghi.
5. *Schamyl*. Drama in 5 Akten, übersetzt von N. Teleki.
6. *Fiesco*. Trauerspiel in 5 Akten nach Schiller von Nagy Ignác.

A II. számú lista 81 darab stílárís változtatásával bíbelődik. Ágyúval lö verebekre. Izeltől hadd álljon itt néhány módosítás.

2. *Rigoletto*. Opera 4 felv., ford. Nádaskai L. II. felv. 2. jel. *udvaroncok* helyett: *csalja telkek*.

9. *Tiszaháti libácska*. Vígjáték 1 felv. Magyar színre alkalmazta Bulyovszkyné. 4. Akt. 4. Szene folgende Worte: *ökröndederunt, számaron tulerunt* gestrichen.

15. *Hít, remény és szeretet*. Dráma 5 felv., ford. Egressy Béni. *Lutheranus tana* helyett: *képmutatók tana*.

19. *Guttenberg*. Dráma 4 felv. Irta Dobsa Lajos. A *pap* kihagyandó a személyek felsorolásából.

22. *Cid*. Drama in 5 Akten, übersetzt von Hegedüs Lajos. I. Akt. 4. Szene. Kihagyandó: *Ej ha Királyok bis más emberek*.¹ Kihagyandó: 4. Akt Sz. 3. *Hazáért halni bis föld felett*.

25. *Két huszár*. Opera 3 felv. Irta Czanyuga. *A magyarok Istenéhez* helyett *a szerelem istenéhez*.

28. *Csizmadia és kisértet*. Szigeti. A *császár* és *Jézus* szavak törölve.

40. *A makrancos hölgy*. Shakespeare, ford. Fekete Soma. *Csendőroket* nem szabad említeni.

42. *Fürdőre kell menni*. Vígj. 1 felv., ford. Feleki Miklós. *Spanyolhonban kiütendő forradalom* törlendő, más helyen is a *forradalom* szó.

43. *Titkos pártfogó*. Vígjáték 1 felv., ford. Feleki. 7. Jelenetben: *Ádámot és Évát a paradicsomban* helyett: *Jupiter és Europa*.

45. *Lárifári*. Népszínmű. Szigligeti. *Káplár* helyett *hajdú*.

46. *Villette marquis*. Birch—Pfeiffer. *A falon lógó szentképek* mellőzendők.

47. *Cigány*. Népszínmű. Szigligeti. *Papmacskája* helyett: *Macskája*.

48. *Orléansi szűz*. Schiller. A személyek felsorolásában *rheimsi érsek*, *püspökök*, *szerzetesek* kihagyandók. *Érsek* helyett *kancellárt* kell tenni, sat.

50. *Jean Claude*. Dráma, ford. Szigeti. *Bonaparte* szó törlendő.

58. *Manlius Sinister*. Dráma 5 Felv. Jókai Mór. — A személyekből kimarad a *patriarka*. Történeti ideje Krisztus után 293 év, ehelyett történeti ideje a *harmadik század végén*.

65. *A kis árva*. Népszínmű. Benkő Kálmán. Csak úgy engedhető meg, ha a tiszteletes úr civil ruhában jön a színpadra.

¹ Pour grands que soient les rois, ils sont ce que nous sommes: Ils peuvent se tromper comme les autres hommes.

66. *Brutus és Lucretia*. Szomorújjáték 4 felv. Ford. Hugo Károly. *Éljen a szabadság!* Ehelyett: *Éljen Róma!*

71. *Tarquínok és Brutusok*. 1 felv. Irta Tóth József. *Honszabálítók és honáruló* szavak törölve.

73. *Dósa György*. Tört. dráma 5 felv. Jókai. Csak úgy megengedve, ha a *Szűzmáriás lobogó* elmarad. «Ferner dass die in 5. Akt Szene 3. vorkommende Hinrichtung Dozsas durch Aufsetzen einer glühender Krone dem Publikum nicht veranschaulicht werde.»

74. *A jámbor vincellér*. Népszínmű, írta Tóth József. El kell hagyni a *Böhmische Talken-t*.

75. *Fenn az ernyő, nincsen kas*. Szigligeti. Én császár nagy és kis Napoleon. (sic!) A nagy és a kis szók törlendők.

Más darabokban tilos *Olaszországot, a szabadságot, Napoleont, a császárt, bakát, banknótát* emlegetni. Ehhez a listához pótlásul, újabb rendeletek is jöttek.

1860 ápr. 22. 897. l. sz. a. a főkörmányzó eltiltotta a *Fehérek c.* darabot. (Melleville és Artique. Ford. Egressy Benjamin.)

1860. ápr. 18. 826. G. sz. a. eltiltották Czákó Zsigmond *János lovag c.* ötfelv. szomorújjátékát.

1860. 2354. sz. alatt Tóth Kálmán művét: *A harmadik magyar királyt* csak úgy engedélyezi, ha benne *templom* helyett *csarnok* szerepel. Szent Gellértnek tilos papí ruhában megjelennie.

Érdekesebb rendeletek a következők:

Verdi operájában, a *Macbethben elnyomott hon* helyett *elárult hon, szegény haza* helyett *kedves haza* éneklendő. 1860 $\frac{546}{pr.}$ sz.

1860. márc. 27. 1154. G. sz. a. kelt rendelet Jókai Mór darabját, a *Szigetvári vértanukat* korigálja ki. Sok apró változtatás mellett a főbb: I. 8.¹ nem adjuk meg magunkat senkinek statt des Wortes *senkinek: töröknek*. Feldzeugmeister Benedek, május 21-én 2103. sz. a. feltétel nélkül eltiltja Birch-Pfeiffer *Péter Szapáry* darabját Komlóssy Ferenc fordításában. (Ok: a fordító telespékeltte a darabot fölösleges hazafias frázisokkal.)

A három listában és a pótrendeletekben hiába keressük *Bánk bánt*, mert a cenzúra külön, önálló és terjedelmes írásban foglalkozik a legrebelisebbnek látszó remekmű színrehozatalával. Mielőtt a rendeletet közölném, szükségesnek tartom néhány adat felemlítését; ezek megvilágosítják annak a diadalútnak egy részét, amelyet Katona József műve befutott. A tragédia győri történetével akarok foglalkozni.

Egressy Gábor hozta színre a darabot Győrött is, még pedig 1842 november 14-én. Egressy a Komáromy és Székfi igazgatása alatt működő színtársulatban vendégnek lépett fel nov. 5–16-ig nyolc előadásban. Nov. 14-én volt a jutalomjátéka, melyre a *Bánk bánt* választotta. Győrnek ebben az időben hírlapja még nem volt. Nem tudnánk semmit sem a színház belső életéről és az előadások sikeréről, ha fenn nem maradt volna Ecker Jánosnak színházi naplója az 1841–1850. évekből, ez két hatalmas foliás *Theater-*

¹ Az összes rendeletek, Győr levéltára II/ $\frac{860}{37}$. tanácsi ügyek.

journal címmel. Több kötete is volt. Ecker halála után Dorner megyefőnök elégetésre ítélte az egész Ecker-féle irodalmi hagyatékot politikai okokból. Azonban a családnak sikerült megmentenie két kötetet a *Theaterjournal*ból és négy kötetet a szorgalmas ember naplójából, amely a hétköznapi élettel foglalkozik.

Ecker lelkes barátja volt a színháznak, ezért a város megtette színház-felügyelőnek, mint «aki a színházi ügyekben jártosságával és iparrali eljárásáról ismeretes.» (Színházegyleti beadvány a Tanácshoz 1844 július 11. 3308 sz.) Ecker nincsen elragadtatva Egressy Gábortól. Stereotyp és monoton szereprecitátornak mondja, de sokkal jobb a többi magyar színésznél. »*Inter vaccas bos est abbas.*» Nov. 14-én, hétfőn, megyegyűlés napján került színre a *Bánk bán*.

«Ist schon vor 12 Jahren in deutscher Sprache gegeben worden, jedoch mit einer ganz anderen Handlung, aber mit denselben Hauptpersonen. Mir gefiel die deutsche Dichtung besser, es ist (in ihr) mehr Poesie enthalten als in diesem echtungarischen Schnurrbartstück.» Ebből a feljegyzésből kitűnik, hogy Grillparzer *Bánk*-darabja Győrött 1830 körül színre került. (Bécsben legelőször 1828 febr. 28.) Mit értett Ecker Schnurrbartstück alatt? Sokszor írja a színházi naplójában, hogy a magyar színészek nem tudják adni a németből és a franciából fordított darabokat, elrontják különösen a szalónvígjátékokat. Csak a magyar tárgyú, pathetikus színművek és hazafias boházatok nekik valók pl. *Toldi Miklós*, *Sobri Jóska*, *Kemény Simon*, *A peleskei nótárius* sat. Ezekben vakarhatják a fülüket, káromkodhatnak, pederhetik a bajszukat, köpködhhetnek, kidülleszthetik a mellüket, nagyokat kiálthatnak — és a kritikátlan honfiak tapsolnak a falrengető művészetnek. Ezeket a hazafiasságra spekuláló darabokat nevezi Ecker bajszdaraboknak.

De nem szabad hinnünk, hogy Ecker hazafiatlan ember volt, amiért így gúnyolódott. Az 1809. insurrectióban hadnagya volt a győri felkelő vadászoknak. Két igen veszedelmes hőstettet vitt véghez, megmentette a Győrnél megszaladt nemesség táborigyűlését, amelyet Pestre vitt, amiért a nádor megdicsérte. Aztán, mint a nádor futárja, kétszer törte át a francia hárévonalat. A kolera alatt, 1831. ő szervezte meg a győri kórházat és százakat mentett meg a haláltól. Ellenőre volt a Kovács Pál által alapított magyar színpártoló egyesületnek.¹ Konzervatív, de hazafiasan gondolkodó ember volt, aki igen fejlett műízléssel bírt és az akkori magyar darabokat másképp nem nézhette, mint a nemzetiség fejlesztésére célzó ügyetlen kísérleteknek, melyekben a hazafiasság hangoztatása a fő, a művészet mellékes, Hamupipőke. Visszatérve a *Bánk bán* előadására, olvassuk, hogy ezúttal Egressy kitett magáért, összeszedte magát, memorizált és jól játszott. Szivácssy Eszter Gertrudisa borzalmas volt, Szathmáryné Melindája ügyefogyott. Szigeti József, «a fiatal pudlikutya» adta II. Endrét. Ecker hibáztatja a közönséget is, hogy tapsol a rossz játéknak is, így nem csuda, ha az elkapott színészek nem tanulnak semmit sem. Ecker naplójából tudjuk azt is, hogy Győrnek

¹ Ecker Jánost 1849 július 30-án gróf Apponyi Károly osztrák ezredes, győri városparancsnok arra szólította fel, árulja be azokat a győrieket, akik rebellis érzelműek. Ecker ezt a kívánságát visszautasította. Ecker naplója 1849. 658—661.

művészetbarát püspöke, Sztankovics János megszerette Egressy Gábort. Meghitta ebédre és cigánymuzsika mellett mulatott a legelső magyar színésszel.

A *Bánk bán* második győri előadásáról szintén Ecker naplója értesít. 1846 okt. 6-án adta Hetényi társulata. Szilágyi Sándor játszotta a címszerepet. «Ein lang und breit durch Tyraden ausgesponnenes dramatisches Gedicht ohne Handlung, mitunter sehr hübsch und mitunter derb geschrieben». Ecker Jánosnak megbocsátható a stílus kritizálása, maga is fró ember lévén; ¹ az ő fordításában adták Győrött és Sopronban, esetleg Pozsonyban, de egészen bizonyosan Wienerneustadtban Czakó *Végrendeletét* és Vahot *Országgyűlési szállását*, sőt eredeti német darabot is írt.

Bánk bán ezután már csak az önkényuralom alatt került Győrött színre 1858 nov. 6., 1859 nov. 8., 1860. január 17., még mielőtt a dráma hivatalos megcenzúrázása megtörtént volna. Elvégezték a darab ügyetlen megcsontítását a magyar színészek maguktól is, idegen segítség nélkül. Megesett ez már korábban Esztergomban is. Erre vall a következő szinlap: «Esztergom, július 17-én 1858. Pázmán Mihály dráma- és népszínmű színtársulata által Szigeti Imre javára e színpadon új kidolgozással először adatik Bánk bán. Hősies történeti nagy tragoedia 5 felvonásban, írta Katona József. Újonnan színre dolgozta Szigeti Imre.» (Üccse volt Szigeti Józsefnek.)

A Győri Közlöny megrója 1859 január 9-én Szigeti Imrének ezt a merényletét: «Ez több az apagyilkosságnál, ez megbecstelenítése a halhatatlan nevű költőnek ... Botránys eset!» Ebből a panaszból következtethetjük, hogy Győrött nem Szigeti átdolgozásában adhatták a művet, mert a Győri Közlöny bizonyára szóvátette volna. Annyi azonban bizonyos, hogy nem a teljes szöveggel adták a darabot, hanem erős hangfogókkal ellátva.

Ilyen előzmények után jelent meg a következő rendelet:

Z $\frac{527}{\text{praes.}}$

Vom Praesidium der k. k. Statthaltereien
Abtheilung in Oedenburg.

Euer Hochwohlgeboren! Mit Beziehung auf den hiererigen Erlaß von
29 December 1859. § $\frac{6102}{\text{praes.}}$ wird Euer Hochwohlgeboren in Folge Erlaßes des
k. k. General-Gouvernements zu Ofen vom 5-ten Februar 1860 $\frac{2170}{\text{geh. praes.}}$

eröffnet, daß das Bühnenstück «Bánk bán» von Josef Katona auf dem Fester ungarischen National Theater unter gewissen Abänderungen zugelassen wurde.

Erfürlich wurde unter sagt, daß die Ermordung der Königin in offener Scene vorgehe, und demgemäß bestimmt, daß nach den Worten Gertrudens 4. Acth. Seite 113: ² = Hitvány! ne bántsd Hazámat! — folgendes zu setzen sei.

Bánk: A vért—vért—vért nekem! (a' Királyné kezéből a tört kifacsarja)

¹ Talán még sem! S még kevésbbé bocsátom meg a dráma sületlen bírálatát! *Szerk.*

² A rendelet Trattnernál 1821-ben megjelent első kiadás lapszámaira hivatkozik. En a fölvonást és jelenetet jelölöm meg, amazt római, emezt arab számmal, s zárójelben Arany magyarázatos *Bánk bán*-kiadásának (O. K.) lapszámait.

Királyné rémulten az oldal szobába fut.

Bánk: (utánna rohan — szünet bent' a Királyné sikoltása hallik. Bánk vissza jön.)

Vége — volt — nincs ; de ne tapsoly hazám mert nézd, reszket a bosszuálló (kint nagy zaj «Zendülés kiáltások Peturbán szava hallik irtsuk ki mindent.»)

Örvendj becsületedem, lemosta mocskod a vért — keresztség — Oh Melinda — ! ki! — a' tető mindjárt reám szakad (elváncorog a' zugás tart és a függöny legördül).

Hienit schließt der 4. Akt.

Ferner wurde bestimmt, daß auf Seite 43 beim Beginn des 2. Aktes von der Scenerie des Bildniß der Königin, so wie die Schilder mit dem Bilde der in ihrem Blute liegenden Königin hinwegzubleiben haben.

Endlich wurden nachbezeichnete Stellen gestrichen und zwar:

A következőkben megjelölöm azokat a részeket, sorokat vagy szavakat, amelyeket a rendelet törölt: a rövidebbeket egész terjedelmükben közlöm, a hosszabbaknál csak utalok a dráma illető részére.

Ahol az értelem megkívánja, közlöm a *nem törölt* szavakat is, de ezeket megkülönböztetésül dült betűkkel.

I: 2. (27.) *Petur*: Egy nemzetség kipusztul; vagy és (Csak a merániakra néz.)

U. o. Bámulja a harisnyát — a magyar Csak hátul áll, s sohajt az ily hazánk Nagy asszonyán.

I: 3. (29—30.) *Petur*: (vad tekintettel, s vérrel forgó szemmel felugrik, öklével süvegét szemére nyomván ordítja.)
A magyar szabadság! (iszik.)

Békételenek: (felugrálván dörömbölve viszonzózzák):

Éljen soká!

Myska s vendégek (búsulnak)

II: 1. (55.) *Petur*: Hát ti nem voltatok, kik oly mohón Kaptátok érc-pohártokat, midőn Vagy három órával ezelőtt ivék a Magyar szabadság hosszú életére?

II: 1. (57—58.) von: le onnan édes Asszonyom bísz éljen a magyar szabadság!

Tehát az a jelenet marad el, amelyben Petur a pajzson lévő, vérében fetregő asszony képét mutatja és gyakosságra ingerel.

U. o. (59.) *Békételenek*: Véresen is!

U. o. (60.) *Szózat*: Szabad magyar.

Seite 49 von: Panaszát nem hallod bísz Seite 50 — Alattvalóid így segítenek. — Petur Bánk bánhoz intézett nagy beszédéből (II: 2.) elmarad az egész első rész (62—63.) az első három sor híján (tehát onnan kezdve: Panaszát nem hallod elnyomatott hazádnak); s a folytatásából később ismét 9. sor

- U. o. (65.) Tulajdonunkat el —
Véve, s odaadta a hazájabeli
Cinkosainak, s kihúzta a szegény
Magyarnak a kezéből a kenyért, s azt
Megette a meráni fegyveres.
Lerontatá atyáink várait,
S meráni fegyverest rakott oda.
Elszedte hivataljainkat, és
A pusztá bán névvel cifrázza fel.
- U. o. (66.) *Mikhál* : A gyermekek tapossanak anyjokon,
Midőn atyjok messze tartományban
Fárad szerencséjük miatt? Gonoszság!
Petur : Minő szerencséért? Hogy enged egy
Asszony kevély áhitozásinak,
S Kálmánnak, a fiának, hogy dobot,
Vagy egy kicsi kürtöt nyerhesen, — üzi
Galiciából el Miciszlavict?
- U. o. *Petur* : Ne élne vissza hát azzal, s ne kapna
Vasas marokkal a magyar javak
Közé; mivel részemről én bizonynal
Orrára kész vagyok koppintani.
Békételenek : Mi is!
- U. o. (67.) *Petur* : Ha egyszer ő
Rabló, királyném megszűnne lenni.
- U. o. (67.) *Petur* : Meg kell erősítenie régi (szent
Első királyunktól kitelt) szabadság-
Beli jussainkat; vagy ha megmutatja,
Hogy a hazám boldogságán segít
Ezen szabadság eltörlése — egy szót,
Se szólok: ámde még ez a szokás,
E század, Árpád vére, a magyar
Érzés, magyar javak virágzanak,
Mindaddig ezt fogom kiáltani: üsd az
Orrát, magyar, ki bántja a tied!
- U. o. (68.) *Békételenek* : Üsd, üsd!
szegény magyar hazám?
- U. o. (68.) *Bánk* : mivelhogy ez
Asszonynak a hatalma, büntetlen
Teszi azt, mit a közönséges zsvivány
Talán fizetne életével is?!
- U. o. (70.) *Petur* : ez a rabló az nem lehet!
Azért csak érjem el, torkon fogom.
S királyi széke kárpitjának a
Zsinórrival fojtom beléje lelkét
Mint vízözön zúgok mindenfelé,
S ahol találok, ottan rontom össze
Ez asszony annyit átkozott fejét.
- U. o. (73.) *Biberach* : Egy magyar csak egyik
Bajúza végével pokolba üzhet
Egy ily szegényke németet.

U. o. (76.) *Bánk*: *Lerántom e parázna bíborosról
A szép álorcáját kacagtatón.*

U. o. (76.) *Biberach*: bizony tán nem tudod,
Hogy csóka, csóka társának szemét
Ki nem kaparja? Mert ám mintsem oly
Nagyot bakázzon a bíbor, bizonynyal
Előbb feláldoznak tiz Bánkot is.

U. o. (78.) *Bánk*: s ha húsomat
Levágja a kerítő asszony akkor,
(Még csontomon is elviszem Melindát)
.....
..... (mintsem itt)
.....
Pompában bíbor és e hermelin
Bemocskolása eszközül vetessen,
S szolgáljon egy bujának, akinél még
Drágább s becsesb előttem a kutyám.

III. föl. (80.) *Bánk*: (Állj fel! héléphet egy meráni) állat,

U. o. (81.) *Melinda*: (Nem, azt ne mondja az udvar) mert hazud
Mindenkör.

U. o. (89—92.) A Tiborc-jelenet nagyobb része elmaradt; tehát az a
fájdalmas panasz az idegen uralom ellen, amely a színpadon leghatásosabb
lett volna. «*A jó merániak* — innen egészen: *ha a zsebe tele van.*» Feles-
leges idézni!

U. o. (94.) *Bánk*: Hah! fel,
Fel puha ágyadból gyermek, nehogy
Megvesztegessen udvarunk szele.

U. o. (100.) *Biberach*: Ugy,
Úgy! ölni tudtok, jó urak; bezeg
Ha életet tudnátok adni, akkor
Érdemlenétek meg az uralkodást.

IV. f. (112.) *Melinda*: El ezzel a szennyes kézzel!

U. o. (113.) *Gertrudis*: Te oktalan!
Tudod, hol és kivel beszélsz?

Melinda: Veled,
Koronák bemocsolója! aki meg —
Loptad királyi férjedet — kitépted
Kezéből a jobbágyi sziveket,
Árúba tetted a törvényt — nyomád a
Nyomorultakat — mártírrá tetted az
Erkölcset, és (sírva fakad) testvéri indulatból
Egy szenttelen nyoszolyának eltörése
Végett, királyházban bordélyt nyitottál.

U. o. (116.) *Miklál*: oh add vissza hivednek
Azt, a mit elraboltál —

U. o. (116.) A volt vagyont, a testi lelki meg —
Elégedést, fazékok mellől a
Fát, ételekből a húst, és ágyokból a
Szalmát —

Gertrudis: Hah!
Mikhal: Mert biz ezt raboltad el,
 S od'adtad a saját házadbéli
 Udvarnikidnak.

U. o. (117.) *Mikhal:* Te ok nélkül *bocsátád*
 El hivataljaikból a magyar
 Alattvalóidat, s tiédet tevéd
 Helyökbe. —

U. o. (129.) *Bánk:* Minő dicső ellenben becstelennek
 A sorsa, csakhogy tudja a közönség
 Jó véleményét meghódítani,
 Akkoron, azonban hogy a becsület ál —
 Orcája mellett büntetlen el —
 Követhet undokságokat, vakon
 A hír legemberebbnek szenteli —
 Fő hivatalra lép; ottan rabol
 Mindent el a szegény bohóktól, a hol
 Akarja; minden emberek vele
 Ohajtnak egybeköttetésben lenni;
 Gazdag s hatalmas léte barátnak
 Lehet javokra; sőt a mennyet is
 Gyakorta úgy megnyerheti
 Részére, gazdaságából kitellő
 Több áldozattal, hogy sokkal becsesebb
 Lesz még előtte, mint az a szegény
 Becsületes, ki semmit sem tud adni.

U. o. (130.) *Bánk:* Udvarod'
 Átkozza minden, s hazádfiid. —
 Szerette jó királyunk, Endre! hogy
 Fogod találni népedet? Polyák —
 Országot elnyered, s tán a magyart
 Veszted helyette el! — Midőn ti leg —
 Először, asszonyom, hazánkba jöttetek,
 A békességnek édes istene
 Pannóniára monda akkoron
 Egy átkot, és a romlás angyala
 Mormogta rá az áment.

Gertrudis: Ember! azt

Bánk: Mondom, ne törj túl a korlátidon!
 Egy szájjal, egy lélekkel azt kiáltá
 Minden magyar hozzám: «ez egynehány
 Keserves esztendőnk alatt magyar
 Törvényeink magyar hazánkön úgy
 Fityegnek, a mi képen egy pelengér —
 Oszlopra állítottan mocskos tettinek
 Táblája.»

Gertrudis: Oh hazug!

U. o. (131.) *Bánk:* Miért? Helyet kellett csinálni egy
 Hazádfiának. —

U. o. 136—140 sort a rendelet szerint ki kellett hagyni.

Ami tehát Gertrudis fölkiáltása : Hitvány ne bántsd Házamat! (136. l.) és Solom parancsa : Kövessetek! (140. l.) között van, az mind áldozatul esik a cenzúrának. Gertrudis halálát tilos volt ábrázolni; ezt a jelenetet úgy kellett módosítani, ahogyan ezt a jelen rendelet bevezető része megszabta.

V. f. (152.) *Bánk* :

a legelső

Magyar, ki a hazáját kedveli,
Megette volna rajta áldozatát.

Király :

Magyar?

Bánk :

Vagy azt hiszed, hogy az engedi,
Mint egy kifestett kép, magát néhány
Szoros vonás közé szorítani? —
Nagy volt a hatalom, melyet kezembe
Tettél le. Itt dörgött markomban egy
Ország felébe mért mennykőcsomó;
S mégis kezét csókoltam volna a
Gyilkosnak, a ki véretem megölte,
Csak azért, mivelhogy gyűrűjére egy
Rangbéli címer volt felmetszve?

U. o. (168.) *Király* (magában) : nem merem is — —

Magyarok! előbb mintsem magyar hazánk —
Előbb esett el méltán a királyné!

Schließlich wurde bestimmt, daß Seite 54. statt «Németek között» «bárho» — Seite 56. statt des Wortes: «szabadítóid» — védőd, und statt «Te vasra vert Hazám!» nur «hazám», dann Seite 58. statt «dombérozó mulatságában — táncz vigalmában», Seite 60. statt: «a Biboros gazembert», csábitót — Seite 61. statt «Német» «Ember» und Seite 62. statt «Herceget» «kéjenczet gefeßt werde.

Die obberührten Seitenzahlen wurden nach der im Jahre 1821 zu Pest beim Trattner Károlyi gedruckten Auflage des benannten Stüdes angeführt.

Dedenburg am 13 ten Februar 1860.

G. Zichy m. p.

228
praes.

Wird dem Herrn Bürgermeister in Raab zu strengen Handhabung
zugefertigt.

Raab, am 5 ten März 1860.

A cenzúra ezzel a rendelettel gyökeres munkát végzett. Kihúzta a darab méregfogait, megcsontította a darab két leghatalmasabb jelenetét. A királyné megöletése és Tiborc panaszos feljajdulása nélkül az egész színmű nekünk ma elképzelhetetlen.

A cenzor szép simára fésült, udvarképes és jómodorú Halm-darabot akart belőle faragni, amennyire az csak lehetséges volt. Alkoholmentes lötyöt próbált desztillálni Katona nemes tokajijából, hogy a rebellis magyaroknak meg ne ártson! A rendelet által elrontott szöveggel adták ezentúl a tragédiát. (Győrött először 1861. okt. 7. Szuper Károly társulata.) Hogy a travesztált darab mégis tetszett a közönségnek, az bizonyítéka annak, hogy nem a hazafias szólamokban van az ereje. A tanult néző hozzáképzelte a hiányos részleteket is.

A teljes szöveggel csak 1868 szept. 27-én hozta színre Pesten a Nemzeti Színház.

A *Bánk bán* győri története¹ nem volna teljes, ha meg nem említeném, hogy akadt Győrött ember, aki lefordította németre.

Gross Testvérek az «Egyetemes Könyvtár» érdemes vállalkozói, kiadták Breiner József munkáját: *Bankbanus*. Historisches Trauerspiel in vier Akten von Josef Katona. Aus dem Ungarischen übersetzt und für die Bühnen bearbeitet von Josef Breiner. Raab. 107 lap.

Petrik könyvészetében nem található. Megjelenési évet nem tüntet fel a címlap. A kiadó úgy emlékszik, hogy 1888-ban adta ki, üzleti könyvei, amelyek a régiebb időkre vonatkoznak, már nincsenek meg. Ki volt a fordító? A kiadó szerint osztrák katonatiszt, akinek felettes hatósága megtiltotta a tragédia kiadását. Mikor már nem volt katona, akkor lépett a nyilvánosság elé furcsa átdolgozásával. Talán épen e műve miatt tette le a tiszti bojtot.

Lássuk a *Bankbanust*!

Ugyanakkora az alakja e könyvnek, mint Abafi-Aigner Katona-kiadásának. Míg Abafi egy-egy lapján körülbelül, átlag, 32 sor talál helyet, addig Breiner művében legfeljebb 29 sor fér el. Abafinál a darab 192 lapot tesz ki, Breiner fordításában 107 lapot. Ebből a külső összehasonlításból is látszik, hogy a győri német átültetés nem teljes.

Katona *Előversengéséből* és öt szakaszából az átdolgozó négy felvonást csinált, de valósággal mégis ötöt adott, mert a második felvonást két részre osztotta.

I. Act. Az első felvonás Breinernél avval végződik, hogy Bánk meglesi Melinda és Ottó párbeszédét, előlép rejtekéből, s miután a megszegyenült herceg eltávozott, megdicséri feleségét talpraesett felelete miatt. Biberach pedig megjegyzi, hogy Bánk túlkorán ujjongott. Fügöny.

Az első felvonásban, Tiborc első fellépésében találjuk Breinernél azokat a panaszokat, amelyeket Katona csak a harmadik felvonásban ad ajkára. Tiborc igazi nagy jelenete teljesen hiányzik Breinernél. Tiborc csak a mű végén szerepel ismét, amikor Melinda holttestét elhozza.

II. Act. Erster Theil. Kurtítva adja az összeesküvők tanácskozását. Biberach fellépése után Bánk elrohan, a békételének együttmaradnak, mert Petur mondja: Ich fürchte, Bank wird uns noch brauchen können. Fügöny.

II. Akt. Zweiter Theil. Majdnem a szemünk előtt történik Melinda megbecstelenítése. Melinda szobájában nagy rendetlenség van, a bútorok

¹ Nem tartozik ugyan ide, de Győr és a *Bánk bán* kapcsolata rátereli a figyelmet arra a kérdésre, föllépett-e mint színész Katona Győrött. Koltai Virgil azt írja, hogy 1812-ben Győrött járt Benke József társulata. *Bátori Máriát*, Dugonics András színművét hirdető színlap szerint tagjai közt voltak: *Velkey Karolina* leányasszony, *Benkéné* ifjasszony, *Zsuzsanna* leányasszony, *Kemény*, *Csernátónyi*, *Kendesi*, *Idegen*, *Séllyei*, *Hegyi*. «Az Idegen álnév alatt valószínűleg Katona József, a *Bánk bán* halhatatlan szerzője rejtőzködött.» (Koltai V.: Győr színészete I. 59. l.) Benke valóban Győrött járt a társulatával; az idézett színlapot nem tudtam megtalálni. Mire alapítja Koltai feltevését? Nem mondja meg. Talán Déryné naplója adhatna felvilágosítást. (A naplóbau erre vonatkozólag nincs adat. Szerk.)

össze vannak törve, mint egy nagy harc után. Melinda ájultan hever az ágy előtt szétszakadt ruházattal. Előtte áll Ottó, «erhitzt, seine Kleider sind ganz zerfetzt.» Izidóra, szegény, már későn jön, látja és hallja a gyalázatot. Bánk közeledtére Ottó elrohan. Bánk nekiront Izidórának, kerítőnőnek nevezi. A német leány elmondja erre, hogy miképen ejtette meg a herceg az ártatlan asszonyt. Bánk bezárja Izidórát a mellékszobába, aztán felébreszti Melindát. Most úgy következnek az események, mint Katonánál. Biberach halálával gördül le a függöny.

Amit Katona oly végtelen tapintattal körülír, finoman sejtet, az Breinernél brutális nyersséggel jut a legteljesebb nyilvánosságra.

III. Act. Gertrudis meglakol. Az utolsó jelenetek oly rövidek, mint a cenzúra által megállapított rész, avval a különbséggel, hogy a királyné a nyílt színen lesz Bánk áldozata.

IV. Act. A király visszaérkezik. Ítél és megbocsát. Az utolsó jelenetekben a fordító nagyon sokat kurtított. Bánk híres mondása: «Nincs a teremtésben vesztes, csak én sat.» elmaradt, a király sem mondja ki királyi szavait: «Előbb mintsem magyar hazánk — Előbb esett el méltán a királyné!»

A darab II. Endre e szavával végződik:

Bank, lebe jetzt fortan nur für dein Kind.
Oh, grosser Gott, schwer strafst Du, doch gerecht!

A rövidítéseken kívül a szerző megváltoztatta a jelenetek sorrendjét is, sőt új jeleneteket is gondolt ki. A párbeszédnek nagyfokú kurtítása miatt a műve igen mozgalmas, sok történik benne. Érdekes, sőt izgalmas annak, aki nem ismeri az eredetét, de az sem láthat a darabban mást, mint egy nagyon pikáns és látványos Ritterschauspiel-t.

A fordítás nyelve sima, de lapos is.

Breiner gyenge átdolgozása csak kuriózumszámba menne, ha nem tudnám a kiadóktól, hogy sok példányt adtak el belőle annak idején Németországba, még pedig színpadoknak, amelyeken a darab ebben a travesztált alakjában színre is került. Hogy hol, erre Grossék nem tudnak felelni, de legutóbb 1924 június 2-án Stefan Zickbauer gráci színigazgató kért tíz példányt belőle, mivel a *Bánk bánt* elő akarta adni. Hogy előadták-e Grácban, nem tudom.

Friedmann Zsigmond, a milánói egyetem tanára, 1893-ban kiadott két kötetes munkájában: *Il dramma tedesco del nostro secolo*. Libreria Galli, melyet Ludwig Weber 1900-ban németre lefordított: *Das deutsche Drama des neunzehnten Jahrhunderts in seinen Hauptvertretern*, azt mondja a német kiadás I. kötete 337. lapján, Grillparzer *Bánk*-darabját méltatva, hogy Katona színműve a magyarok legjobb nemzeti drámája «und dass es trotz der technischen Unzulänglichkeiten einige grosse Schönheiten enthalte.»

Sajnos, ezeket a szépségeket nem is sejteti a mi győri fordításunk.

LÁM FRIGYES.

KI ÍRTA AZ «IM ARCUNKRA BORULUNK» MISEÉNEKET?

A R. M. K. XXIV. kötete: *Verseghy Ferenc kisebb költeményei* (kiadják Császár Elemér és Madarász Flóris) függelékében: *Verseghy miseénekei* cím alatt közli az «Im! artzunkra borúlunk» kezdetű, ma is általános használt miseének teljes szövegét. Az eleje irt bevezetés megemlíti, hogy e 28 8-soros versszakból álló költeményt a köztudat épügy, mint az 1785. *Énekek könyvét*, melyben megjelent, Ányosnak tulajdonítja. Mivel azonban Verseghynek két betűről-betűre megegyező kéziratában is megvan, (Nemz. Múz. kéziratára 292. Quart. Hung. censori Imprimator-ja 1786. aug. 22-ből] és bp.-i Egyetemi Könyvt. A. 89.) és ezt V. saját neve alatt akarta kiadni, azért — a bevezető sorok szerint — ha nem akarjuk V-t «együgyű plagizatornak» tartani, el kell fogadnunk ez énekre vonatkozólag V. szerzőségét.

E meggondolással szemben elsősorban alapos kételkedést támaszt Kiss Ferenc, veszprémi kanonok, egyházi cenzor, a költő jóbarátja 1821 febr. 25-i Verseghyhez intézett levelének e részlete: «Amaz egész Mise alá szolgáló Ének: *Im arcunkra* 's. a.' t. nehezen kap Hazánkban lábot, mert máj napig is tapasztalhatni, hogy bár 6. 7. száz jelen lévő köznépből is alig énekel 25. Én úgy vélem a' nyelv kényességéhez nem alkalmaztatott áriája miatt». Aki ismeri Verseghy érzékenységét munkáinak megbíráásával szemben, mely élete vége felé szinte beteges érzékenykedésig fokozódott, és Kiss Ferenc nagyon is jól ismerte, annak — ha Verseghy írta ez éneket — és továbbra is jóban akart maradni a költővel, ezt megírni nem lehetett volna. Különösen akkor, mikor ugyanezen levélben találunk erre nagyon jellemző példát. Kiss a «sátoros ünnepi énekeinkről» írja, hogy «alig találni, mely az akkor ábrázolt Titkokat, 's Isteni jótéteményeket alkalmatosan igazítani a szívre. — Úgy vagyunk — írja — Böjti Énekeink(!) is,» de siet hozzátenni: «ha ama kettőt: *Kesergő Anyja* — *A keresztben függőnek* kivesszük» — ezeket ugyanis Verseghy írta.

Kétségünket pedig végleg eloszlatja Ányos javára Verseghynek Horváth János veszprémi kanonokhoz, az Egyházi Értekezések és Tudósítások szerkesztőjéhez 1821 febr. 25-én intézett levele, melyben egy szerkesztendő énekeskönyv tervéről tesz említést. Itt írja: «Mivel úgy látszik, hogy a kántorok Énekes könyvek nélkül szűkölködnek, a mit legalább a Pesti Auctorok nagyon emlegetnek; azt akarom a Hercegnak (Rudnay hercegprimás) javasolni, hogy a több helyenn már bevett Énekenn kívül *Im! arcunkra borúlunk*, mellyet Ányos fordított, az Isteni szolgálatra esztendőt által legszükségesebb Énekeket addig is kiválogattassa, megjobbította, az egyformaságnak megszokzlése végett a Synodus elejébe terjessze és a Királyi Budai Universitásnál jobb rendbe szedett és figurális kótákba orgonára tett áriáival együtt közre bocsátassa.» Itt maga Verseghy állítja, hogy a kérdéses ének Ányostól való fordítás. Ezzel véglegesnek és lezártnak tekinthetjük feleletünket a címben feltett kérdésre.

Mint nagyon érdekes tényt kell azonban megemlíteni, hogy e levél-fogalmazványban épen e döntő szavakat: «mellyet Ányos fordított», Verseghy

áthúzta, kitörölte (de azért tisztán elolvasható), Ez azonban nem változtat semmit azon, amit e megjegyzés tartalmaz. Az ugyanis el sem képzelhető, hogy Verseghy tévedett, «elírta» volna magát, másnak tulajdonítván saját költeményét. Hogy miért törölte ki e mondatocskát és miért írta helyébe: *pag. Collect. Pestinens. 51.*, erre feleletet nem találtam. Tán összefüggésben van ez a kéziratban fennmaradt, fentemlített gyűjteménnyel?

HORVÁTH KONSTANTIN.

Horváth Konstantin két érve közül csak a második bizonyító erejű, s ha Verseghy nem törölte volna ki épen a bizonyítékul szolgáló mondatot, el is döntené a kérdést. Így azonban ereje nagyon megcsökken: Verseghy, ép azáltal, hogy áthúzta az Anyos szerzőségéről szóló részt, nyilván kimutatta, hogy az tévedésből került tollára. (Hogyan, azt ma már nem lehet megállapítani, de talán Anyos *Enekes könyvének* egy másik éneke jutott eszébe.) Verseghy az eredetiség kérdésében, épen fiatalabb korában, nem volt túlságosan kényes, de hogy a halott Anyos szellemi tulajdonát akarta volna, jóformán közvetlenül barátja halála után, elsikkasztani, arra még sem tartom képesnek.

Szerk.

KISS FERENC LEVELE VERSEGHYHEZ.

(Adalék Pyrker *Tunisiásának* történetéhez.)

Az Egyh. Értekezések és Tudósításokban 1891. I. 193. Pyrker János László rövid életrajzában megemlíti Verseghy, hogy, mivel a *Tunisiásban* «nemcsak keresztény tárgya miatt, hanem azért is, mivel olly gépelyezet, vagy amint némellyek általlyában nevezni szeretik, olly Mythologia van, mely a keresztény Epopoejákra Miltonénál és Klopstockénál sokkal alkalmasabbnak látszik, más alkalmatossággal e munkárúl bővebb értekezéseket közlök.» A megígért értekezésnek semmi nyoma sincs a folyóiratban (1820—1824). Madarász Flóris ennek okát méltán abban látja (Magyar Szemle, 1901.), hogy a veszprémi egyházi cenzor, Kiss Ferenc, kifogást emelt P. mythológiája ellen az orthodoxia nevében. Itt jegyzi meg Madarász: «Ez (a cenzor felelete) V. hátrahagyott írásai közül hiányzik. Pedig igen érdekes volna tudnunk egész részletesen, hogy milyen álláspontot foglaltak el e kérdésben a veszprémi theologusok. Így csak annyit tudunk, amit már sejtettünk, P. álláspontját és V. közvetítő fejtegetését nem tartják elegendőnek.» (Kézirat. — P. a csodás elem hihetőségét hangsúlyozza, míg V. előtt az egész csak personificatio és allegoria.) Az egyházi cenzor e levele meg van a zirci apátsági kéziratárban: Verseghy levelezése 591. Kiss F. szószerint ezeket írja:

Édes Bácsim!

Ama gyönyörű fordításban meg küldött műdarabocskából ösmerem én csak Tunissias, noha egyéb aránt látnom szerencsém volt, de az olvasásra üdöm nem. — Csak a Weszprémi forrásokból iddogálván, s Pindus-tól távúlesvén, a költői titkokba avatva nem vagyok, s ennélfogva a Méltó-

ságos Szerzőnek műdarabcskájában előadott rajzolványáról ítéletemet költői tekintetben önmagamnak tartom, s inkább a többi kérdéseket kívánom érinteni.

Míthogy e folyóírásban (Egyh. Ért. és Tud.) eredeti képzele szerint csak a szent és az Egyházi poésis foglalhat helyet, a Tunissiasrúl való értekezés, hanem ha bővebb példa képen hoztattik egyedül fel, a Szerző életének leírásában jelenhetne legalkalmasabban meg. Egyébb ágaiba a poéticának mint folyjon be a keresztény religio? Úgy vélem a lelkipásztoroknak, mint olyanoknak hasznára nem tartozik; s pedig Uram Bátyám nem kétlem e pontból vizsgálódnék. A mi tovább magát a tárgyat közelebről illéti, hogy hosszas ne legyenek.

Míg csak a képekről vagyom a szó, ha szent is a költő, a vagy keresztény, azokban a repkedő elmének, kivált ha még teremtő is, sok szabad, hogy az érzékenítése mellett a dolognak, a fellengzők által lepje, s mint egy szent borzadás közben ragadja tárgyához a szívet, innét annyi merész képek a sz. költőknél, kivált Ezechielnél és Habakuknál, hogy Moysést Jóbot s az Apocalypticust ne említsem, valamint szinte a personificatiokat se, mellyel tele vannak mind a szent, mind pedig egyéb Poéták. De — másképp van a dolog a vitatásokkal, vagy csak a puszta állításokkal is, mellyek ha az orthodoxiának ellenébe ütnek, nem catholicus tollra való, s még azzal se menthetők, hogy Tudósoknak irattak, mert a gyengébbek se akarnák magukat a tudatlanság béklyójánál fogva az illyes Darabok olvasásától el rezzentetni. — A világ tapasztalásától visszalépünk üdőtlen volna. A legrégebb költőknek nem kétlem, valamint Homerusnak is Epopejái csak mythusokkal kénálkoztak, de igen hamar, a csalóka titkos érzésnél fogva Theológiára változván, magára a józan, ész maximáira akkora homályt borítottak, hogy azt Krisztusig a legjózanabb Philosophusoknak egész táborá is csak szürkületre se bírható.

Tünhetnek tehát békémel elő Cana, Rubicon, Catalon, Marathon, Leuctra, Arbéla s több effélék vezéri az őket seregesen követő vitézek lelkeikkel, — társalkodhatnak velünk Historiai képeikben, — tanácsolynak — villongjanak — maradjon a földközép üreg — álljon Hádesch — népesíttessék az érzéshaladó Tér. Sőt ha úgy tetszik, (a miről ugyan a kinyilatkoztatás halgat, de a Philosophia, a szakadatlanul egymásba csatlott testi világban nyilvánosság példáját látván a lelkekre nézve se ellenez) állítasanak elő annak félelme nélkül, hogy léleklátóknak tartassunk az emberi lelket gradiconként haladó lelkek szinte az angyali karokig; ha mind ezek s illyenek czélarányos tollból folynak, kitelik az igen magast s alacsonyt ölelő üreg — talpra áll a gépelyezet — s a tudósbakban érzékeny öröm sarkadoz, a középrendben pedig, a pórnép számba se jöhetvén, legfellyebb egy bájos ámulás keletkezik.

De bezeg az állítások, mellyek eránt Uram Bátyám noha a Fő Poéták sorában tündöklök, levelében bölcsen értekezik, ezek mondám, amint a Mélt. Szerző Műdarabcskájában kijelentetnek, legalább az én ítéletem szerént se a gépelyezethez nem tartoznak, se a poésis országába való könnyebb áttérészedést nem segítik; a mi pedig több, az orthodoxiába való csapástól nem mentethetnek eléggé.

1° Azzal ugyan keveset gondolok, ha a Mélt. Szerző a zsidó Poëták gondolkodása szerént minden megholtak lelkeit Krisztus feltámadásáig azon egy zsidó Hádeshbe seregetteti is öszve, tsak a különös ítéletben el határozott sorsukat ne változtassa.

2° Azon lelkeknek kiszabadulásáról, kiknek a végső veszély ki vagyon szabva, állítólag szóllani az orthodoxia nem engedi, mert azon kívül, hogy ezen állítás maga magát le rontja, se az Isten változhatatlanságával, se a Sz. Lukácsnál említett le ronthatatlan választék fallal meg nem eggyeztethető, sem pedig a hitnek azon nyilvánosságos tanításával, hogy ez élet után tsak a fizetésnek, nem pedig a javúlhatásnak vagyon helye, bár mely elmésen fejezze is ki a Mélt. Szerző e pontban annak uttyát és modgyát. Ha pedig az elesett Angyalokról szóllunk, az ezek szabaduhatásáról való állítás, minden kétség kívül az Origenismussal rokony tanítás. A'mit e pontban az orthodoxia sérelme nélkül mondhatunk, az: ha az utolsó ítélet napja után nekik kiszabott végveszelyt *non ad poenam damni* amit már szenvednek, hanem *ad poenam incompletam in perpetuum sustinendam* határozzuk.

3° A vétketlen tudatlanság maga kárhozatot nem okoz. Az Úr ezek üdvözülhetése modgyát magának tartotta; nekünk tudni elég, hogy a halál pertzenete minden érdemelhetőséget mind jobbra, mind balra végképen elzár.

4° Ha a nemátalkodott nemkeresztényeknek erkölcsi rideg cselekedetökről vagyon a szó, ki fogja józan ésszel minyáját kárhozatosnak állítani? De ha a hitet, mely az igazulásnak fundamentoma, vesszük tekintetbe, minthogy ez az említettekben egyenesen az üdvösség uttya eránt való indifferentiából ered, kinek füleibe nem zeng Üdvözítőnk ama mondása: *praedicate . . . qui non crediderit, condemnabitur?* — Az illyenekben ama titkos érzemény, csak a gyarló könyörületességnek, a képzelődés országába tartozó szülöttye lehet. *Via mea non est via vestra nec cogitationes meae cogitationes vestrae.*

Ezekből az az üdvösséges tanúság, hogy a műdarabocska úgy, amint az Archivba adatott, s Uram Bátyámnak bájoló tollával magyarra fordította, noha egy fellengző elmét árúl el, a Mélt. Szerző nevének szeplője nélkül az Értekezésekben meg nem jelenhetik. A mi pedig a Tunissiat illeti, nem kételkedem, hogy a recensio annak gyöngyeit méltó fényben mutatván, a Mélt. Szerzőnek iramlásait vagy magyarázza, vagy illő leplevel takargattya, de az igazságtúl távozni soha se fog. Azonban soha én róknak berket — soha agg lantosnak Cottát — — — hanem vagyok holtig

Uram Bátyámnak igaz tisztelője:
Baráttya K. F.

A levélnek dátuma nincsen. Mivel Kiss Ferenc levelét Verseghy 1820 dec. 17-e előtt Horváth Jánosnak címzett leveléhez mellékelte sorokban köszöni meg s mivel dec. 3-án még kér az ismertetés elkészítésére Horváthtól könyvet, a levél megírását e két időpont közé kell tennünk.

A cenzor sorai közvetlenül Pyrkernek Verseghytől lefordított és a veszprémieknek beküldött apologiájára vonatkozik, mely az Archiv für Geographie, Historie etc. 1816. 123. és 124. sz.-ban jelent meg. Ez tehát nem

jelenhetett meg a theol. folyóiratban. Verseghy új ismertetésén dolgozik; magának a patriarchának felszólítására fordít eposzból részleteket — míg 1821 febr. 15. előtt a két régi jóbarát, Pyrker és Verseghy hirtelen teljesen elhidegülnek egymástól. Ennek a szakításnak okait nem sikerül kiolvasni leveleiből. Az feltétlenül nagyon felingerelte V.-t, hogy Pyrker a Tudom. Gyűjteményben ismertette *Tunisiását* Mailáth gróf tollából. «Ezekből én azt tanultam, — írja V. Horváthnak 1821 febr. 15-én — hogy a mi recenzióinkra már egy csöpp szüksége sincs a Tunisiásnak.»

HORVÁTH KONSTANTIN.

A RÁDAY KÓDEX.

A protestáns irott gradualék száma szaporodott eggyel. A budapesti reform. theol. akadémia Ráday-könyvtára őriz egy «Graduale manuscriptum» c. énekgyűjteményt. Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy ezt a gradualt — melyet részint lelőhelye után, részint pedig azon az alapon, hogy az a benne található jegyzetek szerint a Ráday-család ősi tulajdona volt, *Ráday kódexnek* nevezhetünk el — e lap hasábjain ismertethetem.

Címe: LIBER CANTICŌR || QVI || GRADVALE (e szó fölött más kézzel RADAI) || Communi nomine vocatur || CONTINENS || ¶falmoš et hymnoš (az «o» betűben az «s») || et ea || Quorum p || innen megszakad. Bőrkötése valószínűen I. Ráday Gedeon idejéből való. Negyedrészt alakú, jelenleg 408 lap terjedelmű. Elöl a címlap alja csonka. Közben is vannak hiányok. Eredetileg lapszámozás nincsen, a mostani pedig egészen újkori. Eredeti terjedelme ma már nem állapítható meg.

Keletkezési ideje 1607—1636 közé esik. 1607 előtti időben nem irathatótt, mert ebben az évben adja ki Szenci Molnár Albert a francia nótákra készült zsoldárfordítását, gradualenkban pedig két hymnus, még pedig a psal: 51. és az utána következő cím nélküli hymnus a XXXVIII., illetve a XXXV. ps. nótájára megy. Ugyancsak megvan benne a «Memből idővők most hozzatoc» kezdetű hymnus is, amely nyomtatásban legelőbb az 1635-iki löcsei énekeskönyvben fordul elő.

A terminus ad quem-et 1636 utánra nem tolhatjuk ki. A Litanía maior «V» initialeban levő egykorú, eredeti följegyzés. «Az kgl szolgálja Panij Janos 1633», 1633-t jelöl, mint olyan évszámot, amely iratási idejének megállapításánál kétségbevonhatatlan bizonyíték. Megerősíti ezt az időpontot keletkezési időül való fölvételnél az Öreg Gradual-lal (1636) való pontos összevetés is, amely arról győz meg minket, hogy ez az Öreg Gradualt megelőzte. A szöveg ugyanis nem az Öreg Gradualé, hanem annál régebbieké, még pedig elsősorban a Batthyány-kódexé.

Ezt az időpontot bizonyítja továbbá az *írás* is. Betűi a Batthyány-kódexel mutatnak rokonságot. Új-gothicus a kódexek írása. A későbbi kódexek, amennyire az a róluk megjelent ismertetések alapján föltehető, már latin betűket használnak.

A kódex két másoló munkája, s a két rész egymástól jól megkülönböztethető. Az első az adventtől a Lamentationes-ig terjedő részt írta, a másik attól végig. Az első másoló nagyobb és vastagabb betűformákat használ. A kódexek «v» jelzésére szolgáló «u» betűjét ritkábban használja, hanem rendszeren a «v» alakot. Az «sz» betű gyakran csonkultán használatos, t. i. csak a második betű a «z» alakban. Rövidítései a kódexek rövidítései. A szövegben a szövegeken az «anc, enc, onc, önc, unc, ünc» rendszeren rövidítve fordulnak elő, pl. «nek̄», amikor a szóvégi «k» mindig «c». (E rövidítés olykor a «nac, nec» jelzésére is szolgál.) A szövegeken gyakran elhagyja az «a, e, ó, u» betűket és ezt a fentebbi módon jelzi. Az «ü» gothicus «w» föllítte két vesszővel. A második másoló már jobban ragaszkodik az előtte levő eredeti szöveghez. A «v»-t rendszeren «u»-val írja. A szövegeken kimaradt «a, e, o, u» magánhangzókat a mássalhangzó fölé írja kis alakban, pl. tegeđt. Rendszeren «sz»-t ír, ritkábban «z»-t.

Az előttünk levő szöveg a Batthyány-kódexé, ill. egy olyané, amely a Batthyányból készült. Ez utóbbi föltevést megerősíti az a körülmény, hogy a «Soc n'aval'ankban» kezdetű himnusnak a Batthyány és Csáti kódexekben csak kilenc verse van, a Patayban és ebben tíz. Ezt a kérdést azonban csak akkor lehetne végképen eldönteni, ha az összes ismeretes gradualékat egymással összevetnők. Ez a jelenlegi körülmények között lehetetlen, s így meg kellett a Batthyány kódex-szel való összehasonlítással elégednem.

Sem a másolók nevét, sem a helyet ma már nem tudjuk megállapítani. Másoló volt-e az említett Panij János, vagy dedicaló, kérdés. Egy ismeretlen egyház részére, vagy a Ráday-család használatára készült-e, vitatható. A «Rádai G., Rádai, R. G., az én Betüm» etc. bejegyzések erre az utóbbira vonatkoznak-e, vagy csak azt jelölik, hogy a Ráday-család hirtoka, megfejtethetlen. Kénytelen vagyok ezt a kérdést nyíltan hagyni. Talán egy későbbi, napfényre kerülő adat erre is világot derít.

Lássuk most már a Ráday kódex énekeit. Külön sorolom fel azokat, amelyek a Batthyányban is meg vannak, külön, melyek nincsenek meg. Külön megjegyzem azokat is, amelyek kódexünkből hiányoznak.

A) csoport. I. *Adventi himnuszok*. 1. *Uy világosság ielenek* (kottával, egy szó kihagyással) Bath. 1—3. l. — 2. *Aldot Izraelnek Ura*, Bath. 3—6. l. — 3. *Att'a Istennek Igeie*, Bath. 6—7. l. — 4. *Men'ből az Ige le idue*, Bath. 7—8. l. — 5. *Az Iduezitöt regenten*, két betű változással, B. 8—11. l. — 6. *Mindeneknek teremtoie*, a 9-ik vers második sorától kezdve egy levél hiányzik, B. 11—13. l. — 7. *Czillagoknak teremtoie*, az első 3¹/₂ vers hiányzik. Egy szó változtatással, B. 14—15. l.

II. *Hymni de Nativitate domini I. Chri*. 1. *Az Att'anak országabol* (kottával, jelentéktelen változtatásokkal), B. 17—19. l. — 2. *Jöuel nepeknek meg valtoia*, B. 19—20. l. — 3. *Tell'es ez zeles uilagon*, B. 23—25. — 4. *Jo kereszt'enek kic vag'unc* (kottával), B. 25. l.

III. *Litania maior* (kottával). A 47-ik lap alján más írással: *Media vita*: Az mi életünknek közepette etc. B. 33—46. l.

IV. *Hymni Quadragesimales 2. cor. VI*. 1. *Halgassuk feq'elmetessen* (kottával), B. 47—49. l. — 2. *Diczeriük minn'ian az Ur Istent*. A 4-ik

vers egészen hiányzik, B. 49—51. l. — 3. *Mennek földnek teremtdiet*, változtatásokkal, B. 51—53. l.

V. *Palmarum. Oeruenndezzen mar e vilag*, B. 55—57. l. Az «O» kezdőbetűben «Rádai 1633».

VI. *Hymni Resurrectionis*. 1. *Oh ke'gelmes Jes. Christus* (kottával), B. 58—61. l. — 2. *Pange lingua «gloriosi etc»* (a «—» más kézzel) *Jer hirdesszök mi Urunknak* (kottával), B. 61—65. l. — 3. *vexilla regis prodeunt etc. Oeruenndezzenk kereszt'enek* (kottával), B. 65—67. l. — 4. *Fenlik az nap fen'esseggel* (kottával), B. 67—69. l. — 5. *ad vesper «as»* («—» más kézzel) *Kereszt'eneknek serege*, B. 70—71. l. — 6. *Nota: Oh ke'gelmes Jesus etc. Ez vilagnak fen'essege*, B. 72—73. l. — 7. *Vita Sanctorum. Idudz leg' Christus ez vilagnak Ura* (kottával), B. 73—76. — 8. *Szenteknek te nag, Christus ekessege* (kottával), B. 76—78. l.

VII. *Hymni Ascensionis*. 1. *Mostani ekes innep nap* (kottával és változtatásokkal), B. 79—82. l. — 2. *Jesus Christus mi ualtsagunc*, B. 83—84.

VIII. *Hymni Pentecostes*. 1. *Jöuel vigasztalo szent Lelek Isten*, B. 85—87 l. — 2. *Jöuel szent Lelek Ur Isten banatinkban*, B. 87—88. l. — 3.) *Jöuel szent Lelek Ur Isten ki Att'aul*, B. 88—90 l. — 4. *Jöuel szent Lelek Ur Isten szal' be*, B. 90—91. — A 100-ik oldalon Ráday sajátkezű írásával «Cantio pulchra» felirattal a Simeon éneke. A szöveg mellett jobbra |: Rádai.

IX. *Hymni Trinitatis*. 1. *Oh diczöseges sz: haromsag* (kottával), B. 91—92. l. — 2. *Salve rex Misericordiae. Idudez leg' öröc Att'a Isten* (kottával), a 2. vers 7. sora hiányzik, B. 93—94. l.

X. *Canticum sanctorum Ambrosy et Augustini Te | deum laudamus: etc.* B. 95—101. l.

XI. *Hymni de Creatione ad singulos dies hebdomadarum*. 1. *Felseges Isten mennek földnek Ura*, B. 103—5. l. — 2. *Hymni secundi diei Mennek es földnek nemes teremtdie*, B. 105—6. l. — 3. *H. terty diei Ez zeles földnek nagy bölcz teremtdie*, B. 106—8. l. — 4. *quarti diei O magos mennec zentseges Istene*, B. 108—9. l. — 5. *quinti diei O nag' hatalmu felseges Ur Isten*, B. 110—11. l. — 6. *sexti diei Emberi nemnek teremtd Istene*, B. 111—12. l. — 7. *septimi diei Felseges Isten mennek földnec Ura*, B. 112—14. l.

A 130-ik lapon egy más kéz egy «Invocatio» irt kottával e szöveggel:

KHristusban Szerelmes Atyank	—	Kegyves ISTEN!
Tanítson meg böltséged	—	Mikent tiszteljünk téged!:
Irgalmatat nyujtsad reánk,	—	Kik most itten
Igéd által idvezséget	—	Tudakozunk 's életet;
Nyisd meg a' mi füleinket,	—	Szenteld meg Szlveinket;
Hogy a' te Sz. Beszédedet	—	Ertsük mint tanit minket;
Hogy néked Uram élhessünk	—	Vegre idvezülhessünk.

XII. *Hymni Qvotidiani ad matutinas praeces*. 1. *Immaron az nap fel idven* (kottával), B. 115—16. — 2. *Immar mostan oh sz: Lelek* (kottával), B. 116—17. l. — 3. *Igaz Biro nag' Ur Isten*, B. 117—18. l. — 4. *Allatoknak meg tartoia*, B. 118. l. Az «A» initialeban «R—G». — 5. *Latod Isten szüveinket* (kottával), B. 119—20. l. — 6. *Mindenkor téged Ur Isten*,

B. 120—22. l. — 7. *Oh felseges aldot kiral'*, nota jelzés más kéztől, B. 122—24. l. — 8. *Oh menn'ei mi sz: Att'ank*, B. 124—26. l. — 9. ad primam *Felseges Att'a Ur Isten*, B. 126—28. l. — 10. *Köndrogiwnk az Istennek*, B. 128—29. l. — 11. *Att'a Istennek eg' fia* (kottával), B. 130—32. l. — 12. ad primam *Az ezakai setetseg* (kottával), B. 132—34. l.

XIII. *Hymni dominicis diebus* («is diebus» más kézzel) 1. *Oh mi szent Att'ank* (kottával), B. 135—36. l. — 2. *Ah aldot Att'a Ur Isten* (kottával), B. 136—38. l. — 3. ad notā «*Maris stella*» («—» más kézzel). *Jesus Christus mi mennei* (kottával), B. 138—39. l. — 4. *Iduez leg' irgalmas Isten* (kottával), B. 140—43. l.

XIV. *Vegyés énekek*. 1. *Commendatio amoris dei erga nos Jer di ezeriők kereszt'enek* (kottával és némi változtatással), B. 144—47. l. — 2. nota ut «*queant laxis*» («—» más kézzel) *Sok n'aualanokban Att'ankhoz kialczunk* (változtatással). Az 5-ik vers pótlás. «Ha b'wneinket szamlalod Ur Isten senki közw'lvnc nem mehet elődbē, mert mi ferteng'k zantalā soc biōnbē, undoc eletben. (Patay kódex 73—74. l.), B. 147—49. l.

XV. *Responsoria*. Mindkettőben 27 sor, B. 161—62. l.

XVI. *Versiculi* tíz alkalomra, B. 163—66. l.

XVII. *Benedictiones seu Conclusiones concentuum*. Nyolc alkalomra, B. 166—169.

XVIII. *Antiphonae*. Ezek az «in Adventu és a Quadragesimales» antiphonáit kivéve, mindenütt kevesebb számuak. Nativitatis 1=1; 2=2; 3=3; 7=5; 8=6 a 4-ik más. «Teged az Att'a Isten, Ur Jesus Christus, minden állatoknac előtte az ő Istensegenek allatt'abol sz'wle». Epiphaniarum az 1—2 (3—5 elmaradt.) «In magnis feriis» 1=1; 6=2; 7=3; 8=4; 4=5; 10=6; 11=7. — Paschales: 1=1; 2=2; 4=3; 8=4; 10=5; a 6-ik más. «Az asszoni allatoc wlvē az koporso mellett, sirnac vala, siratvan Jesus Urunkat.» — «Ascensionis» 1=1; 2=2; 3:3; 4=4; 7=5. — «Pentecostes» 1=1; 3=2; 4=3; 5=4. — «Communes» 1—2; 5—6; 8—23. — Az első antiphona «R» betűjében «Az en Betüm» olvasható, valószínűen Ráday írása. Igen sok antiphona után odaírta egy más kéz a megfelelő psalmust.

XIX. A 238-ik lapon más kézzel «Igen Szep Enek» felirattal a «Ne szaly pörbe en velem» kezdetű ének 1—5. versei találhatók.

XX. *Psalmi Davidis selectiores*. I—IV.; VI—VIII.; XIII.; XV.; XVI.; XIX.; XXII—XXIV.; XXX. (resp. XXXI.); XXXII. (resp. XXXIII.) három változtatással; XXXIV.; XXXVI.; XLII. (resp. XLIII.); XLV.; XLVII.; XLIX.; LI—LII. (az LI. három utolsó verse, az LII. ps. első verse, összesen két levél hiányzik); LIV.; LV.; LVII.; LXVII. (csak az első vers; a 2-iktól a LXIX. p. 551-ig, két levél hiányzik); LXIX.; LXX.; A «V» kezdőbetűben «Rádai G.»; LXXXI) LXXX.; XCVI. (B-ban XCV.); XCVII. (B-ben XCVI.); Canticum Zachariae (a felirat alatt más kézzel még e sor: «aldót az az Ur ki kezemet tanittya»); Canticum Mariae; CIII. (egy szó változtatással); CX—CXIV. (az utolsóban ez szó betoldva); CXIX.: 1—16.; 81—96. (e szó változtatással); 17—26. | B'wnösse hattuc magunkat te előtted es boczasd meg ne || — innen megszakad. Két levél hiányzik. | — 49—64.; 97—112. (ez utóbbi új felirattal Psal. 119.) CXXXVII.: 1—2. vers; CXXXII.: 9—18. verse; CXLIV.; CXLV.; CXIX.: 129—144

XXI. *Prosa*. In nativitate *Inivatorium* névvel (A 263-ik oldal alján más kézzel: «Sequitur Kyrie puerorum». A 264-ik oldalon a szöveg kottával).

XXII. *Lamentationes*, I—IV. (8 $\frac{1}{2}$ sor); VIII. (utolsó 9 $\frac{1}{2}$ sor) [A 24-ik sor mindkét szöveg «kosokhoz» ír. Egy más kéz kihúzta és fölibe írta a helyes szót: «szarvasokhoz». A 45-ik sorban «ekesseget» helyett más kéztől «Epuletit.»]

XXIII. *Confessio Athanasii*.

B) csoport, azok az énekek, amelyek kódexünkben megvannak, de a Batthyányból hiányoznak.

A *Hymni Quadragesimales* 4-ik éneke. Alius. *Istennek szent Igeiebből*, 8 v. 53—54, l. XVIII. *Antiphonae*. A Nativitatis: 4-ik; Paschales 6-ik darabja, a *Confessio Athanasii* és a 224—237-ik lapon¹ három más ének. Közülük az első eddig ismeretlen; ezt egész terjedelmében ideiktatom:

Psal: 51.

Keg'elmez meg oh Ur Isten
nag' kedvessen
te ke'gesseged szerent
s irgalmasból
tör'öld el vetkeimet.

Mos meg engemet Istenem,
remensegem
az en alnoksagimból, ||
es tisztogas meg engemet,
ferteztettet,
az en alnok² büneimből.

Mert esmerem vetkeimet
Essetimet
Es b'wneim ennekem,
szemem előtt forognac
s bumra vadnac
mind untalam ennekem.

Neked csak neked vetkeztem,
en Istenem,
es az te szemeid³ előtt
czelekedtem minden vetket
es fertelmet
mel' halalt feiem felet.

Esmerem Uram b'wnömet
s rut vetkemet
hog' az te beszededben
talal ||
talaltattal nag' igaznak
es tisztanak
az te iteledben.

Az en an'am fogont engem
ö meheben
alnoksagban rutsagban,
es b'wnben sz'wle⁴ ez vilagra
csak nag' iayra
terhes nag' faidalomra.

Te peniglen igassagot
iamborsagot
kedvellez tiszta szivet
nekem penig törven'edet
mint fő vezert
attad vegezeseidet.

Tiszticz meg engem isoppal
draga ioval
es ming'art tiszta leszek ||
most⁵ meg engem rutsagomból
undoksagból
s az honal feierb leszek.

Adg'ad eriek vigh örömet
czendesseget
es hall'ak vigassagot
hog' örveng'ened tetemim
bus tagaim
kit haragod meg rontot.

Fordicz el orczad vetkemről,
b'wneimről
es sok alnoksagimat
ne tekinczed esetimet
rut eltemet
tör'öld el rutsagimat.

¹ A 232—237. lapokat hibásan kötötték be: 232, 235, 236, 237, 233, 234.

² Későbbi javítás: sok.

³ Későbbi javítás: szemed.

⁴ Későbbi javítás: sz'wl.

⁵ Iráshiba, moss helyett.

Teremts tiszta szívet bennem
 en Istenem
 es nag' czendes vig elmet.
 erőssicz es uionnan
 tagaimban
 igen el rettent lelket.

Ne vess el engem előled
 es szent Lelked
 ne ved el Uram tőlem
 idvességemnek őrdömet
 add ereyét
 hog' diczerien en lelkem.

Az kic a te törven'edet
 szent frig'edet
 meg szegik en azokat
 teritem te utaidra
 nag' iavokra
 meg esmerven azokat.

Ments meg engemet az vertől,
 fertelemtől
 oh meg tarto Istenem ||
 hog' diczerien az en lelkem
 s enekell'en
 hog' igaz vag' mindenben.

Notája a XXXVIII. zoltár.

A másik «az XXXV. || soltar notajara».

Vr Isten mel' soka vannak... Szenci Molnár Albert 1607-iki zoltár-
 könyvéből. Felírása ott: Mindennemű Haborusag ellen || a XXXV. Soltarnac
 Franciai Notajara. 420—22. l.

A harmadik: «*Memből idővők most hozzatoc*» kezdetű hymnus, 14 v.
 Luther éneke, lásd 1635. Lőcse. 234—37. l.

C) csoport. Ide azokat az énekeket sorolom, amelyek kódexünkből
 hiányoznak, a Batthyányiban pedig megvannak. A II. 3. *Istentől ualasztot
 nepek*, 12 v.; *Nap tamadastul fogva* 8 v. — *Epiphania* Gonosz ke'getlen
 herodes 5 v.; *Post Epiphania: Teremtő. Att'a Ur Isten* 6 v.; *Az bívők
 tauül leg'enek* 6 v. — IX. 2. *O teremő Att'a Isten* 3 v. — XIV. 3—6.
Att'a I stentől születek 6 v.; *Vilagnac nemes teremőie*: 5 v.; *Mostan az
 idők el időttek*: 5 v.; *Minden mi szenuedesivnknek* 6 v. — *Loco invocationis
 dicend* 1—8. — XVIII. *Antiphonae*. Nativitatis: 6; Epiphaniarum: 3; In
 magnis feriis: 4; Paschales: 4; Ascensionis: 3; Pentecostes: 2; Communes:
 5. — XX. A következő psalmusok: CXIX: 65—78.; 113—128.; CXXX: 3—5.;
 CXXX.; CXXXII.: 1—8.; XC.; XCI.; CXVII.; CXXXIV.; CXLVI.; CXLVII. —
Rorate, Nativitatis, Epiphaniae. — XXI. *Prosa*: 1.; 3—7. — *Ceremoniae
 ss. Coena domini*. — Egy énektöredék. — *Urnak vevh vaczoraiara*, 22 v.
 (A Szegedi G. 1569, p. 136.). *Passio Christi* Matth. 26—27. — XXII. *Lamen-
 tationes*: V—VII.

Kódexünk 146 hymnust (+ 27 sor responsoria) és 49 psalmust tar-
 talmaz. A Bath. kódex 208 hymnust, egy töredéket, 58 psalmust.

Nisd meg aiakim ennekem,
 s enekell'en,
 es szam teged diczerien
 mert nem kedves az aldozat
 s veres allat
 te nalad kedvben ninczen

Kedves aldozat előttd
 s azt szereted
 az töredelmes lelek
 es az alazatos szívet
 s bun kesergőt
 Ur Isten nem veted meg.

Teg'iol az te hailekoddal
 az Sionnal
 hol diczerik nevedet
 épicz az Jerusalemet,
 zent hel'edet
 lassa segítsegedet.

Aldoznak akkor kedvessen
 neked Isten
 igassag aldozatt'at
 es aiakok aiandekat
 s hitek iavat
 mutatlak (mutatt'ak helyett) szep
 illatt'at 18. v. a 224—230. l.

27 sor responsoriumot közöl. A különbség 62 hymnus etc. ének és 9 psalmus.

Valószínű, hogy a *Confessio Athanasii* a B.-ban is meg volt, csak hogy jelenlegi állapotában nem állapítható meg.

A Ráday kódex a Lamentationes részt a *psalmi Davidis* elé tette, ahol megfelelőbb. Lehet, hogy az előtte levő kódexben is itt volt.

Új ének a Ráday kódexben csak három van, még pedig a psal.: 51 (p. 224—30.); az «Vr Isten mel' sokan vannak» (p. 230—233.) és a «Memből idővők most hozzatok» kezdetű hymnusok (p. 234—37.). A többi a régiek másolata.

A lapok a 384-től kezdve a 397-ig a bekötés folytán összeavartak 384. 387. 388. (itt két levél hiányzik), 393. 394. 389. 390. 391. 392. 385. 386. 396. 395. 397.

TÓTH JÁNOS.

MELIUS NÉGY ISMERETLEN MUNKÁJA.

A Magyar Könyvszemle XIV. köt. (1906) 289-320. l. Kanyaró Ferenc Melius ismeretlen és elveszett műveiről írt. Arról a tíz évről szól, amikor a nagy reformator egyik kezében a vakolókanállal a magyar református anyaszentegyház alapját építgeti, a másik kezében pedig fegyverrel védi azt az ellenség, főként az antitrinitariások ellen. Ebben a tanulmányában érdekes adatokkal egészíti ki Melius irodalmi működéséről való tudásunkat. Tizenkét, részben ismeretes, részben ismeretlen című művet sorol föl, amelyek közül három második, illetőleg egy, a *Herbarium*, harmadik kiadásban is megjelent. Legutolsó munkájának töredékét *Mi legyen különbség* közli is.

Melius munkáit tanulmányozva négy olyan művére bukkantam, amelyeknek, sajnos, csak a címét ismerjük maga említése szerint.

1.) Első munkájának a címét a *Magiar Praedicator*ban találhatjuk (Ss. 3.): «Erről irtam a közbe iarasról és az *köniörgesről* való könyvetzkebe».

Először az 1561-ben megjelent *A Christus Közbe Jarasárol Valo Praedicacioc* c. művét említi, melynek előszavában így ír: Illendő dolognac itelem azért ezt è kis könyueczket, kit a mi iduözülesünkneoc okarol mostan ki adoc. | Datum Mind szent hauanac 1. napian. | A «Stankaristac» ellen hadakozik már ebben is.

Mi indította Meliust arra, hogy «az *köniörgesről*» egy «könyvetzket» írjon? Huszár Gál 1574-ben nyomtatásban megjelent gradualjának előszavát figyelembe véve, azt hiszem, nem tévedek, ha «az *köniörgesről* való könyvetzke» tartalmát e szavakkal jelzem: «hogy... az imadkozásban is lehessen valami modgyoc azoknac, a kie ez vtolso veszedelmes üdöben, önmagoktol mindenkoron kessen valo imadsagokat nem formalhatnac».

Milyen becses lenne ez az imádságos könyvetzke. A *Valogatot praedicator*ban közli «a keresztelesneoc igaz moggia»-t — «az urvaczora osztogatnac moggia»-t — «a beteg vigasztalasarol» — «az hazasoknac öszveesküteseneoc igaz moggia»-t, de sehol egy ima, legföljebb: «Ezutan könyörögi». Csak egy latin imája maradt fenn, melyet a debreceni városi tanács használt.

Szenci Molnár *Szent Davidnac Soltari* 1612-iki kiadásban olvasható «IMADSAG || az az || Háláadás az elvött jókért es kő || nyörgés az elvejendőkert. (p. 187—189) a 188-on lapon ez a fölírás: Debreceni Eccl: imátsága — Meliustól származik-e? Megjelenésének éve 1563 előtt.

2. Ugyanennek a műnek a Tt 4/b lapján e sorokat olvassuk: «Erről *szent Janos Euangeliomaba* sokat szoltam, hát Christust mint embersege, s mind Istensege szerint az egy személybe kel imadni».

A *Valogatot praedicatioe* 98-ik lapján ezt olvassuk: «Az In principiot Joa. 1. Meg magyarázhad: de te ne vakmerő keppen: czenaltã azoñis Cõmentet lasd *Huszar Galnal*».

A munka, amely ugyancsak 1563 előtt jelent, szintén Huszár Gál nyomdájából került ki, mint az előbbi. Előtte csak az különös «lasd Huszar Galnal». Mért említi munkáját így?

Melius az ótestamentomból *Az két Samvel könyveinek, es az két Kirali könyveket* és a *A Szent Jobot* fordította le. A két Samvel előszava szerint: «à Paralipomenõnac eg' részet immar meg fordítottam. Valami meg hatra vagiõ, az okalis kesz vagioc meg fordítani, à Josue, Iudicum, Esther könyveijt, à Nehemiast». Nem tudunk arról semmit sem, hogy tervét megvalósíthatta volna. Még a *Paralipomenont* sem tudta kiadni.

Az újtestamentomból a *Colossabelieknek* (1561), *Az Szent Janosnac tött ielenesnek* (1568) könyveket fordította le és magyarázta. A harmadik a *Janos Euangelioma*. Ezekon kívül *Uj testamentom* (1567). Kételkedem abban, hogy az egyáltalán megjelent.

3. A másik két munkájának a címét *Az Szent Janosnac tött ielenes* őrizte meg. Kanyaró beletekintett ebbe a műbe, lapozgatott benne, de nem olvasta el. Belepillantott úgy találomra, s mint a példa szó mondja: vak is talál néha garast — fölfedezte a 17-ik lapon a «Erről szoltam az *sz'ent haromsagrol* irth kõnbe». S ha fordít, meg találta volna a következő lapon e sorokat is, melyek harmadik ismeretlen műve címét közlik, egyúttal a tartalmukat is: «vide à künbe ákit à *Seruetus fattiai ellen* irtam *Deakul es magyarul*».

Az Eii/b lapon még egyszer említi munkáját rövidebb címmel: «lasd ezt a *Seruetus ellé irt kõniube*».

Kanyaró említi Meliusnak az Aran Tamás könyvének 50-ik lapján olvasható hivatkozását, mely egy ismeretlen latin könyvről szól. Ott így szól: «Ezt meg bizoneitottuc abban a könyube, kit *Deakul s Magyarulis irtunc* a *kõzbeiaro Christusrol*». Zoványi e műről azt véli, hogy a prédikációk latin fordításai volnának. «Minek kellett volna — kérdi Kanyaró — a latin prédikációk a debreceni superintendensnek?»

Figyelembe véve ugyanebben a könyvben: «a *kõzbe iarorol* és *Aran Tamasha* szoltã erről (Q/b)» — olvasható megjegyzést, úgy gondolom, nem tévedünk, ha mind itt, mind az Aran Tamásban említett művet egynek vesszük, nem a prédikációk latin fordítására gondolunk, amelyek igazán fölöslegesek és kiadót úgy sem talált volna rá, mint biblia említett könyveire sem, hanem a *Seruetus fattyai ellen* írt deák és magyar nyelvű könyvére.

A *kõzbeiarorol* c. művét nem azonosítom a *Christus kõzbe Jarasarol Valo Praedicatioekal*. A tárgy hasonló. Mindkettő a Krisztus váltságszerző

méltóságát tárgyalja a Stankarus-Seruetus tévelygés ellen. Az egyik mű prédikációk gyűjteménye, a másik pedig vitairat.

4. Negyedik művének emlékét szintén a *Jelenések könyve* tartotta fenn. «Mikor megjelenik Christus, es el íű az itileire el hozza vele az mi életünket ackor hassonlok leszünk ű hozzáia: Szoltam erről. Apoc. 6—7. *A lelekrül valo könyvbe*» (A a a 2.).

Ez-e a Sztárai ellen írt munkája? A kérdés időszerű volt. A világ végét várták. Ezért olvassuk oly sűrűn: «ez utolsó üdö».

TÓTH JÁNOS.

EGY XVIII. SZÁZADI NAGYENYEDI KÉZIRAT IRODALOMTÖRTÉNETI ADALÉKAI.

A nagyenyedi Bethlen-kollégium könyvtára kéziratai között (248. sz.) a brassói Tzorik (Csórik) Andrásnak egy kéziratos kötetét őrzi. A kötet javát 1750—51-ben írták össze, vége felé egy más kéztől származó bejegyzés az 1827-es évszámot viseli.¹ Szerzőjéről, illetőleg másolójáról nem sikerült közelebbit megtudnom. Hogy brassói származású vagy odávaló lakos (Coronensis), ő maga mondja betlehemes játékának címlapján. A latin szövegek és fordítások, valamint a görög betűs bejegyzések kétségtelenül tanult emberre mutatnak.

A kötet (első) címlapja:

II LIBER | AZ AZ | ELŐ KUT XII FORRÁ | SÁI KÖZÜL VALO LXX |
PALMA FAKNAK ARNYÉK | JOKBOL ÖSZVE SZEDEGETE | TET GYÖNGY
VIRAGOK | Bokrétaji | Melly a Kerefz : Anyafzentegyházban | efendő sátoros
Innepekre Magyar | Sion béli Bagoskodáfára köttetett | Rythmusi Formában,
Tzorik An | *drás* ÁLTAL. | 1750 den 28. Ja || (Az utolsó sor német nyomtatványból van kivágva s a lapra ragasztva).

A kötet javarészét vallásos énekek és verses ünnepi köszöntők teszik ki; legközelebbi rokona ebből a szempontból a debreceni ref. kollégium könyvtárának R. 538. jelzésű kéziratos kötete (Szathmári Mihály rákosi rektor gyűjteménye 1703), mely Rhythmi Natales, Paschales és Pentecostales cím alatt hasonló verses köszöntöket és énekeket tartalmaz. Mellettük világi énekek és versek másolatai: 24 strófa Beniczky Péter Magyar Rhythmusából (190. [sztlan] l.: A | Benyitzkiből válogatott | és szedegetet ékes | Rhythmufu | Magyar Versek | Melly | Az Ifjuságnak dolgai közben | elme elesítéféért irattatott... [Soha nagy titkodot | S titkos szándékodot | Ne jelents(d) meg senkinek stb.]); 223. (sztlan) lapján «Akár melly bujdosonak Eneke» címmel a «Gondviselő édes Atyám» kezdetű ének 21 strófás változata (versfőiben világosan olvasható a GESZTI B... név; a Thaly-közölte változatokból² a Geszti István név volna kiolvas-

¹ Népi, vagy népies versszöveg, melynek írása gyakorlatlan kézre vall: Kefzkenyő Szélére valo | Verfek. 1827-ben. Unalmas orájim | Könnyebbítésére | Vartam ez verseket | Kefzkenyőm fzelére. | Ne tsudáld ha Gyáfzos | Ennek a formája. | Mert ezt egy nyögő fziv | Rajzolta Réjája | Fekete a felyem | ilyen a fzivem is | aki eztet Látod | Képzelyj így engemis.

² Thaly, Adalékok I. (247.) 250., 255., 259., 263. l. L. Egy. Phil. KözL. XXIII. 1899. 212. l.

ható); 235. (sztlan) lapján: «Kemény János Éneké»-nek Menny el édes szolgám tekintsd meg szép hazám...¹ 9 strófás változata; «Cantio opilionis» c. alatt a «Si quis vivit jucundus» kezdetű latin-magyar ének² stb.

A kézirat anyagából három szöveg méltó különösebb figyelemre: egy betlehemes játék, egy párbeszédese formájú haláltánc-szöveg (mindkettő az összeíró művének látszik), végül egy *Siralmas ének*, melynek versfejeiben Bethlen Kata neve olvasható.

A betlehemes játék 20 lapnyi terjedelmű (60—80. sztlan l.) és a következő címet viseli külön címlapon:

Edj kis Táctus | Melly bé foglallya | Miképen az három Böltsek az |
uj csillagnak látásától fel inditat | ván mentenek az uj Királyt keres | ni vivén
néki ajándékul Aranyat | Tömjént, mirhát, és Aloést és | miképen az Angyalok
az Páß | toroknak jelentenek uj hirt | hirdetvén az Uj Királynak | születése
felöl 1751 | Per me Andream Csorik Coronenfim | Anno 1751 d. 14. Januarij ||

Szereplői: Angelus, Demeter, Gündör, Bartos, Mária, Servus, Rex, Sacerdotes, Magus 1. 2. 3. és Morio. Hangja a népies karácsonyi játékok tónusát és tradícióját követi; példa rá a Prologus kezdete:

Angyal bujjék házatokba Jo szerentsét ház Gazdája
Mít suttoztok a szurdékba Afzfzonya 's familiája.

vagy a befejező Clausula:

Istennek áldása ti rajtatok, Maradjon végig veletek :/
Mert nekünk tovább is kel mennünk
Csillag után kel sietnünk :/:

A haláltánc-szöveg a kézirat 240—45. (sztlan) lapján található és teljes terjedelmében így hangzik:

Az halálnak egy tefti batorfágban elő | Emberrel ß: írás Berént valo
beßélgetéfe

Nota Ebredj fel oh te én szivem³

(1.)

Ember. E földön szebb s jobb dolog nints
Szabad s vidám elménél⁴
Halál. Minden kintseknél nagyobb kints
ha meg halß s léß Iftennél
Ember. Nintsen é boldog sorfom
Halál. Majd el emel koporfom
Ember. Nem fémlémé ditsőféggel
Halál. Várj majd le téblek ezennel.

2.

Ember. Lám szép ruhám, bárfony, selyem
drága gyolts öltözetem

¹ Thaly, Vit. Én. I. 157. l.

² Sziveket Ujító Bokréta (Régi Magyar Kvt. 35.) LIX. 120. l.

³ Ez az ének megvan Ács: *Zengedező menyei karban*, Augusta, 1794: 24. l. (Szerk.)

⁴ Balassánál is előforduló kifejezés: Szerzém ez nyolc verset *víg és szabad elmével*... (Dézsi kiadás. I:95. l. Szerk.)

Halál. Majd el borít az én férgem
békáim rád ereftem
Ember. Reám néz minden űeme
Halál. Jobb Az Iften kegyelme
Ember. Minden kedvemet kerefi
Halál. Az ördög Lelkedet lefi

3.

Ember. Ólajom, borom és buzám
termettenek bőféggel
Halál. De a te szegény Lelked lám
tellyes mérges gyümöltsel
Ember. Házam teli mindennel
Halál. Bolond meg halß ez ejjel
Ember. Immár azzal éldegelek
Halál. Mindjaráft a firba ejtlek

4.

Ember. Legény! fus hij vendégeket
Szollits mufikáfokot
Halál. Mikor eßesz fris étkeket] 3
Nyers (így!) szomoru ortzakot
Ember. Légyen koßoru s üveg
Halál. Magad vagy virág s felleg
Ember. Vond meg ama szép notákat
Halál. Ugy mert velem járßz tántzokot

5.

Ember. Nyajaskodjunk légyünk vigan
Senki komor ne légyen
Halál. En jutalmad leßzek nyilván
Es fájdalom Lelkeden
Ember. Egésségért igyatok
Halál. Pokolban mérget íßtok
Ember. Mit jádzunk, no jer kezdjük el
Halál. Az örök élet így véß el.

6.

Ember. Ugy domberoz! minden láfßa
jeleit vigságunknak
Halál. Roß tselekedeted máfßa
Követ nyila halálnak
Ember. Ha oßtán meg vénkedem
Halál. Ugy ha néked engedem
Ember. Szépen és jozonan élek
Halál. Urnak tsak így kedvefkedtek

7.

Ember. A gyomrom még bé véß mindent¹
Azért szolgállok annak
Halál. Dus gazdag így bántá Iftent
de már rabja pokolnak

¹ Ered.: ³mindent bé ¹véß. ²Ha a dialógus végére írt A. T. jelzést nem is fogadjuk el mérvadónak Tsórik András szerzõségét illetõleg, kétségtelen, hogy ilyen korrektúra inkább vall szerzõ (ill. fordító) kezére, mint másolóéra.

Ember. Tseledémnek kenyere
Halál. Lefz, Lelkednek éhfége
Ember. Sok jot hagyok feleimnek
Halál. De Lelked az ellenségnek

8.

Ember. Holnap, holnap gondom léfzen
gyonásra ha időm leß
Halál. Meg bánod, oh kefön igen
hogy arra ma nem vagy kéß
Ember. De ugyan tsak akarok
Halál. Ugy hogy ha időt hagyok
Ember. Iftenhez meg térek végre
Halál. Az idő nem vár senkire.

9.

Ember. Akkor fogom öt tífztelni
s követni Sz: Igéjét
Halál. Ha füled nem fog hallani
veßted elméd s nyelvedett
Ember. Akkoron buzgo lennék
Halál. Ha a kínok engednék
Ember. Elmém a hitet forgattya
Halál. Ha Iften azt neked adja

10.

Ember. Moft tréfálok Emberekkel
szolgálók tárfaságnak
Halál. Ha zergetek mégy ezennel
Kapujára a Sirnak
Ember. Halál melly keferü vagy
Halál. A pokolnak kinya nagy
Ember. Nints rettenetefsebb ennél
Halál. Ugy az Iftenteleneknél

11.

Ember. Hát nints haßna kéréfemnek
Halál. Könyörgésnek nints haßna
Ember. Hát már több napim nem léßnek
Halál. Nem¹ jön biro szolgája
Ember. Tsak egy orátskát kérek
Halál. En egyet sem engedek
Ember. Várj tsak két vagy három szora
Halál. Nem hajtok kiáltáfodra

12.

Ember. Fohaßkodáfom had fzollyon
hamar had fohaßkodjam
Halál. Siess tegzemet még vonom
hogy fzivedet szakaßsam

¹ Itt vesszőnek kell állnia.

Ember. Oh Iften ki igaz vagy
Halál. Igazsága igen nagy
Ember. Oh enged el bűneimet
Halál. Meg hallz! ő szánnyon tégedet

13. *Halál*

Ez oda van ha szívével hit tehát nyert
 kőlmét, De ki tsak trefál Iftennel kő
 vetvén a rut vétket, s nem tart
 penitentiát, annak már egyik lábat
 kőrmem közzé boritom, Magammal a
 sirba vonbom

14.

Meszé levén tanuliyatok, közél retten
 tő vagyok, Ti a kik lafsan hallotok, Ölyyé
 tek kívánságtok, míg én öllek: légyetek
 kéßen meit nem értitek, én napomot melyt
 el rejték, Mindennap kéßen légyetek

15.

Ki jajjal nem akar menni 's engem
 hirtelen látni, de örök halált kerülni,
 Engem tartson biveben, ha kit bõlit az
 Iften, térjen hozzá szivefen, kefõ hit nem
 haßontalan de réße kevésnek abban

1751. d. 4. Auguft

A. T.

Erdekes a dialógus menete; többször úgy tünik, mintha a halál nem fennszóval tett megjegyzésekkel követné az ember dikcióját, mely tehát egy ideig monológ-szerűen folyik; a 4—6. strófa viszont mintha valóságos *Everyman*-szerű színpadi játékra utalna, melynek a szolgálgeány és a mulató társaság jelenlevõ, de néma szereplõi. Az első Comico Tragoediából kiemelt haláltánc késõi kiadásaival együtt (ilyen A' | VILÁG-FIÁNAK | VAGY IS AZ | DUS-GAZ- | DAGNAK | AZ | MORSZ HALÁLLAL | VALÓ | ELMÉLKEDÉSE. 1786.)¹ érdekes dokumentuma a korszak ezirányú misztérium-játékok iránt való érzékének és érdeklõdésének.

A harmadik szöveg a kézirat 231—34. (szítan) lapjain olvasható. A versfõkbõl, kissé megrontottan, ez a három szó olvasható ki: BETLEN KATA SIRASA (BETLEN KACA SJRHSA). Szerzõje eszerint gr. Bethlen Kata volna, még pedig, úgy hisszük, nem széki gr. Teleki József özvegye, hanem II. Apafi Mihályné iktári Bethlen Kata, Bethlen Gergely erdélyi fõgenerális és Toroczky Mária negyedik leánya, kit az utolsó erdélyi fejedelem 1695-ben vett nõül, 1713-ban özvegyen maradt s 1725 jan. 2-án halt meg Bécsben.²

¹ M. Nemzeti Múz. kv. apró nyomtatványai között a «Ponyva-irodalom 1767—99» jelzésû dobozban, 20. sz.

² Nagy Iván, Magyarország családai I. 52. II. 79. (B. Gergely helyett Györgyöt ír.) Szinyei, M. Ir. I. 1024. Erd. Múz. 1900. 333—34. l. (II. Apafi M. naplója.) Török Bertalan: II. Apafi Mihály özvegye, gróf Bethlen Kata halála. Erd. Múz. 1910. 54—55. l.

Munkái közül eddig csak a *Bujdosásnak emlékezetköve* c. imakönyv ismeretes, melynek bevezető verse («Mint gyors szarvast ha vadász sért») szintén tőle való (legrégibb ismert kiadása 1726-ban jelent meg Lőcsén)¹. Ez utóbbi ének különben meg van Tsórik kéziratában is, *Cantio Penitentialis* cím alatt, némileg megrövidítve (22 strófa helyett 20). Az alább következő éneket talán valamilyen kéziratot gyűjteményből másolta ki a kötet összeírója; a szövegen itt-ott változtatott is, de nem oly lényegesen, hogy az eredetit felismerhetetlenné tette volna.

Siralmas Ének mellyben egy bána | tos bívü elő számlállya Istennek
fok | nyomoruságát, és kerü hogy könyörüljön | ő rajta.

Bokros bánatokkal tellyefek napjaim²
Jajjal siralommal rakva Ebtendeim
Könyvhullatásokkal nedvesek ortzáim
Sűrű zokogással fekvésem keléfim
Ertem a világnak keferü vizére
Kit ingyen sem véltem hogy árva fejemre
E gonóß berentse el bádjat Lelkemre
Öntené forasát mint ellenfégére
Te tudod Ur Isten bánatját szivemnek
Jol látod kinnyait bomoru Lelkemnek
Szemed előtt vannak könyvei Bememnek
Légyen vége Uram az én gyötrelmemnek
Lásd meg azért ügyét a te hü szolgádnak
Te magad fogadtad baját az árvának³
Hald meg kiáltfát immáron Andrának⁴
Tekints(d) meg valaha okát fajdalmának
En árva fejemnek tsak te vagy gyámola
Oh Zebaoth Isten Seregeknek Ura
Minden szegényeknek kegyes hü dajkája
Légy árva fejemnek meg vidámitója
Ne had azért kérlek hogy az Istentelen
Rajtam erőt végyen 's azon örvendezzen
Hogy sujtolo veßböd vagon életemen
De sőt azon kérlek meg ne szegyenüljek
Kiáltását Uram az te szolgáidnak
Keserves panaßát az igaz árváknak
Siralmas nyegését gyenge báránkáknak
Ad véget Ur Isten izomoruságimnak
A Dávidot szépen meg mentéd Saultol
Joseph Pátriárkát a nagy Pharahotol

¹ Hegyaljai Kiss Géza: *Árva Bethlen Kata* (Gróf Széki Teleki József özvegye) 1700—1759. Tanulmány a XVIII. századi magyar irodalom köréből. Bpest, 1923. (2. kiad.) 124—25. l. *Bethleni Bethlen Kata grófnő írásai és levelezése*. Bp. 1922. I. 527. l. — Négy imáját, egy férjével együtt írt fohászkodását és két rövid verses könyörgését l. Révész Imre *Az imádkozó magyar* c. gyűjteményében (Debrecen 1922.).

² A *bokros bánat*, *bokros bú* kifejezések igen kedveltek voltak a XVII—XVIII. században. Lásd. Erd. Múz. 1905: 44—45. l. stb. *Szerk.*

³ Az «árva» fogalom emlegetése inkább gr. Telekiné Bethlen Katára utalna.

⁴ Itt az eredetiben kétségkívül «Katának» állott, a másoló a maga nevét helyettesítette be.

A te bögaidot az hatalmafoktól
 Meg szabadítatád gyáblo fogságokból
 Csak¹ te bírod Uram az egész világot
 Jobb kezekben tartod irgalmasságodat
 Bal kezekben pedig a te vas páltzádott
 A mellyel el ronthatfz nagy birodalmakat
 Az én örömemnek rogyogo fáklyáját
 Éledet Lelkemnek² tündöklő virágát
 Irgalmasságodért szívemnek tsillagát
 Hozd haza Ur Isten fejem koronáját
 Sion Városának hűséges oálopát
 Jakob Fiainak fényes koronáját
 Szolgádnak Dávidnak egyetlen egy Fiát
 Az én bus szívemnek kedves vidámfágát
 Jobb kezekben levő irgalmasságodért
 Esküvéssel kötöt B: szövetségédért
 Szent Jehova Isten Davidnak Népéért
 Hald meg kiáltádom ditsőült Nevedért
 Rád bízom magamot Seregeknek Ura
 Az én firalmimat fordítsad vigságra
 Fekete gyázom is boldoguláfomra
 Jöjjön el az ora melly forduljon jora
 Hogy² Jerusálemért a te Városodért
 Kelly fel már valaha lako hajlékodért
 Értem kefervefen nyegő jegyefedért
 Petsétes gyűrűdet³ el jegyzet Mátkádért
 Sion városodért valo ohajtáfink
 Fejedelmünkért valo zokogáfink⁴
 Menyének elődben mi foháázkodáfink
 Ejjeli s nappali fok könyvhullatáfink
 Adjad oh Jehova Sionnak Királya
 Jakobb Fiainak kegyelmes Váltoja
 Királyok Királya Seregeknek Vra
 Hogy az én bemeim ezt hamar meg láfisa
 Ditséret ditsőfég légyen az Istennek
 Ki meg segítője az ő hiveinek
 Gongya viselője az ő árváinak
 Légyen már oltalmom én árva fejemnek.

*

Magyar zenetörténeti érdekesség, hogy a *Bujdosásnak emlékezet köve* bevezető énekének, a «Mint gyors szarvast» kezdetű versnek dallama is fennmaradt kétféle változatban. Egyiket a Szkárosi-Melodiárium tartotta fenn (1787—92, sárospataki főisk. könyvtára, 513. sz. kézirat 124. l.), a másikat Losonczy István *Halotti énekei* (1778). Ennek az énekeskönyvnek 131. lapján ugyanis előfordul Dézsi Andrásnak «Adj idvesség kimúlást» kezdetű halotti éneke; a szöveg régi nótajelzései (így Szegedi Gergely 1569-iki énekeskönyvének 185. lapján) a «Conditor alme siderum» régi egyházi dallamára utalnak. Losonczynál szereplő dallama azonban nem azonos ezzel; felette ez a jelzés

¹ Az eredetiben vsz. *Tsak*: állott, ahogyan a versfők értelme kívánja.

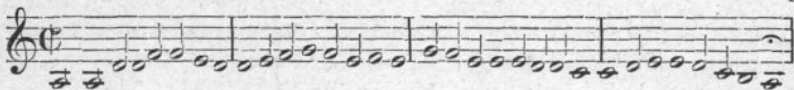
² A «hogy» szó itt értelmetlen; az eredetiben talán »A «Jerusálemért» állott (versfők).

³ Ered. vsz. «gyűrűddel».

⁴ Ebből a sorból egy szótag kimaradt (tán: Mi fejedelmünkért stb.)

áll: «Nóta: Mint gyors szarvast ha vadáfz sért.» Alább következik a dallam, utána pedig egybevetésül a Bethlen Kata énekének első strófája:

(Eredetileg alt-kulcsban, szögletes kóta-típusokkal.)

Mint gyors Szarvast ha Vadáfz fért, Bé-fut havast, ligetet, tért,
Es dárdája fzivére ért, A' feb mérge hogy hozzá fért; stb.

Erre a dallamra utalnak a század folyamán: Molnár Istvánnak *Egy Tefittel és Vérrrel tufakodó, meg-tért Léleknek Pénitentzia tartó Éneke* c. verse (a *Gyász ruha* c. ponyvanyomtatványban, 1762 stb. «Mit tsalogatfz te hitván tef?») és Mátyus Péter *Vándorló Leveleinek* (1792) Ötödik Éneke: Akár merre futva járkálfz stb.² Mindez összevág azzal az adattal, hogy az ének és maga az imakönyv elterjedt és népszerű volt; eddig ismert kiadásainak száma meghaladja a tizet.

SZABOLCSI BENCE.

CSOKONAI NÉHÁNY VERSÉNEK LATIN FORRÁSÁRÓL.

Oláh Gábor *Csokonai és a latin költők* c. értekezésében vizsgálata körébe vonja Csokonai azon verseit, melyek a latin költészet hatása alatt keletkeztek. Eredményeihez néhány adattal én is hozzájárulhatok.

1. *Egy orvos sírverse*. Ilyen cím alatt közöl egy költeményt a Diétai M. Muzsa (I. 48.)

Itt fekszik, aki által
Sokan feküsznek itten.

Közismert eredetije így hangzik:

Hic iacet, per quem multi iacent.

2. *Éltek vitézek túl Agamemnonon*... kezdettel a *Tempetőiben* egy 4 soros versszak olvasható. (*Összes művek*, 1922. III: 162.) Ugyane gondolat a *Dugonics oszlopában* is olvasható:

Sok vitézek, derék hérók itt valának,
Agamemnon előtt akik virágzának.

A *Tempetőiben* közölt versszak nem egyéb, mint Horatius ódái IV. könyve 9. darabjának 25—28. sora: Vixere fortes ante Agamemnona etc.

3. *Aranyujtásos nadrág*. (II. 308.) E töredékben maradt humoros költeményről Ferenczi azt állítja, hogy Tassoni *Sacchia rapitájának* hatása alatt készült. Véleményem szerint ez a költemény nem más, mint az *Aeneis* I. énekében leírt vihar paródiája. Egy tengeri vihar komoly leírása, mely ugyancsak az

¹ A záróhang ered. nyomdahiba folytán egy quarttal mélyebben áll.

² Ide utal még a székelykeresztúri unit. koll. kv. RMK. 9797. jelzetű kéziratos gyűjteményében (Nagy György szentábrahádi unit. lelkész énekgyűjt. a 18. század második feléből) az «Ananiel' Fjának az Ur Jébus Kristus szavai fzerént sok jajt kiáltó jövendőölő s rettentő Éneke»: Oh Korázim s Betsaida stb.

Aeneis I. énekének hatása alatt készült, a *Tengeri háború* címen olvasható (I : 63.) Az *Aranyujtásos nadrág*ban épügy tesz a pajzán költő, mint az *Béka-egérharcban*. Néhány egybevetés meggyőzheti állításunk igazságáról az olvasót.

Az *Aeneis* szerint Juno megy Aeolushoz, itt Huriel keresi fel Antalt. Ott Neptun, itt Pecunia csillapítja le a vihart. Ott Aeneas, itt Véczy flottája szenved. Juno a teucrok királyát Itáliától akarja elfordítani, Huriel Véczyt Nyitrából akarja kitiltani. Hiszen Juno az istenek királynője, Huriel meg a világ istenasszonya! Aeolus roppant barlangban tartja zárva a szeleket, itt Antal csaplár tartja egy nagy pince barlangjába zárva a bort és a pálinkát, mert ha ezeknek mérges szesze egyszer részre kap, elragad sok józant messze, és sok észét örvénybe csap, felkapván az ott menőket, felforgatja fővel őket. (Ni faciat, maria ac terras, caelumque profundum quippe ferant rapidi secum verrantque profundas — mondja Vergilius.) Egyéb szó szerinti vagy legalább gondolati egyezések:

Bús szavát így kezdi el...

Oh te, akinek markába
Adta a gróf árendába
A bort és a pálinkát...

Öntsd el népét fergeteggel...

Fáradtságod szép jutalma
Virradtáig Náni lész...

Néked azt nem illik kérni,
Mond Antal, parancsolhatsz,
Nékem illik a bort mérni
S teljesíteni, amit hagysz...

Ezt mondá levett kalappal
És kivont dugóval, csappal
Megnyitott hordót, butykost...
Omlik a bor-fergeteg...
Majd meg a fenékre süljed
A sok nyughatatlan hab.

Hirtelen nagy lárma lesz.

Testekben nincs erő...

A koresmára ül vak éj...

Óh be boldogok valának.
Nem szenvedtek semmi bajt,
Akik jó atyjok szemébe
Otthon a híves pincébe
Holtra részegedtenek.

Juno supplex his vocibus usa est.

Aeole, namque tibi divum pater
[atque hominum rex
Et mulcere dedit fluctus et tollere
[vento...

Submersas obrue puppes...

Sunt mihi septem praestanti corpore
[nymphae
Quarum quae formarri pulchema
[Deiopea...

Tuus, regina, quid optes,
Explorare labor, mihi iussa capessere
[fas est

Venti, velut agmine facto.
Qua data porta, ruunt.

Insequitur clamor.

Solvuntur frigore membra.

Ponto nox incubat atra

O terque, quaterque beati.
Qui ante ora patrum etc.

Huriel pudlis hintója is megfelel Neptun lovas kocsijának.

Tehát az *Aranyujtásos nadrág* az *Aeneis* I. énekében lévő vihar paródiája. A hasonlóságra már a kezdőszavak is utalnak. (Perpatvart, hársátosságot...)

Ilyen módon használja fel az *Aeneis* I. énekét, de komoly célzattal és hangon Baróti is a komáromi földrengésről szóló hexameteres eposzában. Aeolus és Juno beszédjét tréfás vonatkozásban beiktatja Gaál József is a *Szirmay Ilona* végére.

Amint a *Georgicon* Aristaeus-részlete a *Hesperii méhes* történetéhez, úgy adott *Dido és Aeneas búcsúzásához* (II. 243.) eszmét az *Aeneis* IV. 296., 323., 365. sora.

4. *Egy állítólagos Csokonai-vers.* Dr. Badics Ferenc birtokában van egy állítólagos Csokonai-költemény, melynek a címe ez: «V. könyv. Mint ugrott meg a vitéz Aeneas Libyából. Sziciliában játékot tart. Atyja Eliziumba invitálja. Csokonai Vitéz Mihály 1793.» E pajzán vers, ha nem Szalkay travesztiájának kéziratban maradt (s talán el is veszett része), akkor szellemére, verselési könnyedségére nézve tekinthető a Csokonai versének. Hat versszakból s néhány toldalékból áll. Az *Aeneis* V.—VI. énekének travesztiája. Olykor még a szavak is egyeznek. Pl.:

Mert lemenni könnyű nagyon,
De hegnyek kell felmászni...

Facilis descensus Averno,
Sed revocare gradum... opus est.

Aranyágra aranyág nő.

Non deficit alter aureus (ramus).

Azonban egy jó embered
Ottan halva találad.

Iacet exanimus tibi corpus amici...

Az aranyág megtalálása után a temetés a Misenus temetésére emlékeztet, csak hogy a pap itt nyakig szentelt vízzel locsolta meg őket. Sibylla helyett egy vén ursulina apáca vezeti Aeneast, aki karddal fogadja a lelkeket (VI: 294), s egy barát szállítja át őket, aki már messziről kiált feléjük: mit akarnak. Az alvilágban Minos Loyolával ül bírói széket. A lelkek egy része szerelmi bánatában megfojtotta magát. Lizli asszony úgy fordul el Aenestől, mint Vergiliusnál Dido. E vers hitelességének kutatása szintén az irodalomtörténet feladata.

Mint e néhány adat bizonyítja, az Oláh Gábor értekezésével nem zárult le az ezirányú kutatások sora. Gazdag szellem volt Csokonai, sok hatást tudott magába olvasztani. Ezt azonban csak pontos, olykor talán aprólékos, de mindenképen gyönyörűsége munkával lehet kimutatni.

GULYÁS JÓZSEF.

NÉHÁNY ISMERETLEN TOMPA-LEVÉL.

Tompa Mihály szoros barátságban állott Borsodi József simoni református lelkésszel és igen sok levelet váltott vele. A Borsodi Józsefhez írott levelek tetemes részét, különösen a szabadságharc és az elnyomatás korából származó, közérdekűbb leveleket Borsodi egyik rokona a Tompa-Muzeumnak ajándékozta. Tokajban tartózkodásom alatt öt levél akadt véletlenül a kezembe. Sem az irodalommal, sem a politikai élettel nincsenek szoros kapcsolatban, Tompa kisebb-nagyobb anyagi gondjairól számolnak be, de bepillantást engednek a panaszkodó, szenvedő Tompának, az *embernek* lelkivilágába.

1.

Edes Barátom!

Két párban küldöm Lénárdfalvára leveletem, egyik a tanítónál másik a korcsmán lesz, mindegy akármelyiket kapod.

Válaszom röviden ennyi:

Mikor Böd Mihály nekem dolgát előterjeszté, így gondolkodtam, az egyház a telket el akarja adni, valaki tehát megveszi, miért ne lehetnék én e valaki, ki tudja mitsoda ismeretlen, idegen vagy zsidó helyett? ha t. i. ott a legközelebb állók közül senkinek se kell. Azt hiszem okoskodásom egyszerű és természetes volt.

Én nem tudtam azon keresztül-kasul való viszonyt, mely közted, az egyház, Farkas és Böd Mihály közt van; és mivel én semmi kellemetlenséget és zavart se neked se egyházadnak szerezni nem akarok: határozottan visszalépek az egész dologtól. Ezt légy szives a nálad tudakozódó Böd Mihálynak tudtára adni.

Írántad Böd Mihály bűne nem nagy; egyet fohászokodva ennyit mondott: hiszen ha Tisztelendő úr akarná.

Ebédre szivesen láttunk volna sőt látunk is.

Isten áldjon meg.

Hanva márc. 14. 1861.

Öszinte barátod

Tompa Mihály

2.

Édes barátom!

A mint összebeszéltünk ápr. 15-kére nem mentem Simoniba, azóta milyen idő és út van: igen jól tudod; aztán itt jönnek: nagypéntek, ünnep szombatja, az ünnepek; úgy hogy én valamikor ünnep másod vagy harmadnapján mehetek hozzád, ha t. i. az út engedi.

Mi történt dolgomban? nem tudom. Szinte félek *tudni*; azonban bármint álljanak a dolgok: én ünnep utánig nem orvosolhatom azokat.

Flamm legyen nyugodt; a haszonbéri szerződést viszem, mihelyt vihetem; addig is hozza és hozassa rendbe a házat és készüljön bele. Csider *nem is hagyott beszélni a dologról*, mert ugymond mindent elvégez. Adja Isten hogy úgy legyen!

Mi is ketten akkor, ha hozzád megyek, elvégezzük dolgainkat. Flammtól Szentgyörgynapkor, minden esetre várom a 25 forintot, nála maradván a a 30 ft. — Eljössz-e Tornallyára, a pótló gyűlésre? bár eljönnél; előtte való este nálam hálhatnál.

Hát a szénáért mikor küldesz? Gondolom ebben az útban nem nagy kedved van rá.

Ha lehetne, valami Simoniból Hanvára ünnepelni jövő halandótól tudósíthatnál. Vagy ha *jelentékeny* baj van: fogadott ember által is.

Ezt a levelet Abafalván írom, csütörtökön reggel, nem tudom mikor ér oda. Boldog ünneplést! Isten áldjon meg benneteket.

apr. 17. 1862.

Öszinte barátod

Tompa Mihály

3.

Édes barátom, igen szeretném tudni: mi történt veletek és nálatok? Volt-e ott a deputatio s mit csinált? mi jött világhosszra? Sat. sat. — Hát a katonai executioval hanyadán vagy? Rimaszombatban mit végeztél? Sat. sat.

Ha személyes összeköttetésünk által érdekelve nem volnék is e dologban (de vagyok úgy is); mégis ohajtom tudni a simonii dolgokat, mert ez a mi egyházi társaságunk s szerkezetünk mintha felbomlófélben volna. A csizmadia-czéhnek külön törvénye és igazgatásmódja van, mint a magyarhoni protestáns egyháznak. —

Mi kínlódunk, csókolunk benneteket!

Hanva apr. 11. 1863.

igaz barátod
Tompa Mihály

U. i. Válaszolj postai úton, legolesőbb; de késsél inkább, csak mentül kimerítőbb tudósítást adj.

4.

Kedves barátom!

Hogy' éltek s vagytok a világon? gondolom úgy mint mi, nyomorúság — s rettegesben az iszonyú aszály miatt. Itt olyan a rét mintha megégett volna, elenyészett a reménység is a szénára nézve; de minden egyéb is a kiaszás és elszáradás pontján áll. Hát nálatok lesz-e széna? lesz-e neked és *eladó*? mert már tapogatóznom kell előre takarmány felől; de akárkinek lesz-e a faluban? Ugy állunk itt: hogy se széna, se zab, se őszi nem lesz. Megáll az eszem: mit fogunk csinálni? Nem terem s a nép nem hogy fizetne, de éhen hal meg. Tudósíts egy pár sorban. Isten legyen veletek!

Hanva jun. 3. 1863.

őszinte barátod
Tompa Mihály

5.

Kedves Barátom!

Éppen ma írtam hozzád levelet, bizonyosan megkapod. Ha nem, ez van benne: barátságos szíveségedet a káplánra nézve köszönöm; de állapotunk oly különös, sajtáságos, hogy nem tudom: igénybe vehetem-e? Legyetek csendesen, nyugodtan: ha igen: kedden ott leend szekerem érette.

További kérésem: a simoniak komiszak, most kaptam a bírótól levelet, melyben a katasztralis munkálatok költségeinek fedezésére, nem különben az ügyvezetőnek öszvesen 12 osztrák forintot követelnek. Jogos-e ez? Hát Vargának jövedelmez s én fizessek érte? Kérlek hivasd magadhoz Vargát és beszélj vele. Idezárom a 12 forintot a bírónak; de igen boszant, mikor nincs e sok fizetés. Ha jogosnak látod, add át nyugta mellett, ha nem: ne siess az átadással.

Csókolunk! Én igen beteg vagyok, nagyon szenvedek.

Hanva dec. 21. 1867.

szerető barátod
Tompa Mihály

Olvasd át a Vargának szóló levelet mielőtt átadnád.

CSIZOVSKY SÁNDOR.

KÖNYVISMERTETÉS.

Angyal Dávid: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Budapest, Pesti Lloyd-Társulat, 1925. 8-r. 735 l.

A mult század hatodik évtizede nagy jelentőségű mozzanat a magyar nemzet történetében: azokat a rendkívüli küzdelmeket foglalja magában, melyeket a leigázott magyar nemzet Világos után alkotmányos jogaiért folytatott. A nemzeti lélek erőfeszítései már eszmei tartalmuknál fogva is magukra vonták a kutatók figyelmét, még inkább időszerűekké váltak nemzeti életünknek az összeomlásra következő válságai között. Ennek az izgalmas kornak hírlapirodalmi mozgalmába világított Angyal Dávid, mikor Falk Miksának és Kecskeméthy Aurélnak Bécsben elkobzott levelezését tette közzé.

A terjedelmes kötet két részre oszlik. Az elsőben 222 lapon Angyal Dávid a mult század ötvenes éveinek magyar hírlapirodalmáról nyújt részletes képet. Rajza épúgy kitűnik pontosságával, mint újságával. A pontosságot rendkívül elősegítette az a sok újonnan feltárt adat, melyek a történetírónak a bécsi állami levéltárakban állottak rendelkezésére. Rajtuk keresztül egészen új színben tűnik fel előttünk a pesti szerkesztőségi irodák élete. Különösen meglepő, hogy még a kormánnyal szorosabb kapcsolatban levő szerkesztők is mennyi gyanakvásra és mennyi nehézségre találtak a kormány hivatalszobáiban. Így értjük meg Vida Károly Figyelmezőjének idáig rejtelmes, rövid pályafutását. Így bontakozik ki előttünk a maga valóságában állami tisztviselőknél s a rendőrség főnökeknél bizalmas levelezéséből Szilágyi Ferenc Magyar Hirlapjának s a belőle alakult Budapesti Hirlapnak a kormányhoz való viszonya. Tisztázódik Török János Magyar Sajtójának szerepe is, s világosabban látjuk azoknak a titkos erőknél működését is, melyekkel Kemény Zsigmond bárónak kellett megküzdenie, míg a Pesti Naplót a nemzeti politika független eszközévé alakította.

Amily fáradhatatlan volt Angyal Dávid történeti adatainak felkutatásában, époly éles ítélőerővel hatolt a megrajzolt kor lelkének mélységeibe. Az a történeti anyag, mely a bécsi állami levéltárakban halmozódott fel, joggal inthette is a történetírót a legnagyobb óvatosságra. Az elnyomó hatalom ugyanis, mint rendesen, a mult század ötvenes éveiben is az erőszak és csábítás eszközeivel dolgozott s könnyen megfertőztethette azoknak erkölceit, kik vele bármily kapcsolatba kerültek. Ilyen körülmények között az erkölcsi megtévelyedésért, mely gyakran oly sötét árnyékot vetett az ingatagabb hírlapírók és szerkesztők jellemére, nem pusztán az egyén felelős, hanem egyúttal a hatalom is, mely az erkölcsi törvény korlátain oly könnyedén túltette magát. Angyal Dávid is elítélte az erkölcsi szennyet, sőt nem húnyt szemét a jellem fogyatkozásai előtt sem, de az erkölcsbíró szerepénél vonzóbbnak találta a történetíróét. A helyett, hogy Szilágyi Ferencnek vagy Kecskeméthy Aurélnak egy-egy visszataszítóbb jellemvonásán felháborodnék, ítéletét tárgyiasan a tények csoportosításával fejezi ki.

Nagyrészt a történetíró éleslátásának bizonyítékai azok a művészi jellemrajzok is, melyek a történeti rajznak oly vonzó elevenséget adnak. Néhány biztosan megvont vonásból mily élesen domborodik ki előttünk Vida Károly, Falk Miksa, Szilágyi Ferenc, Császár Ferenc, Bánffay Simon, Kemény Zsigmond br., Kecskeméthy Aurél, Récsi Emil, Török János, Urházy György, Pompéry János, Friebeisz István, Bulyovszky Gyula, Mészáros Károly hírlapírói egyénisége! Angyal Dávid tud egyéníteni a nélkül, hogy torzképet adna, tud összehangzóan jellemezni a nélkül, hogy a jellemrajz vonalait elmosná. Jellemrajzoló módját is a megbocsátás szelleme hatja át. Valóban nehéz is Császár Ferenc alkalmazkodó jelleme felett ridegen pálcát törni, mikor tulajdonkép ennek köszönhetjük a Pesti Napló alapítását, mely Kemény Zsigmond br. vezetésével épen a nemzeti ellentállásnak hathatós tényezőjévé vált. Mindazáltal csak sajnálhatjuk, hogy a bevezetésül szolgáló történeti rajzba a kiválóbb hírlapírói egyéniségek politikai eszméinek jellemzését nem lehetett beleilleszteni. Vele az írói jellemrajzok realisabbakká váltak volna; nélküle viszont a történetírónak sok becses gondolata maradt a tollában, melyek a kor mozgalmaira jellemző fényt vethettek volna.

Az érdeklődést, melyet a bevezető tanulmány felkeltett, csak fokozza a kötet második részében — a 223-ik laptól a 706-ikig — azoknak a leveleknek közlése, melyeket a bécsi rendőrség 1860 márc. 3-án Falk és Kecskeméthy lakásán és hivatali szobáiban kobzott el. Mind Falkot, mind Kecskeméthyt, mint szellemes és gyors tollú hírlapírókat, gyakran keresték fel leveleikkel a pesti hírlapszerkesztők, köztük: Szilágyi Ferenc, Nádaskay Lajos, Bánffay Simon, Török János, Pompéry János, Kemény Zsigmond br. s Királyi Pál; vagy cikket kértek tőlük, vagy a politikai helyzetet beszéltek meg velük. Kecskeméthytől, ki a belügyminiszterium sajtóhivatalában nyert alkalmazást, más szolgálatokat is vártak barátai és ismerősei. Így Szilágyi Ferenc többször fordult hozzá, hogy gyűlött ellenfelének, Török Jánosnak szerkesztői terveit keresztülhúzhassa a belügyminiszteriumban. A levelek értékét még inkább növelik a hozzájuk fűzött gondos jegyzetek, melyek gyakran egész értekezésekké szélesülnek ki s a legrejtettebb vonatkozás értelmét is feltárják. Az egész levélgyűjtemény a magyar társadalomnak, irodalomnak s közéletnek annyi viszonyát érinti, hogy nélkülözhetetlen forrás lesz a történetíró számára, ki a mult század ötvenes éveinek magyar politikai és irodalmi életét akarja megrajzolni.

Az a nagyarányú kép, melyet Angyal Dávid festett elénk legújabb kötetében, a szó legnemesebb értelmében igazi történetírói munka. Azzá teszi az a szigorú köteleességérzet, mely a legkisebb történeti adatból is lelkiismereti kérdést csinál; még inkább az a tisztult erkölcsi világnézet, mely a pártszempontok és napi érdekek fölé emelkedve, keresi az igazságot. Angyal Dávid történetírói egyéniségére is ráillik Kemény Zsigmond br. következő elve: «Csió temploma előtt, mint a mohamedán mosék csarnokánál, le kell tenni a sarut, hogy a föld szennjét és porát ne vigyük a szent helyre.» Vajha a magyar történetírás megértené, hogy csak ily minta és elv vezetheti a fejlődés magasabb fokára!

PAPP FERENC.

Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére, születésének ötvenedik évfordulóján. Budapesti Hirlap, 1925. Ln. 8-r. 641 l.

Ha Magyarországon ma, a nehéz idők után, újra fellendülő tudományos élettről beszélhetünk, abban igen nagy része van gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszterünknek, aki a tudomány fontosságától áthatva, mindenkor igyekszik számára amaz anyagi és szellemi létföltételeket előteremteni, melyek közt virágozhatnak. A tudósvilág háláját kifejezni van hivatva ez az emlékkönyv, melyet elsősorban történettudósok közreműködésével állított össze LUKINICH IMRE, mert Klebelsbergert tudvalevőleg a történettudományok vonzzák elsősorban. A szorosabb értelemben vett történeti értekezéseken kívül azonban van az emlékkönyvben több nyelv- és irodalomtörténeti tanulmány is, egytől-egyig elsőrangú munka. Ez utóbbiakkal foglalkozunk ehelyt.

Mindenekelőtt Császár ELEMÉR értekezését említjük, mely a legterjedelmesebb is: *A Zalán Futásának százéves fordulóján.* Eredetileg a M. T. Akadémia centenáriumára készült. Császár több érdekes szempontot talál, melyből e sokat tárgyalt eposzt tekintse s szerencsés beállítással főleg, mint a nemzeti romantika első jelentékeny termékét elemzi. A XVIII. század magyar költőinek szinte öntudatlan rajongása a mult iránt Vörösmartynál tudatos érdeklődéssé lesz: a mult már nem csillogó kőd, kényelmes burka a történeti tényeknek vagy a vértelen, szentimentális mesének, mint még Kisfaludy Sándornál; Vörösmarty tudatosan, történeti tények alapján alkotja újjá a mult képét. Természetesen a romantika szellemében: a hősokeket idealizálva, mint egy nagyobb kor dicső hőseit, a mesében teret adva a fantasztikumnak s az egészet a szív melegének lírájával elárasztva. Igen helyes megállapítása Császárnak, hogy a magyar romantika nálunk nem volt annyira visszahatás a klasszicizmus ellen, mint Nyugaton; a magyar előtt sohasem volt a középkor «sötét», a magyar romantika, midőn a történeti multat fölidézte, csak a meglévő történeti hagyományt folytatta más ízlésben. Hasonlóképen jubiláris értekezés FERENCZI ZOLTÁN *Jókaija* a költő születésének századik fordulóján. Azt vizsgálja, megilleti-e Jókait a lángész mértéke? A legnagyobb fokot már csak a próza-műfaj természete miatt sem érthette el, úgymond, de meg volt áldva négy olyan adománnyal, melyek a lángész lényegéhez tartoznak; ezek: a rendkívüli képzelőerő, csodás termékenység, lebilincselő elbeszélő képesség és bámulatatos változatosság. Ezeket veszi egyenkint sorra, találó példákkal illusztrálva. Látnivaló, hogy Ferenczi sem csatlakozik a Gyulai-Péterfy iskolához, mely Jókaiiban a maga regényideálját kereste s realizmust kívánt Jókai romantizmusával szemben, hanem úgy veszi Jókait, amint van s belőle magából, géniuszának természetéből fejt ki nagyságát. FINÁCZY ERNŐ *Apáczai Csere János emlékezetét* újítja meg születésének 300. évfordulója alkalmából. Értekezését úgy tekintjük, mint végleges megállapítását Apáczai jelentőségének a legújabb kutatások értelmében. Ma már tudjuk, hogy mind a *Magyar encyklopédia*, mind a *Magyar logikácska* a tudomány előbbrevitele szempontjából jelentéktelenek. Apáczai az akkor közkézen forgó tudományos könyveket kivonatolta, még pedig nem is úgy, hogy a tartalom

lényegét kiragadva, tömören előadta volna, hanem úgy, hogy például négy sort fordít, tizet egyszerűen elhagy, azután ismét néhány sort fordít s így tovább. Ily eljárás mellett nem kerülhette el, hogy hellyel-közzel érthetlenné ne válják. Fináczy az előző kutatásokat kiegészítve, kimutatja forrásait a földrajz, élettan, egészségtan, orvostudomány, állattan, mezőgazdaság és történelem körében, s megállapítja, mit honnan vett át. Apáczai érdeme nem is eredetiségében van, hanem abban, hogy Magyarországon ő ismeri fel először Descartes filozófiájának jelentőségét, a tudományok nemzeti nyelven hirdetésének fontosságát, a kulturális érzés fejlesztésének szükségét. Nem az európai tudományosság anyagának pusztá átvételében látja a műveltség gazdagodásának módját, hanem hogy ez a tartalom a magyar nép lelkét áthassa s abba szorosan bekapcsolódjék. Ezt pedig csakis jól megszervezett köznevelési rendszer adhatja meg. Apáczai főjelentősége nemzetnevelői. Ennek megszervezésében emelkedik a kultúrpolitika csúcspontjára s kortársait messze túlszárnyalva, biztosan állapítja meg egy részében összefüggő és egymáshoz kapcsolódó, egységes és egyetemes köznevelés körvonalait. De érdemei teljes elismerése mellett hibáira is utal Fináczy: nemzeti és felekezeti egyoldalúságára, midőn magyar közműveltségről szólva, mindig csak szűkebb hazája, Erdély lebeg a szeme előtt; ügyet sem vet arra a kulturális munkára, neveztesen a jezsuiták hatalmas pedagógiai rendszerére és működésére, mely az ország másik részében folyik s mely Apáczai szigorú ítéletének egyik-másik részére, például a latin nyelvtanítás teljes eredménytelenségére, rá nem szolgált. De egészen Apáczai mégis a nemzeti kultúra felsőbbesége hatalmába vetett csodatevő hit izenetét hagyta reánk, s erre ma, amikor egyedüli fegyverünk a kultúra, nagyobb szükségünk van, mint valaha.

E jubiláris értekezéseken kívül szorosabban irodalomtörténeti tartalmú Dézsi LAJOS tanulmánya Paskó Kristófról, Jókai *Kétszárvú ember* c. regényének egyik hősről. Jókai forrása Bethlen János *Históriája* volt, s Dézsi előbb azt vizsgálja, mit vett át onnan, majd azonban újabb adatokkal áll elő, nevezetesen ismerteti Paskó 1663-ban megjelent históriás énekét: *A nemes és régente híres Erdély országának keserves és szomorú pusztításáról írt siralom 1658, 9 és 60. esztendőekben stb.* Itt Paskó jórészt mint szem és fültanu írja le az egykorú történeti eseményeket, s így, ha nem is költői, forrásértéke van művének. Újabbán kiadott történeti források, nevezetesen: Teleki Mihály levelei, az Erdélyi Országgyűlési Emlékek Oklevelei, Rozsnyai Dávid naplója és Paskónak magának emlékirata: «Ez mostani utolsó szomorú ügyben a kereszttyén igaz magyaroknak gondolkozására való siralmas matéria» egészítik ki e hányt-vetett ember történetét. Dézsi 1682-ig kíséri, amikor még Konstantinápolyban van, hol többször megfordult, mint magyar követ. Bod Péter szerint Sárospatakon halt meg Erdélyből számkivetetten. — KASZTNER JENŐ, ki a magyar-olasz vonatkozások terén már több érdekes felfedezéssel lepett meg, ezúttal szintén új eredményt hoz, mikor *Az első magyar opera* c. értekezésében kimutatja, hogy mindkét *Comico-Tragediánk*: a Névtelené (1646) s a Felvinczi Györgyé (1693) voltaképpen a XVII. század udvarainál dívó kisoperákban, intermezzókban gyökerезik. Az olasz hatás útja tehát ezúttal is Bécsen keresztül vezet. Ott adtak

ez időben mitológikus operákat, melyek parodisztikus elemeket tartalmaztak, mint az *Il pomo d'oro*, vagy az egyenesen scherzo musicale-nak nevezett *La congiura del Vizio contra la Virtù*. Felvinczi, aki a bécsi udvarban latin tolmács volt, ismert efféle darabokat s ismernie kellett a Névtelennek is, mert mindkét Comico-Tragoedia a jelenetek tartalmához simuló nótákra van írva s így kétségtelen, hogy e darabok eredetileg nem olvasásra, hanem eléneklésre voltak szánva, ha szerzőjük talán nem is gondolt előadatásukra. A Névtelennél sokkal ügyesebb Felvinczi egyenesen az olasz játékokban szokásos csilingelést viszi bele a magyar nóta egyszerű dallamába itt-ott sikertült rímtechnikával.

GRAGGER RÓBERT *Egy magyar tudós sorsa* cím alatt Rotarides Mihály-nak, a külföldön, főleg Németországban tanuló evangélikus papjelöltnek megható élettörténetét beszéli el új adatok alapján is, amennyiben kéziratok hagyatéka Wittenbergből Halléba s onnan most a berlini Magyar Tudományos Intézetbe került. Élete folyása leginkább Szenczi Molnár Albertére emlékeztet, de még oly szerencsés sem volt, mint az, mert a sok áldozatos nyomorgás következtében tüdőbajt kapott s 32 éves korában elhunyt. 1715-ben született Csetneken, Gömörmegyében. Családi neve Kerekes volt. Művének csak tervvázlata jelent meg nyomtatásban: *Historiae Hungaricae literariae antiqui, medii atque recentioris aevi lineamenta*. Altonaviae. 1745. Ebből kitűnik, hogy a magyar művelődés széleskörű történetét akarta megírni: az iskolák, iskolázás, egyház, tudomány és irodalom történetét. Azonban Gragger azt hiszem, túloz, mikor azt állítja, hogy «nem pusztán anyaggyűjtésre törekedett, mint kor- és szaktársainak nagy része, hanem oknyomozó és kritikai történetet kívánt nyújtani,» valamint, hogy «a magyar művelődésnek és szellemi életnek (!) történetét» akarta megírni (438. l.). Czvitinger Dávid kezdeménye után ez túlságos nagy lépés lett volna. Igen érdekes megállapítása azonban az, hogy Mária Terézia 1744. rendelete, mely szerint a cenzúra megkerülésével az országból semmiféle irományt sem szabad kivinni, sem oda behozni, fontos határkö a magyar irodalom és művelődés történetében. Míg addig a külföldi protestáns egyetemek a magyar szellemi élet fontos forrásai, ezentúl Bécs lett a kultúrhatároknak államilag ellenőrzött szűrője. Ugyanaz a központosító törekvés ez szellemi téren, mint a gazdaságin az, hogy a magyar kereskedő ne járjon többé a boroszlói és lipcei vásárra árúért. Ezért elvi jelentőségű a szegény Rotarides trsztenai esete, kinek iratait ott visszatartották az ő nagy méltatlankodására. Hagyatékát Wallaszky Pál használta föl 1785-ben megjelent irodalomtörténetében s adta szerzőjüknek az «optimus patriae civis» nevet.

Addigi tudományos munkáikhoz találtak új adatokat s számolnak be róla: Zolnai Béla, Eckhardt Sándor és Tolnai Vilmos. ZOLNAI BÉLA *Rákóczi emlékek* Franciaországban címen a kamalduli szerzetesek életmódjáról fest színes képet egy a párisi Bibliothèque Nationale latin kézíratai közt fennmaradt XVIII. századbeli regulagyűjtemény s az Archives Nationales egyik francia nyelvű constitutiója alapján. Így Rákóczi *Vallomásainak* s egész franciaországi tartózkodásának képe érthetőbb lesz, sőt későbbi életének egész spirituális irányát megszabja. Különben Mittarelli nagy opusa, az *Annales Camaldulenses* (1755) azt bizonyítja, hogy Rákóczi alakját a vallástörténet már a XVIII.

században magáénak tekintette. — ECKHARDT SÁNDOR *A francia forradalom eszméi Magyarországon* c. művéhez ad újabb adalékokat különösen a cenzúra eljárását illetőleg. Francia emigránsok is telepedtek le főleg Pesten és Budán s ezek is terjesztették a forradalmi eszméket. De az ellenforradalmi lelkületre is talál érdekes adatokat, így Szétsényi József peregi nótárius levelét, ki szívesen menne hadba «az ellen a kutya nemzetség ellen, aki a Teremtő Istennek esméretéről is elpártolt és fejtelten emberré tette az országot». — TOLNAI VILMOS, Széchenyi Döblingi Iratai III. kötetének sajtó alá rendezője, művére vonatkozólag még néhány pótló adatot közöl. Így Bach kísérő iratát, mellyel a *Rückblicket* Ferencz József császárnak megküldötte s melyben világosan a mű szerzőjének vallja magát; hivatalos jelentéseket a *Rückblickről* s a *Blickről* s végül megállapítja a *Quid faciamus nos?* c. röpirat szerzőjét Constantin Frantz személyében. Széchenyi e röpirat szerzőjének Meyer Bernátot vagy magát Bachot vélte.

A szépen kiállított, gazdag tartalmú emlékkönyvnek 50 cikkéből ezennel 9-ről számoltunk be.

ZLINSZKY ALADÁR.

Gr. Széchenyi István: A Kelet népe. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Dr. Ferenczi Zoltán. Bpest, M. Történelmi Társ. 1925. N. 8-r. 684 l. (*Gróf Széchenyi István összes munkái. V. k.*)

A munka többet ad annál, amit címe jelez. Széchenyi művét megelőzi Kossuth Pesti Hírlapjának a támadás alapjául szolgáló 37 vezércikke, követi a hatása alatt kirobbant irodalmi harcnak négy legfőbb terméke: Kossuth *Felelete* B. Eötvös röpirata (*Kelet népe és Pesti Hírlap*), Desseffy Aurélnak x. y. z. jegy alatt a Világban *Pesti Hírlap és Kelet népe közti viszály* címmel megjelent cikke és Vörösmartynak Hazay Gábor álnéven az Athenaeumban közzétett hozzászólása: *A Kelet népe 1841-ben.* Legelől Ferenczi alapos bevezetésben ismerteti a vitának előzményeit, történeti hátterét, lefolyását és hatását Széchenyi lelkére. A bécsi levéltárakból tanulmányának kisedése után is kerültek elő újabb adatok, melyeket a kötetet bezáró név- és tárgymutató előtt közöl a lelkiismeretes szerkesztő.

Széchenyi művét magyarázó jegyzetekkel teszi világosabbá Ferenczi. Kár azonban, hogy szükségességük megítélésében nem elég következetes. Többször épen nem rejtelmes célzások, utalások is meg vannak világítva máskor meg hiába keressük a joggal várt megjegyzést. A *Szózatot* csak ismeri minden valamirevaló magyar ember; ahol idézi Széchenyi, Ferenczi jelzi a forrást, sőt közli is a megfelelő sorokat (21., 22. l.), de pl. a 317. lapon a vonatkozás Horatiusra már magyarázat nélkül marad; *in pleno* le van fordítva (325. l.), sok helyen ellenben hosszabb latin, francia, angol kifejezések, sőt egész mondatok mellől hiányzik a jegyzet (l. a 285., 301., 311., 347., 351., 355., 356. lapokat!). A többi közzétett munka mellett sehol sem találunk magyarázatot, pedig nem egyszer éreztük hiányát. Legyen szabad egyúttal egy elnézést is felemlítenem: a *kiseded makkról* szóló mondat nem a *Hitelnek*, hanem a *Lovakról* c. műnek jelszava (l. a 223. l.-t!). A bevezetés sem ment kisebb szeplőktől. *Stilusa* nem elég gondos, többször pongyola.

Természetesen ezek az észrevételek nem jelentősek és épen hagyják Ferenczi munkájának nagy tudományos érdemét. Minden sorából látszik, hogy sajátos területén mozog. Teljességre törekszik. Bevezetésében nem kerüli el figyelmét egyetlen fontosabb külső jelentősége sem a küzdelemnek, ismertet minden idevágó írást, mely időben is közvetlen kapcsolatban van a vitával. Épen ezért a kiadás fontosságát nem szükség hangsúlyozni. Politikai és irodalmi életünk egyik legjelentősebb mozzanatának megismerésére szinte teljes egészükben előttünk állanak a források, melyek a szakembereken kívül a műveltebb közönséget is méltán érdekelhetik.

A kiadvány természetéből folyik, hogy a szerkesztő érinti ugyan a tárggyal kapcsolatos problémákat, de ily irányban nem dolgozza fel anyagát. Pedig megvan a maga tudományosan megalapozott felfogása. A főkérdésben teljesen Széchenyi mellett foglal állást. Jellemzőek Eötvös hozzászólásának ismertetését követő szavai: «Széchenyi tehát Kossuth ellen látszólag elvesztette a csatát, még mielőtt Kossuth híres felelete megjelent volna; de annál inkább megnyerte a történelem magasabb ítélőszéke előtt» (75. l.). «A történelem magasabb ítélőszéke» azonban Széchenyi ellenfeleinek tévedése számára is megtalálja az enyhítő magyarázatot. Feleletében Kossuth — láthatólag kiélezve Széchenyi ellen — úgy fejezi ki a korabeli közvéleményt Széchenyi és Wesselényi törekvéseinek viszonyáról, hogy: «Az első közvagyonosság útján akar vezetni közsabadságra, a második pedig közsabadság útján vagyonosságra» (424. l.). Ez a felfogás — mint Ferenczi helyesen megjegyzi — átment a történelmi tankönyvekbe is, de már úgy, mint Széchenyi és Kossuth közti ellentét (77. l.). Pedig ennél egyszóvalább megítélés alig érhetne volna azt a Széchenyit, kinél mélyebben, erkölcsi gyökerében nem igen fogták fel a magyar haladás problémáját. Széchenyi tudvalevőleg abban ismerte fel álláspontjának eltérését Kossuthétól, hogy a cél azonossága mellett vele ellentétben Kossuthot inkább a szív vezeti, mint a számító ész és azért nem látja a nemzeti fejlődés természetes fokozatait és népszerűséget keresve legyezgeti a tömeg szenvedélyeit, nem egyszer önző törekvéseit és így bár öntudatlanul, de föltétlen biztossággal forradalmat készít elő. Közismert klaszikus tanulmányában Kemény Zsigmond megállapítja, hogy Széchenyi jóslata a legapróbb részletekig beteljesedett. Hogyan érthető tehát Széchenyi annyi nagy kortársának, egy Eötvösnek, Deáknak, Vörösmartynak tévedése, akik Széchenyi támadásával szemben — legalább lényegben — Kossuthnak adtak igazat?

Feleletében Kossuth kegyetlenül szétmarcangolja Széchenyinek a népek fiatalságára, férfikorára, öregségére vonatkozó elméletét (428. l.). Kemény szerint nem kell szószerint venni azt a Kossuthtól pusztá szóvirágnak bélyegzett felfogást, s akkor megvan a helyes értelme: ifjú a fejlődésre képes, a lelkileg alapjában még ép nemzet. De a reformkor magyarságára szerintünk szorosabb értelemben is talál Széchenyi megállapítása. Nagy részében megvolt a fiatalságnak üde optimizmusa, a szilárd hit a liberáliszmus főbb eszméinek föltétlen igazságában. Engedjük csak őket valóra válni, belső szükségszerűséggel érvényesül áldásos hatásuk, melyet nem tud megfertőztetni, a nemzet ellen fordítani semmiféle emberi bűn, gyarlóság! Különben is Rousseaura emlékeztető naivsággal bíznak a nemzetnek termé-

szetes ösztönében, gyökeres józanságában. Csak így érthetők Eötvös szavai: «Ne féljünk, az idő meg fogja mutatni: hogy a szónak hatalma megszűnt ott, hol az igazságtól eltért, s hogy a leghatalmasabb egy nemzettel szemközt vajmi gyengévé és parányivá válik, ha a nép jobb érzeményci felszólalnak ellene». (580. l.) Lehetetlennek tartják, hogy pl. a sajtószabadság féktelenséggé fajulhasson, és rémlátásnak hiszik Széchenyi aggodalmát, mely szerint a sajtó gyilkos fegyverre is válhatik. Még a higgadt Deák is ezt írja Széchenyinek: «Örülök az élénk hírlapi mozgalomnak s rossz következéseitől nem tartok. Izgatás, ha helytelen, ha rosszkor vagy rosszul intéztetik, ha hibás számolással, titkon, gonosz szándékkal történik, gyűléseken lehet káros és veszélyes következesű, minthogy ott az izgató szónak elragadó hatalmát azonnal határozat követi; ... de a hírlapok izgatása csak szabad tért nyitott a szabad vitatkozásoknak, miket azonnal határozat nem követ, sőt gyakran épen azért, hogy a vitatás alatti tárgynak minden oldala vizsgálat alá vétetik a hírlapokban, s ennek jó és rossz része kimelés nélkül felboncoltatik, ritkább és nehezebb lesz a gyűléseken eddig gyakran előforduló helytelen és rosszul számított izgatás.» (32. l., Vörösmarty hasonló felfogását l. a 636. l-on!).

Ez a szellem Kossuthban jegecesedik ki a legtisztább, legjellemzőbb alakban. Csak néhány helyet idézünk a *Felelet*-ből: «a szabadság legjobb nevelő a szabadságra» (622. l.), «szabad sajtóra csak szabadabb sajtó által lehet megérni; itt az eszköz czél is egyszersmind» (516. l.). Kossuth természetesen a legkeményebben tiltakozik Széchenyi vádjai ellen. Többször is ismétli első vezércikkének Nagy Páltól vett sorait: «sem a hatalmasok komor tekintete, sem polgártársaimnak heve soha el nem tántorít» (110. l.), de nem egy mondasából nagyon veszedelmes következesmények folynak. Azt írja többek közt, hogy «a népszerűség csak azt karolja fel, aki szól és tesz az irányban, mellyel hazafiság jele; és valóban aki más irányban szól és teszen, az a népszerűségre az ébredés korában nem számolhat» (469. l.). A nép kegyének birtokosa tehát nyugodt lehet útja helyessége dolgában, s annál inkább, mert «senki se vélje, hogy a közvéleményt vezérelni fogja hahogy a nemzet gyarlóságainak ügyesen hizeleg» (453. l.). Széchenyi is fölöslegesen emésztli magát a mód miatt, mellyel Kossuth a reformok mellett izgat, mert «a modor, melyben e helyes elveket ép egészséges nemzet irányában előadom — mondja Kossuth — énnékem lehet káros talán, ha csakugyan rossz módon járok a jó úton, de a nemzetre nézve valami oly alárendelt csekély dolog, hogy azt fontossá csak oly eleven képzelgés óriásíthatja, minővel amaz arabok bírnak, kik tevőjük árnyékából egész napokon nézik a déli báb gözképeit» (422. l.). E szavak Kossuth ajkáról igazolják Széchenyi aggodalmait, melyeket a vezércikkek alapján még — maga is elismeri — nem tudott kézzelfoghatóan megokolni, de kapcsolatuk a kor szellemével kudarcát is megmagyarázza. Azonban ne feledjük, elődeink a reformkor hajnalán még nem szenvedték át azokat a keserves tapasztalatokat, melyek annyi illúziótól megfosztottak bennünket! A magamegismerésnek azon a kínzó poklán sem mentek keresztül, melynek — génie-jén kívül — Széchenyi ember- és világismeretét köszöni. Mások lelkéhez csak a mienken át visz az út. A negyvenesévek Kossuthjában Széchenyi azért ismerte fel a forradalmi

szellem csirait, mert önmagán megtanulta *principiis obsta*... igazságát, szenvedély pszichológiáját, mely kis szikrából oly hamar borul lobogó, emésztő lángba.

Egyáltalában sok lélektani megfigyelésre ad vonzó alkalmat e kötet, melynek nem utolsó varázsa az a jellegzetesség, mellyel történelmünk és irodalmunk öt nagy egyénisége megnyilatkozik a közölt írásokban. Talán a kiadvány újra közelebb hozza sok olvasóhoz Dessewffy Aurélnak nemes alakját, aki oly méltatlanul szorult háttérbe a köztudatban. Erősebben is konzervatív, mint szeretőnk, de tiszteletre, hódolatra kész elökelő egyénisége, meggyőződésének erkölcsi ereje és bátorsága, higgadt ítélete, gondolatainak kristályos tisztasága és megkap stílusának tömörség mellett is szabatos világossága. Az irodalomtörténet művelői számára pedig különösen kedves ajándék, hogy végre legalább egy töredékét együtt látják Kossuth vezércikkeinek, melyekben a magyar hírlapírás művészi formában és természetének teljes tudatosságával lépett a világ elé.

KOC SIS LÉNÁRD.

Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig.
I. kötet. Bpest, M. T. Akadémia, 1925. 8-r. 292 l.

Az eredeti magyar novellairodalom mindössze százestendős multra tekinthet vissza, regényirodalmunk pedig még ennyire sem. De minél rövidebb ez az idáig megfutott pálya, annál érdekesebbé és fontosabbá teszi ránk nézve az a kétségtelen elsőség, amelyet a novella s különösen a regény a költészet műfajai közt sok évtized óta élvez, a külföldi irodalmakban épúgy, mint minálunk. Nem is csak elsőség már ez, hanem szinte beteges túltengés, valóságos diktatúra, amely nemcsak a verses epika szomszédos területeit foglalta el önző erőszakossággal, hanem a drámai műfajra is mindinkább ráteszi a kezét-lábát. Lelki mozgalmak nagyvonalú, döbbenetes ábrázolása helyett a színpadon is regényírói pepecselés folyik régóta, a mozgóképszínház pedig — úgylátszik, végérvényesen — úrrá tette a színpad vásznán is a novellát és a regényt; a mai mozi-dráma szinte kivétel nélkül telivér regény vagy novella, amely hovatovább törvény rangjára emeli az «in medias res» elvét: a cselekvény a végén kezdődik (vagy legjobban esetben a közepén) s az előzményeket eposzi módszerrel utólagosan adogatja be nekünk a «drámaíró.»

Ákár örvedetes a regény- és novella-műfajnak ez az aránytalan túlsúlya, akár nem — tagadhatatlan valóság s mindenesetre okai vannak. Aki tehát a regény és novella *multját* tárja elének, az — még ha nem tüzte is ki ezt célul — okvetlenül elősegíti a *jelen* legaktuálisabb, legéletbevágóbb költészeti problémáinak a megismerését vagy legalább megérezését is. Ezért vált a legutóbbi évtizedekben mindinkább égető szükséggé, hogy minél több illetékes ember nézzen már a szemébe ennek az uralkodó szerepű műfajnak s ha egyebet nem, hát legalább az *előéletét* tisztázza megbízható, lelkiismeretes módon.

Körülbelül *egy* időben vállalkozott két kiváló szakemberünk ennek a tudományos kötelességnek a teljesítésére. (De közbevetőleg is hangsúlyoznunk

kell, hogy sem két, sem négy szaktudós nem elég ennek az alig áttekinthető látókörű témának a végleges feldolgozásához.) Pár évvel ezelőtt (1922) jelent meg Császár Elemér huszonegy ivre terjedő munkája: *A magyar regény története* s ugyanekkortájt készült el másik szaktudósunknak, Szinnyei Ferencnek nagyszabású műve is, de a mostoha viszonyok miatt eddig nem jelenhetett meg nyomtatásban. A kétkötetes munka első felét most adta ki a M. T. Akadémia.

E munka jelentőségét — a tárgy részben való azonossága folytán — kétségtelenül csökkenti az a körülmény, hogy Császárnak a könyve *után* jelent meg. De megmarad az a nagy jelentősége, hogy a regény és novella fejlődését *együttessen* veszi vizsgálat alá; ezen a téren senki sem előzte meg szerzőnket. Teljes joggal hivatkozik Szinnyei arra az elismerést érdemlő körülményre, hogy most megjelenő kétkötetes műve tizenkét évi munka eredménye. Szerzőnk írói jellemének egyik alapvonása mindig a *lelkiismeretesség* volt; ettől a jellemvonástól szigorúbb tűzpróbát már kívánni is alig lehetne, mint amilyenről mostani műve tesz bizonyosságot úgyszólván mindenik lapján. Ez a nagyon megbecsülendő, mert — sajnos — nem nagyon gyakori tudós-erény Szinnyeinél olyan méretet ölt, hogy bizonyos szempontból már túlzásnak, azaz fogyatkozásnak is mondható. Ő maga is tisztában van ezzel s műve bevezetésében a lehető legrokonszenvesebb higgadsággal és szerénységgel mintegy maga végzi el önmagával szemben a szigorú kritikus feladatát, illetőleg megmagyarázza, hogy miért teszi ki magát tudatosan a kritika előrelátható kifogásainak. Viszont az idegen kritikus nem állhatja meg, hogy a szerző rendkívüli lelkiismeretessége iránt tisztelettel ne adózzék még olyankor is, mikor ennek az erénynek esetleges túlzását kénytelen megállapítani. Tizenkétévi szakadatlan, önzetlen, elmélyedő munka: igazi önfeláldozás. Ha e hosszú kutató munka *adatszerű* eredményeinek rengetegéből szerzőnk nem hajlandó oly sokat kiselejtezni (vagy függelékebe különíteni), amennyit a művészi előadásmód követelne: ez nagyon megérthető, hiszen ez az utóbbi eljárás már *kétszeres* önfeláldozás volna.

Szerzőnk, saját megállapítása szerint is, olyan mértékű lelkiismeretességgel végezte feladatát, amilyen nem is volna lehetséges a szóban forgó témakörre nézve más, fejlettebb, nagyobb múltú irodalmakban. T. i. Szinnyei úgy értelmezte feladatát, hogy *minden egyes novellát és regényt elolvasott és megbírált*, ahány csak megjelent 1818-tól 1849-ig. De persze nemcsak ezeket olvasta el, hanem a korábbiakat is, mert lelkiismeretes ember csak így bizonyosodhatik meg arról, hogy ezek kívül esnek a tulajdonképeni feladat körén. Azután óriási teljesítményt jelent a nyugati irodalmak azon regény- és novella-termékeinek áttanulmányozása, amelyek az *enemű* magyar művekre hatást gyakoroltak *vagy gyakorolhattak*. Annál méltánylandóbb ez a lelkiismeretes utánjárás, mert Szinnyei nemcsak a világ-irodalmi hírnevű idegen írók munkáival törődik, hanem kiterjesztette *figyelmét* jelentéktelen művekre is; tudván, hogy a maga korában nem mindig az értékesebb alkotást olvassák többen, kivált egy gyermekkorát élő műfaj írói és közönsége körében. A kezdetleges magyar novellák százainak olvasása közben — minthogy ezek többnyire nem önálló kötetekben,

hanem folyóiratokban és zsebkönyvekben jelentek meg — temérdek korjellemző érdekes adattal is megtermékenyült a szerző tudása. A kutató szorgalomnak ez a gazdag eredménye mindenesetre *mint adatgyűjtemény* is igen becses, mert kényelmes forrásul fog szolgálni olyan írók számára is, akik finomabb, rejtettebb, távolibb, összefoglalóbb szempontok leszűrésére s művészi kifejezésére használják majd ki Szinnyei fáradságos filológiai búvárkodását. Ha nem így történnék, akkor bizonyára egyik legfőbb célja veszne kárba Szinnyei önzetlen buzgalmának.

Az aztán más kérdés, hogy egy tudományos mű kompozíciója megírja-e veszedelem nélkül az adatszerűség akkora tömegét, amekkorával szerzőnk terheli meg mostani munkáját. Császár Elemér *A német költészet hatása* stb. című műve (1913) mindinkább példaadóvá kezd válni arra nézve, hogyan lehetséges és ajánlatos a leszűrt elvi eredményeket elkülöníteni és ezzel hatásukat fokozni, de egyúttal az adatszerű elemeket is szóhoz juttatni — függelékben. Szinnyei nem így cselekszik, s eljárás módja nem is tudja kikerülni azt a fogyatkozást, amelyet egyrészt zsúfoltságnak, másrészt szárazságnak kell minősítenünk. Maga is érzi, sőt tudja ezt szerzőnk, ezért pl. a nagyon jelentéktelen novellák tömegéről szóló vagy lexikális vonatkozású részeket és tartalmi kivonatokat petit-betűkkel szedette, de az ilyesmi voltaképpen nem egyéb, mint: Függelék a főszöveg közé iktatva. Ugyancsak az adatok megrostálásának félbenmaradása okozza sokhelyt az előadásmód szárazságát, mikor pl. Jósika leíró művészetének jellemzésénél pedáns csoportosítást ad ilyen címek alatt: *vidék-leírásai, város- és vár-leírásai* (külön a vár-romoké), *intérieur-leírásai, tömegleírásai, arc- és ruha-leírásai*. Maga az a mód, hogy Jósika *minden egyes* novelláját és regényét (12 regényt és 32 novellát!) külön-külön, időrendi egymásutánban vesz sorra: figyelemfárasztó is, kompozíció-rontó is. Általában Szinnyei fejtegetésmódja mindig hajlik az exakt tudományok módszeréhez («pozitívizmus»), mely az adatok tömegét sohasem sokallja, sőt ezekkel szinte helyettesíthetőnek véli a törvény finomabb árnyalatainak a megfogalmazását. Pl. Eötvös *Karthauzijára* vonatkozólag túlságosan *nyers* adalék az, ha megtudjuk, hogy hasonlatait, metaforáit honnan veszi («Legjobban szeret valamit *nap*-hoz, *hajó*-hoz, *fá*-hoz hasonlítani» stb. stb.), vagy mikor egyvégtében nagy csomó reflexió-szemelvényt kapunk a regényből.

De ezek a fogyatkozások, ismételjük, nagyobbrészt egy *erénynek*, szerzőnk rendkívüli lelkiismeretességének kinövései. Mellettük teljes mértékben érvényesül ennek az erénynek a szerencsésebbik oldala is. Ahol az adatszerűség mintegy a dolog természetében rejlik, ott igazán elemében érzi magát szerzőnk nagy tudása, ismereteinek nagy szabotossága. Pl. az I. fejezet, mely a múlt századi húszas-harmincas évek Buda-Pestjének helyrajzát és szellemi életét ismerteti, époly érdekes és tanulságos, mint amily lelkiismeretesen pontos. De nemcsak külsőséges adatokkal tudja jól körülbástyázni állításait Szinnyei, hanem a költői termékek *elemzése* terén is szép példáit nyújtja a módszeres megfigyelésnek és szabatos ítékezésnek, sőt nem egyszer a fogalmazás találó finomságának és egy-egy odavetett pár szónyi szubjektív megjegyzés szellemességének. Pl. Gaál József *Szirmay Ilona* c. regényének hősnőjéről megállapítja, hogy «csak látszólag közép-

pontja a cselekvénynek. *Minden körülötte forog, de maga holt pont...*» Vagy pl. Fáy András *Érzélgés és világ folyása* c. novellájának nemcsak meglesi a gyöngye oldalát, hanem bíráló megjegyzése mintha a Fáy egészséges humorából is felszívott volna egy csüppet: «Mi már réges-régen tisztában vagyunk Lotti kisasszony érzelmeivel, csak Józsi nem látja azt, ami a napnál is világosabb.» Igen figyelemreméltó az a meggyőződéssel teljes szép méltatás, mely Csathó Pál tehetségének ad elégtételt, sok-sok esztendővel a meg nem érdemelt gyors elfeledtetés után. Egyaránt imponáló és tanulságos az a széleskörű ismeret és szakavatottság, amellyel összeállítja szerzőnk az egyik-másik író (Vajda Péter, Eötvös) *hatásáról* tanúskodó, vagy pl. a Kelet kultuszát tükröztető művek lajstromát stb. Hogy a hírneves idegen regény- és novellaírók műveit nagy gazdagsággal vonja bele az összehasonlító vizsgálat körébe: futólag már említettük fentebb; Goethe és Jean Paul, Voltaire, Sue és Balzac, Scott, Cooper, Bulwer és Washington Irving stb. stb. nevei minden irányban nagy perspektívát nyitnak.

Azzal hadd végezzem soraimat, amivel kezdtem. A mult alapos ismerete kell ahhoz, hogy a jelen problémáihoz hozzászólhassunk, sőt esetleg a jövő fejlődést is megsejthessük. Az egész mai irodalom a regényt uralja s ennek a zsarnok uralkodónak a belső mivoltát féligmeddig is alig ismerjük. A Jókai-centenárium alkalma kiáltó módon megmutatta, mily tisztázatlan a regény *elméletének* kérdése. A gyakorlati kritika érdekeinek is egész sora fűződik ahhoz, hogy beható, szakszerű vélemények szólaljanak meg a regény elméletéről, műfaji határaitól, terjeszkedési jogosultságáról, a novellához, drámához való viszonyáról stb. stb. Kiktől várhatnók ezt olyan jogos bizakodással, mint azoktól, akik a regényműfaj bel- és külföldi egész geneziséét saját kutatásaik alapján ismerik?

ZSIGMOND FERENC.

Zsigmond Ferenc: Jókai és Debrecen. Debrecen város megbízásából. Debrecen és a tiszántúli ref. egyházkerület könyvnyomda-vállalata, 1925. N. 8-r. 86 l.

Jókait köztudomás szerint nagyon sok kedves szál fűzi a kálvinista Rómához. Ezeket a szálakat Jókai költészetéből már kifejtette Oláh Gábor egy szép tanulmányában, mely folyóiratunk 1906-iki évfolyamában jelent meg. De a nagy mesemondó születésének százados fordulója arra az elhatározásra juttatta a város tanácsát, hogy e kérdést teljes alaposággal megfratja s e munka kiadásával fejezi ki legméltóbb módon hódolatát és háláját Jókai lángelméje iránt. Szerencsés választással e szép feladatra Jókai kiváló monografusát nyerte meg, s Zsigmond Ferenc hivatottsággal és kedvvel tett eleget megtisztelő megbízásának.

Zsigmond nemcsak Jókai műveinek debreceni vonatkozásait állítja össze, mint Oláh Gábor, hanem elemzi Debrecennek Jókai lelkére és művészetére gyakorolt hatását is. Jókai debreceni élete voltaképp 1849 jan. 1. — ápr. 25-ig tartott. Ennek az időnek *hiteles* történetét megírni csaknem lehetetlenség, bár maga Jókai többször ír róla. A szerző mulatságosan írja le, mint bizonyultak utánjárásai során tisztára költötteknek nevek és ese-

mények, melyeket Jókai emlékezéseiből a valóságnak minden kétséget kizáró adatai gyanánt fogadtunk el eddig. De kétségtelenül fontos időszaka ez Jókai életének s mindenekelőtt politikai magatartásának mérséklésére volt kedvező hatással. Addig Petőfi volt politikai orákulum, s hatása alatt valószínűleg bálványként tisztelte a forradalom eszméjét. A Debrecenben töltött pár hónap alatt Nyáry Pál szuggesztív irányítása mellett ellensúlyozó lecke-képet kapott, s ezek a forradalmi terrorizmus tekintetében is megfontolás alá vétették vele álláspontját. Ezen kívül ezek a hónapok alkalmat szolgáltatottak Jókainak arra, hogy jól megismerje a debreceni magyarság életmódját és jellemző alakjait.

Huzamosabb időt többé nem töltött Jókai Debrecenben, de később is sűrűn ellátogatott rövidebb időre, tervszerű megfigyelésre a fajmagyarságnak ebbe a legjellegzetesebb városába, s ezeknek a kirándulásoknak eredményei Jókai költészetének legegészségesebb és legmaradandóbb termékei közé tartoznak. Telivér romantikus képzeletét egyetlen más város sem tudta oly állandó igézet alatt tartani, mint Debrecen.

A debreceni téma elsősorban mindig exotikus jellegével fogja meg Jókait. Ezt bizonyítja az is, hogy ha magát a várost választja színhelyül a múltba megy vissza, amikor még csakugyan exotikus világ volt ez. Főként két tárgykört aknáz itt ki. Egyik Debrecen régi társadalmi élete a maga különleges történeti adottságában: védtelen külső helyzetével s belső életének egyszerű bölcsességével. A másik a kollégium élete, melynek jellemző s nemzetnevelő fontosságát semmiféle adattár sem világítja úgy meg, mint Jókai képzeletének bűbajos alkotásai. Méltán érezte a szerző a mélyrelátó intuíció sikerét abban, hogy Jókai a sokaktól ridegnek mondott kálvinista puritánizmust a magyar faj természetes humorának legalkalmasabb talajául tudja elfogadtatni. A diákélet rajza mögé a nemzeti jelentőség elmélyülő távlatát is odavetíti. A debreceni kollégiumnak legmonumentálisabb emléket Jókai emelt.

Ha egykorú debreceni eseményeket és embereket ír le, ezeket hortobágyi környezetben szerepelteti, hol még sok exotikus vonás dacolt Jókai idejében a modern idők zsarnokságával. Hortobágyi anyagát előbb a *Hortobágy* című leírásában dolgozta fel s csak aztán szerkesztette regénnyé a *Sárga rózsában*.

Végső eredményül Jókai és Debrecen viszonyára vonatkozólag azt állapítja meg a szerző, hogy leghatásosabban Jókai költészete érezteti meg velünk, mily nagy jelentőségű szerepet játszott Debrecen a XVI. század eleje óta a magyar nemzet politikai és művelődési történetében. Viszont Debrecen méltán büszkélkedhetik azzal, hogy szerencsésen elősegítette a legnagyobb magyar mesemondó lángelméjének kifejlődését, költői ihlete számára a legegészségesebb táplálékot nyújtva fél évszázadon át.

A dolgozat egyesíti magában írójának sok kiváló adományát: alaposágát, lelkiismeretességét s finom esztétikai műveltségét. Tárgyát minden vonatkozásában alaposan ismeri, s ezáltal a szűkkörűnek ígérkező témát érdeklelően ki tudja szélesíteni. Érdekesen elemzi az egyes novellákat, folyton rávilágítva, mi bennük a debreceni különlegesség, amivel a tárgy megkapta Jókai képzeletét; egyszersmind sűrűn vet fényt Jókai művészetének egy-egy jellemző sajátására. A sok kiválóság mellett meghúzódik egy pár

fogyatkozás is: a dolgozat szerkezeti szétesése, a vissza-visszatéregető tárgyalás unalma, az előadásban itt-ott a közvetlenség hiánya, vagy az *illetőleg* sűrű használata következtében valami pedánsan magyarázgató⁴ színezet. Ezek ellenére is a dolgozat a centenáris év legsikerültebb termékei közé tartozik s mint pompás részlettanulmány méltóképen csatlakozik a szerzőnek nagy Jókai-könyvéhez.

KÉKY LAJOS.

Dr. György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája (1919—1924). Kolozsvár, Minerva, 1926. 8-r. 71 l.

Nagy hálára kötelezte György Lajos a magyar irodalmat, mikor összeállította azoknak az erdélyi magyar könyveknek jegyzékét, melyek 1919-től 1924-ig jelentek meg. Vállalkozásának értékét csak növelte az, hogy feladatát minden hivatalos segítség nélkül, saját könyvgyűjteményére utalva kellett megoldania. Az összeállítás époly minden apró részletre kiterjedő, mint amily könnyen áttekinthető. Bármennyire megérdemli is azonban György Lajos teljes elismerésünket biztos könyvészeti elveinek alkalmazásáért, füzetének még nagyobb jelentőséget adnak irodalomtörténeti szempontjai. Belőle egészen határozottan bontakoznak ki annak az erdélyi magyar irodalomnak körvonalai, mely az elszakadás után magára hagyatva vívta meg élet-halálharcát, s mely a nyomasztó viszonyok ellenére oly meglepő fejlődésnek indult. Hat év alatt az átlagos évi könyvszapórolat megötszöröződött, 64 darabról 292-re emelkedett; a könyvtermés harmadát a szépirodalom foglalta el, a vezető szerepet pedig Kolozsvár ragadta magához. Különösen biztató adatokat tartalmaz a könyvészeti részhez fűzött tanulmány s benne a magas szempontú irodalmi politika. A magyar műveltség nyugodtan bízhatja legféllettebb értékeit is oly messzire tekintő s biztos ítéletű vezető egyéniségre, milyennek György Lajost, a Pásztortűz szerkesztőjét, ismerjük.

PAPP FERENC.

Ady-Múzeum. II. k. Szerkesztették: *Dóczy Jenő és Földessy Gyula.* Budapest, Athenaeum, év n. N. 8-r. 220 l.

Az Ady-Múzeum II. kötete is szorosan simul azokhoz a célokhoz, amelyeket a szerkesztők az I. kötetben¹ maguk elé tűztek. Változatos tartalmú közleményeit azon beszéd nyitja meg, melyet Szombati Szabó István Ady Endre szüleinek ötvenéves házassági évfordulója alkalmából tartott a zilahi ref. templomban. Sok túlzásukat megszokatták már velünk Ady rajongói, de ily képtelenségre még részükről sem voltunk elkészülve. Szabó Mátéból (XXIII. 37.) vette alapigéjét: Jeruzsálem, Jeruzsálem, ki megölöd a prófétákat és megkövezed azokat, akik tehozzád küldetnek, hányszor akartam egybe-
gyűjteni a te fiaidat... és te nem akartad... A gondolatmenet ezekután nem meglepő. «Mik ezek a próféták? Az alacsonyrendűség fölött egy lelki, szellemi isteni magasabbrendűség képviselői. Isten követői, akiket ő küld el

¹ Ismertettük a XXXV. évf. 136. ll.-in.

az Ő akaratának kijelentésére. Isten szócsövei, akik nem magukat szólják, hanem hirdetik a büntető isteni igazságosság bekövetkezését... Tegnapi prófétának hívták, ma költőnek nevezik talán... A prófétákat megkövezhetik, de az ítélet nem maradhat el. S ha jő a késői megbánás és a magába szállás ideje... bukott prófétájára gondol a bukott faj s keresvén keresi, de immár hasztalan keresi az utat, mely neki az életre megmutatott... » Ehhez nem kell kommentár. Tehát a Jászi-féle radikálizmus és a szociáldemokrácia Isten programja; nem fogadtuk el, azért kellett buknunk. Sok mindent megmagyaráz, enyhít az alkalom, de ezt a profanizációt menteni nem lehet.

Az Ady-kultusz papjai sokszor szemünkre vetették, hogy elfogultságunk nem engedi látnunk a költő abszolút nagyságát; nem tisztán művészi szempontokkal közeledünk feléje. Miért hangsúlyozzák tehát épen ők oly gyakran Ady költészetének politikai tartalmát? Úgy látszik, még nem multak el azok az idők, midőn Ady verseit szeretni és dicsérni Schöpplin szerint is többé-kevésbé politikai és társadalmi színvallást is jelentett (a Múzeum az 56 l-on ismerteti Schöpplinnek *Az új magyar irodalom* c. tanulmányát). Ennek megvan a maga mélyebb oka. Rubin László Ady kapcsolatát ismerteti a Galilei-körhöz (*Ady Endre és a Galilei-kör*) és közli egyik beszédét, «szíve ifjú testvérei»-hez, az egyesület tagjaihoz. Ebben találjuk ezt a vallomást: «igenis politikát csinálunk mindannyian, kik termettünk valamire, még szabad tudománnyal, filantrópiával és művészettel is, sőt ezekkel talán leginkább» (160. l.) Az *Ady-Múzeum* I. kötetének megbeszélésekor jeleztük, hogy a férfi Ady világfelfogásának csirái már debreceni írásaiban is felfedezhetők. A törzsökös *magyarság* nemes ideáljaitól azonban nagyváradi ujságírókorában (1900 jan.—1903 okt. 13.) szakadt el végképpen. Épen ezért fejlődésének ismeretére nagyon fontos Földessy összeállítása: *Szemelvények Ady váradi cikkeiből*. Jellemző mondata Adynak: «kis nemzetnek még lélekzetet venni is radikálisan kell» (110. l.). E jelszót igyekezett is minden irányban teljesen megvalósítani. El kell azonban ismerni, cikkei általában jól vannak megírva, ötletesek, nem egyszer szellemtől szípkóznak. Bizonyítékai írójuk nem köznapi tehetségének. Épen ezért fáj az ember szíve ezen ősi magyar tehetség megtévedésén. Nagyváradi szelleme azonban sok mindent megmagyaráz, és ezért jelentős Kardeván Károly értékes adaléka: *A váradiak és Ady egy estéje Váradon*.

Riedl Frigyes 1919 április havában öt órán tartott előadásokat Adyról, melyeket elnagyolt főljegyzés alapján közöl a Múzeum. Bár a szöveg nem lehet pontos, szelleme Riedl. Reá vall az elemzés fel-felcsillanó finomsága, az a sok mindent megértő és sok mindent megbocsátó, elnéző lelkiület, melyet alapjában csak valami egyetemes nagy skepszis magyaráz. Riedl kivételes költői egyéniségnek tartja Adyt. Természetesen érinti Adynak azon vonásait is, melyek oly ellentétes megítélésre adnak alkalmat. Tragikus mélységet lát szerelmi költészetében, de megjegyzi, hogy Ady a szerelem gálán felfogásától roppant messziségbe távolodik és oly részleteket is közöl a szerelmi életből, amelyeket beszédünk, sőt fantáziánk is kerül (149. l.). Hazafiságát nem vonja kétségbe. Ady megítélésénél e tekintetben szerinte «nem az a fő, hogy politikája helyes-e vagy helytelen, mert Ady nem poli-

tikus, hanem költő volt. Egyetlen lehetséges szempont: nemzeti érzésből fakadt-e, amit irt és művészet volt-e az, ahogy leírta?» (150. l.). Ő mind a két feltételt megtalálja Adynál. Nem vétünk a kegyelet ellen, ha kijelentjük, mi nem látjuk oly szeplőtelennek Ady hazafias érzését s továbbá — ebben szorosabban csatlakozunk Riedl mesteréhez, Tainehez — nem tudjuk elfeledni a művészet társadalmi funkcióját s épen ezért a műalkotás értékelésénél számbavesszük hatásának szociális természetét, «jótékony voltát», mely szempont oly fontos volt Taine előtt, s melyben oly nagy súlya van a gondolat-tartalom igazságának. Dóczy az 1908-tól 1919-ig terjedő időköznek Adyval foglalkozó jelentősebb cikkeiről és tanulmányairól számol be, Földessy Ady versei megjelenésének időrendjét állapítja meg. Pár többé-kevésbé értékes adatokat nyújtó közlemény közöl természetesen nem hiányozhatnak a Hatvany-cikk sem (*Ady világa*). Hatvany magyarázgatja Ady verseit, őt meg szorgalmasan javitgatja Földessy. Bővebben nem foglalkozunk e dolgozattal: tiltja izlésünk és az a komolyság, mellyel e folyóiratnak tartozunk.

KOCSIS LÉNÁRD.

Dr. Gál János: Jókai élete és írói jelleme. Rákosi Jenő előszavával. 1925. Berlin, L. Voggenreiter. Magyar osztály. 8-r. 303. l.

A Jókai-centenárium esztendeje gyönyörű alkalom lehetett volna arra, hogy azok az ellentétek, amelyek Jókai esztétikai értékelése terén immár több mint hét évtized óta néznek farkasszemet egymással, valahára kezet fogjanak, vagy legalább megpróbáljanak közeledni egymáshoz. E két véglet alatt egyfelől a «tudományos kritikát», másfelől az olvasóközönség véleményét szoktuk érteni.

Senki sem tagadhatja, hogy ami a tudományos kritikát illeti, ez tudatában volt kötelességének. A Beöthytől kijelölt útirányban pár évvel ezelőtt Császár Elemér az ő magyar regénytörténetében már teljes arcképet festett Jókairól, a legnyilvánvalóbb igyekezettel arra nézve, hogy a Gyulai-Péterfy-féle merev állásfoglalást revízió alá véve, olyan talapzatra helyezhesse Jókai alakját, hogy a szaktudós és az intelligens olvasóközönség együttes kegyelettel tekinthessen fel rája. A tudományos kritika legfőbb hivatalos fóruma: a M. T. Akadémia meg egyenesen a centenáriumi alkalmára adott ki Jókaira vonatkozó terjedelmes monográfiát, sőt az 1925-iki nagygyűlés egész programját is Jókai emlékének szentelte.

A tudományos kritika tehát megtette, amit tehetett. Hát vajon a másik tábor, amelyik az «akadémiai» tudományosságot nem ismeri el irányadónak, — vajon ez a tábor hogyan próbálja elintézni azt az esztétikai nagy pert, amelyre vonatkozólag a tudományos kritika ítélete ellen oly buzgón tiltakozik és felelbezzet? Egy-két lapnyi, sőt hasábnyi szellemeskedő rögtönzések, hevenyészett újságcikkek bizonyára nem elegendők arra, hogy a másik tábor becsületes meggyőződésen alapuló és Jókai nagyságát elismerő álláspontját megingassák. Hát a «moderneknak» tábora nem száll sikra a maga igazáért egy kissé nagyobb szabású ütközetben is?

De igen. Valahára megjelent egy testes kötet, amely egyáltalán nem titkolja a célját, t. i. azt, hogy a «konzervatív» kritika eddigi tévedéseit

(vagy épen talán büneit?) akarja kimutatni, megcáfolni s az ünnepeelt költő emlékének igazságot szolgáltatni.

Ha csak az önbizalomtól függene a siker, akkor dr. Gál Jánosnak a legnehezebb feladatok is sikerülnének. De sajnos, nemcsak attól függ. E könyv elolvasása után valami keserű elégtételfélét érez pl. e sorok írója, aki még előkelő tudósok részéről is magára vonta azt a vádat, hogy kritikájának szigorúságával megsértette a Jókai emlékének kijáró kegyeletet. Lehetetlen elnyomnunk magunkban a kérdést: az tanúsít-e kevesebb tiszteletet és kegyeletet Jókai emléke iránt, aki évtizedre terjedő lelkiismeretes munkával igyekszik elmélyedni nagy mesemondóink szellemi hagyatékában s az ész és szív kettős ellenőrzése mellett készíti el a munkája eredményéről szóló számadást — vagy pedig az, aki a Jókai iránti lelkesedés nevében Jókai összes eddigi kritikusaiba lépten-nyomon rátámad — miért? hogy megcáfolja őket? Dehogy! Azért, hogy — *kizsákmányolja* őket.

De ha legalább *ezt* meg tudná tenni elfogadható módon, nemcsak megbocsátanók, hanem örülnék is neki. Csak öröme válhatik mindenkinek, ha azt látja, hogy az ő gondolatai, megállapításai mindjobban elterjednek s visszhangra kapnak mások írásaiban. De dr. Gál János a modorával még azt is ellenszenvenné tudja tenni előttünk, amiben egyikünk-másikunk kénytelen a sajátjára ismerni. Előadasmódja szörnyű nagy tudományos apparátust cipel magával, de igazában csak tudákoskodás ez. Egy-egy vállveregető szó kijut Jókai néhány kritikusanak, de tízszer annyi a fölényeskedő, sőt kötekedő megjegyzésekből; nemcsak a kritikusok részesülnek ilyesmiben, hanem néha maga a rehabilitált (!) Jókai is (a 126. lapon Jókai a Krisztus ide-oda kapkodó számarához van hasonlítva). Az egész munka a szolidságnak, a lelkiismeretességnek, a mások munkája megbecsülésének az ellentéte.

Jókai génusza bizonyára ezt mondja magában: a kritikusaimmal csak megleszek valahogy, de a védőügyvédeimtől ments meg Uram Isten!

ZSIGMOND FERENC.

KÉRELEM.

A Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága fölkéri mindazokat az irodalom- és tudománykedvelőket, akiknél Kazinczy Ferencnek vagy barátainak hozzá írott eddig még nem közölt levelei vannak eredetiben vagy másolatban, hogy azokat a Kazinczy Levelezéséhez kiadandó *pótlékkötet* számára a Magyar Tud. Akadémia Főtitkári Hivatalához, vagy a megbízott szerkesztőhöz: Harsányi István főiskolai tanárhoz Sárospatakra elküldeni szíveskedjenek.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM

1925.

I.

- A. L.* Modern magyar elbeszélők. A Mi Lapunk (Losonc) 26., 36—37 l.
Alszeghy Zsolt. Jelentősebb szépirodalmi alkotások. I. Költők. II. Elbeszélők. III. Színműírók. Irodalomtört. 180—197. l.
Alszeghy Zsolt. Vázlatok. Írók. Költők. 146, (2) l. — *Ism. Galamb Sándor.* Napkelet VI. 375—376. l. — *Baros Gyula.* Prot. Szemle 506—507. l. — *Uj Nemz.* 178. sz.
Badics Ferenc. Ötven év előtt egy régi szerkesztőségben. Bud. Hirl. okt. 4. sz.
Benedek Marcell. Modern magyar irodalom. 1924. 16-r. 121 l. — *Ism. Gálos Rezső.* IK. 282—284. l.
Császár Elemér. A jó kritika föltételei. Páztortüz 333—336. l.
Császár Elemér. A magyar hún-mondák kérdésének mai állása. IK. 197—225. l. és Irodalomtört. Füzetek 2. sz. 31 l.
Császár Elemér. A magyar irodalmi kritika története. I. A szabadságharcig. 409, (2) l. — *Ism. Hartmann János.* EPHK. 127—130. l. — *György Lajos.* Páztortüz. 337—338. l. — *Szász Károly.* Bud. Hirl. 210. sz.
Császár Elemér. Író és kritikus. Nemz. Ujs. 292. sz.
Csomorkányi Pál. A nótafa és a mai magyar líra. Nemz. Ujs. 283. sz.
Dóczy Jenő. Nemzeties és nemzetietlen irodalom. Magyarság 292. sz.
Eckhardt Sándor. A francia forradalom eszméi Magyarországon. 1924. 222, (2) l. — *Ism. Várkonyi Hildebrand.* Minerva 86—88. l. — sz. i. M. Kultúra. 458—459. l. — *ifj. Halmay Elemér.* Kelet Népe 5—7. sz.
Erdélyi költők. Gyűjtemény erdélyi lírikusok műveiből. Szerkesztette Farkas Gyula. Berlin 1924. — *Ism. Lira* 17—18. l.
Erdélyi történetek. 239 l. — *Ism. r. r. Uj Nemz.* 154. sz.
Galamb Sándor. Népszínházak és a Népszínház. Napkelet. VI. 240—249. l.
Galamb Sándor. A rajzforma fejlődése elbeszélő irodalmunkban. Bud. Szemle 201. köt. 47—72. l.
Gulyás Pál. Magyar életrajzi lexikon. I. köt. 1. füzet. Aács-Adorján. 1—128. hasáb. — *Ism. Kelemen Lajos.* Páztortüz. 358. l. — 2. füzet. Adorján-Aisleitner 129—256. hasáb. — *Kelemen Lajos.* Páztortüz 519. l.
György Lajos. Az erdélyi könyv és újság. M. Művelődés 9—10. sz.
György Lajos. Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. (1919—1924.) IV. közlemény. Erd. Irod. Szemle 337—352. l.
György Lajos. Magyar elemek a világirodalomban. Kolozsvár. — *Ism. Turóczy-Trostler, Josef.* P. Lloyd. 204. esti sz.
Hóman Bálint. A magyar hún-hagyomány és hún-monda. 106 l. — *Ism. Pais Dezső.* Napkelet VI. 204—207 l. — *Balogh Albin.* Kath. Szemle 568—570. l. — *Pais Dezső.* M. Nyelv 206—211. l. — *Zs. Élet* 323—324. l. — *Ribiczey Gyula.* Nemz. Ujs. 268. sz. — *r. r. Uj Nemz.* 148. sz.
Hóman Bálint. A Szent-László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. 4-r. 108 l., 1. mell. — *Ism. Pais Dezső.* Napkelet VI. 204—207. és 270—272. l., M. Nyelv 206—211. l., IK. 268—273. l. — *Domanovszky Sándor.* Prot. Szemle 723—726. l. — *Balogh Albin.* Kath. Szemle 568—570. l. — *r. r. Uj Nemz.* 148. sz.
Horváth János. Az újabbkori magyar vers ritmusa. Napkelet VI. 294—310. l.
K. A. Magyar irodalmi élet Szlovénkóban. P. Napló 260. sz.
Karácsonyi János. Hol írták a Halotti Beszédet? M. Nyelv 9—10. sz.

- Kiss Géza, Hegyaljai.* Patak íróiból — a nemzet írói. Sárospataki Ifj. Lapok juniusi sz.
- Kozma Andor.* Bibliafordítás. Bud. Hirl. 292. sz.
- Kristóf György.* Az erdélyiség irodalmi vonatkozásai. Pásztortűz 529—533. l.
- Laczkó Géza.* Az új magyar irodalom. P. Napló 223. sz.
- Musnai László.* A magyar biblia története. Kolozsvár. 21, (1) l.
- Négyesy László.* A magyar irodalom és költészet fejlődése. Ak. Ert. 263—279. sz.
- Népköltési gyűjtemény.* XIV. k. Nagyszalontai gyűjtés. Gyűjtötte a Folklore Fellows magyar osztályának gyűjtő szövetsége Kodály Zoltán közreműködésével. Szerk. Szendrey Zsigmond. 1924. 370 l. — Ism. Karácsony Sándor. Prot. Szemle 579—581. l. — Berze Nagy János. IK. 284—286. l.
- Osvát Kálmán.* Erdély. Irodalmi élet. P. Napló 289. sz.
- Pintér Jenő* magyar irodalom története. A művelt közönség számára. 2. kiad. 1926. [1925] 362 l. — Ism. P. Hirl. 291. sz.
- Pitroff Pál.* Misztikus drámák. Élet 465—467. l.
- Pintér Jenő.* Régi magyar írónők. A Nemzet 243—244. l.
- Rákosi Jenő.* A tragikum. Kultura és Tudomány 51. sz. 170 l. — Ism. Világ 241. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 244. sz. — Ország-Világ 51. sz. — K. A. P. Napló 272. sz. — Ujság 91. sz.
- Rexa Dezső.* Az első magyar opera. P. Hirl. jul. 17. sz.
- Rexa Dezső.* Két régi kalendárium. Nemz. Ujs. jul. 25. sz.
- Rexa Dezső.* Az utolsó iskolai drámaelőadás. Nemz. Ujs. 253. sz.
- Schöpflin Aladár.* Írók, könyvek, emlékek. Kultura és Tudomány 50. sz. 136 l. — Ism. Mariay Ödön. Prot. Szemle 648—649. l.
- Sebestyén, Karl.* Die Hochsaison der Literatur. P. Lloyd 216, 228. esti sz.
- Sebestyén Gyula.* Gesta Hungarorum, a magyar hősmondák öt könyve. I. Óshiedelmek. 121 l. II. Ménrót. 222 l. V. Emese álma. 542 l. — Ism. Nemz. Ujs. 288. sz. — Ujság 137. sz.
- Surányi Miklós.* Dekadencia? Pásztortűz 512—513. l.
- Szinnyei Ferenc.* Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. I. köt. 292 l.
- Szigetvári Iván.* Álarcos versek. EPhK. 157—160. l.
- Timár Kálmán.* Kódexeink legendái és a Catalogus Sanctorum. IK. 241—248. l.
- Trócsányi Zoltán.* A régi magyar irodalom breviáriuma Gyöngyösiig. Berlin. 16-r. 104 l. — Ism. P. Lloyd 171. esti sz. — Dr. S.—a. U. o. 252. esti sz. — M. N. Napkelet VI. 282—283. l. — Tolnai Vilmos. Prot. Szemle 581—583. l. — Trostler József. M. Nyelvőr 115—116. l. — f — y. Pásztortűz 320. l. — Papp Jenő. Magyarság 205. sz. — Ujság 9. sz. — (Myn.) Szózat 291. sz.
- Váth János.* Az irodalom újabb eseményei. Vasárnap (Arad) 263—264. l.
- Váth János.* Tükröződések a magyar irodalom egén. Vasárnap. (Arad) 426—428. l.
- V—th J—s.* Az utolsó öt év katolikus irodalma. Vasárnap. (Arad) 86—88., 105—106. l.
- V—th J—s.* Az utolsó öt év irodalmi termése Magyarországbán. Vasárnap (Arad) 45—47. l.
- Verő György.* A Népszínház Budapest szini életében. 331, (1) l. — Ism. Galamb Sándor. IK. 275—279. l. — G. S. Napkelet VI. 472—474. l.
- Vidéki írók.* Szerk. Váth János. Veszprém. I. füz. 64 l.
- Zolnai Béla.* Magyar janzenisták. II—III. Minerva 10—40., 129—164. l.

II. Egyes írók.

- Ady Endre.** 1. Sápadt emberek és történetek. 194 l. — 2. Így is történhetik. 163, (1) l. — Ism. Túróczi-Troster, Josef. P. Lloyd 264. esti sz. — Esti Kurir 241. sz. — Világ 236. sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat III. 366—370. l. — r. r. Uj Nemz. 253. sz. — Kárpáti Aurél. P. Napló. 236. sz. — Ujság 108. sz.

Ady koszorúja. Magyar költők verseiből egybefűzte Rozsnyay Kálmán. — Ism. Lira 18. l.

Ady-Múzeum. Szerk. Dóczi Jenő és Földessy Gyula. II. köt. 220 l. — Ism. Világ 263. sz. — Esti Kurir 277. sz. — Dóczy Jenő. Magyarság 277. sz.

Dóczy Jenő. Ady és a zsidóság. Magyarság 277. sz.

Fenyő Miksa. Ady. Esti Kurir 192. sz.

Földessy Gyula. Ady és a zsidóság. Nyugat III. 593—596. l.

Gulyás Pál. Ady Endre élete és munkái. 16-r. 160 l.

Hatvany Lajos. Ady versek. Nyugat II. 98—99., 298—300. l.

Kardos Pál. Egy ismeretlen Ady-vers Debrecenben. P. Napló nov. 10. sz.

Kárpáti Aurél. Egy Ady rögtönzés. P. Napló 153. sz.

Krúdy Gyula. A kakasos ház és vendégei. Nyugat II. 55—71. l.

Krúdy Gyula. A költő utolsó karácsonya. Világ 292. sz.

Krúdy Gyula. A Disznófejű Nagyúr és költője. Világ 259. sz.

Krúdy Gyula. Ady Endre éjszakai Pesten és vidéken. Világ 229., 235. sz.

K. S. Andreas Ady. P. Lloyd 191. reg. sz.

László Paul. Ady Übersetzungen. Páris. — Ism. m. d. P. Lloyd 216. esti sz. — Világ 288. sz. — Ujság 138. sz.

Mandola Aladár. Ady Endre. Kath. Ébredés 30. sz.

Matzner Hugó. Von der Er zum Ozean (ford). — Ism. Schöpfung Aladár Nyugat II. 300. l. — Ujság 116. sz.

Órsy Attila. Ady Endre és a kuruc költészet. Lira 83—84. l.

Révész Béla. Ady Endre életéről, verseiről és jelleméről. Kieg. 2. kiadás. Címkép, 202 l., 21 mell. — Ism. P. Napló 263. sz. — Ujság 108. sz.

Révész Béla. Ady tragédiája. P. Napló 211., 217., 232., 235., 242. sz.

Székely László. Ady Endre magyarsága. M. Kultúra 521—534. l.

Tieder Zsigmond. Ady és a Népszava. Népszava 293. sz.

Váth János. Ady magyarsága és stílusa. Visszhang 1925/26. évf.

Zulavski Andor. Petőfi — Ady. 16-r. 106, (2) l. — Ism. —i. Uj Nemz. 290. sz.

Ady Mariska, L. Én az őszben járok... Székelykeresztúr. — Ism. Mael Ferenc. Pásztortűz 459—460. l. — Bodor Aladár. Magyarság 146. sz.

Ambrus Zoltán. *Kárpáti Aurél.* Ambrus Zoltán, a kritikus. P. Napló 292. sz.

Apáczai Csere. Apáczai Cseri János. A Mi Lapunk. Losonc 50—51. l. — Ker. Család 47. sz.

Gárdonyi János. Apáczai Csere János. Tanítók Lapja 18—21. sz.

Fináczy Ernő. Apáczai Csere János emlékezete. Klebelsberg emlékk. 383—393. l.

Imre Sándor. Apáczai lelke. Prot. Szemle 546—549. l.

Mitrovics Gyula. Apáczai Csere János. Prot. Szemle 525—534. l.

Neményi Imre. Apáczai Csere János. Születésének 300. évfordulójára 179, (1) l. — Ism. Nagy Ferenc. Napkelet VI. 173—174. l.

Neményi Imre. Apáczai Csere János és a magyar nemzeti tudományosság. Prot. Szemle 535—545. l.

Pintér Jenő. Apáczai Cseri János. A Nemzet 291. l.

Rácz Lajos. Apáczai és a francia nyelv. EPhK. 161—162. l.

Szombach Godehárd. Apáczai Cseri János. Vasárnap (Arad) 304—306. l.

Tavaszy Sándor. Apáczai Csere János személyisége és világnézete. Kolozsvár. Minerva Könyvtár 1. sz. 56 l. — Ism. H. G. Napkelet VI. 372. l.

— ri. Debr. Prot. Lap 56. sz. — Gál Kelemen. Erd. Irod. Szemle 389—391. l.

Áprily Lajos. Versek. — Ism. A Nemzet 323. l.

Arany János. Arany János egy ismeretlen levele. Közli Rédey Tivadar. M. Nyelv 267—268. l.

Arany János összes kisebb költeményei. Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadja Voinovich Géza. Arckép, 308 l. — Ism. Vargha Gyula. Napkelet VI. 166—169. l. — Kristóf György. Pásztortűz 454—456. l. — r. r. Uj Nemz. 178. sz. — K. K. J. IK. 287—288. l.

- Arany János összes munkái. I—V. kötet. (Voinovich Géza gondozásában). 1924. 4-r. 232, 233, 355, 357, 382 l. — Ism. K. K. J. IK. 286—287. l.
- Acherontinus*. Arany János hagyatéka. Magyarország 230. sz.
- Babay József*. Arany János ismeretlen versei egy vörösmárvány-lapon — a vizivárosi temetőben. Világ 249. sz.
- Baros Gyula*. Jókai és Arany. — Ism. (H.) Irodalomtört. 204. l.
- Bene Kálmán*. Arany természetérzéke. Csurgó. 50 l. — Ism. A. B. Napkelet VI. 475. l. — (H.) Irodalomtört. 204—205. l.
- Gopcsa László*. Arany János és Petőfi gyorsírása. Bud. Szemle 200. köt. 307—312. l.
- Babits Mihály**. 1. Sziget és tenger. 100 l. — Ism. Sebestyén, Karl. P. Lloyd 252. esti sz. — Rédey Tivadar. Napkelet VI. 475—479. l. — Szegedi István. Prot. Szemle 745—746. l. — Karinthy Frigyes. Nyugat III. 262—264. l. — Bisztray Gyula. Pásztortűz 499—500. l. — Zs. Élet 535. l. — Acherontinus. Magyarország 241. sz. — Kárpáti Aurél. P. Napló 243. sz. — 2. Kártyavár. Németre ford. Klein, I. Stefán. — Ism. (—ss.) Világ 277. sz.
- Balassa József*. Babits és a lira. Világ 288. sz.
- Bácsföldi**. Az élet strofái. 244 l. — Ism. rrt. Napkelet VI. 275. l. — (L.) Irodalomtört. 199—200. l.
- Bakkay Béla**. Bianca. Szatmár. — Ism. Walter Gyula. Pásztortűz. 418. l.
- Bálint Imre**. Alfa. Regény. Wien. — Ism. Komlós Aladár. Nyugat III. 175. l. — Kassák Lajos. Népszava 293. sz.
- Balogh Endre**. *György Lajos*. Balogh Endre emlékezetére. Kolozsvár. 36 l. — Ism. Zs. Élet 344. l.
- Bánhidya Stefánia br., Üchtritz-Amade grófné**. A fehér asszony. Legjobb könyvek 128. sz. 160 l. — Ism. (sz. k.) Bud. Hirl. 288. sz.
- Bányai Kornél**. Örök arc. 88 l. — Ism. K. A. P. Napló 289. sz.
- Bárd Miklós**. Újabb költeményei. 148 l. — Ism. B. A. Magyarország 292. sz. — (kg.) 8 Orai Ujs. 289. sz. — Gy. d. Szózat 294. sz.
- Bárd Oszkár**. 1. Taposómalom. Komédia négy képben. Berlin 16-r. 139 l. — Ism. Császár Elemér. Pásztortűz 379—380. l. — (g. i.) Népszava, 178. sz. — Rajka László. Erd. Irod. Szemle 333—334. l. — 2. Mi lesz velünk? Kolozsvár. — Ism. Lira 84. l.
- Barna Pál**. Koncert 48 l. — Ism. Gy. L. A Nemzet 644. l.
- Bársony István**. Az én világom 328 l. — Ism. Kilián Zoltán. A Rend. 89. sz. — Mariay Ödön. Szózat 259. sz.
- D. L. L.* Bársony István. Bud. Hirl. 259. sz.
- Gergely István*. Irodalmunk Színyei-Merse Pálja. Nemz. Ujs. 259. sz.
- Dóczy Jenő*. Bársony István magyarsága. Magyarország 259. sz.
- Marschalkó Teofil*. Látogatás a hetvenéves Bársony Istvánnál. Nemz. Ujs. 259. sz.
- Romhányi Sándor*. Bársony István. Tanítók Szövetsége 23. sz.
- Szász Károly*. A természet költőjéről. Bud. Hirl. 267. sz.
- Bársony István. Uj Nemz. 259. sz.
- Bartók József**. 1. Piros rózsák 278, (2) l. — Ism. Nemz. Ujs. 288. sz. — (L—sz.) P. Napló 293. sz. — Ujság 136. sz. — 2. Szivárvány. 1924. 227, (1) l. — Ism. (L.) Irodalomtört. 203. l.
- Nyitrai Dénes*. Látogatás Bartók Józsefnél. Élet 482—483. l.
- Baum Artur I. Szirt Ferenc**.
- Benda Jenő**. Hajtóvadászat egy férfira. 160 l. — Ism. Esti Kurir 265. sz. — Berkes Imre. Magyarország 287. sz. — Ujság 108. sz.
- Beöthy Zsolt**. *Kéky Lajos*. Beöthy Zsolt. 256 l. — Ism. V. Kath. Szemle. 446—448. l.
- Jónás Károly*. Beöthy Zsolt ismeretlen levele Kossuth Lajosnál tett látogatásáról. Magyarország nov. 8. sz.
- Berde Mária, R. I.** Haláltánc. 1924. 262 l. — Ism. A Nemzet 323. l. — 2. A szent szégyen. Regény. Marosvásárhely. — Ism. Gulyás Sándor. Nap-

kelet VI. 281—282. l. — Bodor Aladár. Prot. Szemle 511—512. l. — Bodor Aladár. Magyarság 172. sz.

Bethlen Margit, Gróf. A boldog sziget Istene és egyéb elbeszélések. — Ism. Brisits Frigyes Uj Nemz. 289. sz. — Mariay Ödön. Szózat 295. sz.

Bíró Lajos. Toinette. Regény. — Ism. Világ 288. sz. — Komlós Aladár. Nyugat III. 596. l.

Boda Béla és Gonda Ferenc. Igricanthológia. Kaba 48 l. — Ism. rrt. Napkelet VI. 275. l.

Bodnár Gyula. Mikes. 1 képmell., 38 l. — Ism. (H.) Irodalomtört. 203—204. l. **Bodoni Miklós, S.** Húsz éves arcom. Marosvásárhely, 80, (2) l. — Ism. Mael Ferenc. Pásztortűz 460. l.

Bodor Aladár. Töredelem. 100, (4) l. — Ism. Relle Pál. Világ 154. sz. — K. M. Pásztortűz 393—399. l. — László István. Élet 403—404. l. — A Nemzet 323. l. — Gáspár Jenő. Uj Nemz. 223. sz.

Bókay János ifj. 1. Mario 156 l. — Ism. bj. Világ 253. sz. — Lányi Viktor. Nyugat III. 597—598. l. — Nemz. Ujs. 230. sz. — Esti Kurir 226. sz. — Acherontinus. Magyarság 241. sz. — r. r: Uj Nemz. 266. sz. — P. Napló 257. sz. — 2. Mi férfiak. — Ism. Galamb S. Napkelet VI. 188. l.

Bónyi Adorján. Jómádár 131 l. — Ism. bj. Világ 253. sz.

Boros László. Gyuri úrfi. Vigjáték 3 felvonásban. Először adta a Nemzeti színház 1925. szept. 19-én.

Boross Sándor. Árvaság. 1924. 126 l. — Ism. (L.) Irodalomtört. 199. l. **Bródy László.** Nap nap után. 1924. 79 l. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet VI. 193—194. l. — Relle Pál. Világ 154. sz.

Bródy Sándor. Rembrandt. Egy arckép fény és árnyban 175, (1) l. — Ism. Nagy Lajos. Nyugat II. 297—298. l. — ifj. Halmay Elemér. Kelet Népe 5—7. sz. — Fényes László. Népszava 148. sz. — Kárpáti Aurél. P. Napló 152. sz.

Feszty Árpádné. Emlékezések Bródy Sándorra. Világ 183., 184., 185. sz. **Budaváry László.** Az oszlányi tündér. — Ism. Thomée József. Ország-Világ 39. sz. — (H.) Irodalomtört. 205. l.

Bús I. Gárdonyi.

Csengey Gusztáv. bj. Csengey Gusztáv. Világ 155. sz.

Kemény Lajos. Csengey Gusztáv. Prot. Szemle 8—9. sz.

Lampérth Géza. Csengey Gusztáv. P. Hirl. 156. sz.

Wallentinyi Samu. «A fogoly lengyel» keletkezésének története. Prágai M. Hirl. 195. sz.

Zemán Zoltán. Csengey Gusztáv ravatalánál. Evang. Lapja. 29. sz. és Harangszó. Szentgotthárd. 30. sz.

Csiky Gergely. Weisz Julian. Das Drama des Dramatikers. P. Lloyd 235. reg. sz.

Csokonai. Gulyás József. Csokonai Georgicon-fordítása. IK. 251—256. l.

Darás Gábor és Rissányi József. Két életből. Ujpest. 74 l. — Ism. (L.) Irodalomtört. 200. l.

Darkó István. Két ember, egy árnyék. Losonc. 205, (2) l. — Ism. Tamás Lajos. Pásztortűz 359. l.

Dénes Gizella. Két fehér galamb. 142 l. — Ism. Zs. Élet 536. l. — Komócsy István. Dunántúl (Pécs) 293. sz. — Nemzetnevelés 22. sz.

Dévai Mátyás. Hajnóczy Iván. Gálszécsi István hittani műve és Dévai Mátyás Tizparancsolata. M. Könyvszemle 145—147. l.

Dobolyi Lajos, I. Sükösd Ferenc.

Dobosi Pécsi Mária. Második négyes. Legjobb könyvek 126. sz. 160 l. — Ism. Szegedi István. Prot. Szemle 744—745. l.

Drasche Lázár Alfréd. Dorilas. 1924. 162, (2) l. — Ism. ifj. Halmay Elemér. Kelet népe 5—7. sz.

Drégely Gábor. A védetlen nő. Komédia 3 felvonásban. Először adta a Magyar Színház 1925 dec. 4-én.

Egri Viktor. Pierre találkozása. Berlin. 103, (1) l. — Ism. Tamás Lajos. Pásztortűz 359. l.

Éltető Lajos. Én egy meg nem kért akarat vagyok. — Ism. rr. Napkelet VI. 274—275. l.

Eötvös. Erdélyi László. Bárá Eötvös József és a liberalizmus. Kath. Ébredés 41. sz.

Lukinich Imre. Bárá Eötvös József kiadatlan naplójából. Minerva 1—9. l.

Erdélyi József. Gyulai Adám. Erdélyi József. Élet 345—347. l.

Erdélyi Miklós. Az évek kertjében. Győr. 62 l. — Ism. (sz. k.) Bud. Hirl. 172. sz. — r. r. Uj Nemz. 223. sz.

Erdős Renée. Teano Amaryll egyszerű élete. I. könyv. A hárfás. 242 l. II. könyv. A herceg. 197 l. III. könyv. A meztelen táncos. 276 l. — Ism. Várdai Béla. Kath. Szemle 636—637. l. — Császár Elemér. Pásztortüz 558—559. l. — r. r. Uj Nemz. 235. sz. — (L.) Irodalomtört. 202. l.

Falu Tamás. A lélek mindenütt kihajt. 1924. 61, (2) l. — Ism. B. A. Magyarság 241. sz.

Farkas Antal. Kísértetek 135 l. — Ism. k. l. Prot. Szemle 747—748. l.

Fáth Imre. Boszorkánymese. — Ism. rr. Napkelet VI. 275—276. l.

Fáy Ilona. Elbeszélések. 1924. 124, (2) l. — Ism. Galamb Sándor. Napkelet VI. 188. l.

Fazekas Ernő. Tavaszvárás. Kecskemét 62, (2) l. — Ism. V. L. Tanítók Szövetsége 22. sz.

Fazekas Imre. Madonna. Színmű 3 felvonásban. Először adta a Vig-színház 1925 nov. 6-án.

Fekete János, galántai gróf. Gvadányi József ismeretlen verses levele galántai gróf Fekete Jánoshoz. Közli Tamás Ernő. P. Hirl. 265. sz.

Fessler A. I. Koszó János. Fessler Aurél Ignác, a regény- és történetíró. 1923. — Ism. Várkonyi Hildebrand. Kath. Szemle 89—90. l.

Finta Sándor. 1. Rózsavár. — Ism. (cs. i.) Nemzetnevelés 13. sz. — 2. Robinson szigetén. Szombathely 96 l. — Ism. rd. Kath. Szemle 638—639. l. — Váth János. M. Kultúra 625—627. l. — Magyarság 287. sz. — Nemzetnevelés 22. sz. — 3. Szenvedés. Szombathely 98 l. — Ism. Galamb Sándor. Napkelet VI. 189. l. — rd. Kath. Szemle 638—639. l. — P. Élet 504. l. — Váth János. M. Kultúra 455—457. l.

Váth János. Finta Sándor. Visszhang. 1925/26. évf.

Forbáth Sándor. Vidéki örökség 94, (2) l. — Ism. Relle Pál. Világ 154. sz. — R. S. Gör. Kath. Tudósító 18. sz. — i. Uj Nemz. 183. sz.

Forró Pál. Kegyetlen asszonyok 178 l. — Ism. P. Lloyd 147. esti sz.

Fóthy Ernő. Cirkusz. Novellák. — Ism. Gáspár Jenő. Uj Nemz. 223. sz.

Földes Imre. Pántlika. Vigjáték előjátékkal 3 felvonásban. Először adta a Belvárosi Színház 1925 nov. 21-én.

Földi Mihály. 1. Az élet tolvaja 120 l. — Ism. Falk Zsigmond. Ország-Világ 35. sz. — 2. Valakit szeretni kell 207, (1) l. — Ism. Rab Gusztáv. Világ 259. sz. — g. sz. P. Lloyd 252 esti sz. — Kürti Pál. Nyugat III. 370—371. l. — r. r. Uj Nemz. 241. sz. — Kárpáti Aurél. P. Napló 227. sz. — 3. Engem szeress. Vigjáték 3 felvonásban. Először adta a Magyar Színház 1925 okt. 30-án.

Fülöp József. Vergődik, lázad az lelkem. — Ism. Bud. Hirl. 288. sz.

Fülöpp Andor (Borsodi). A vaskondok. Regény 141 l. — Ism. Uj Nemz. 257. sz.

Gálszécsi István I. Dévai Mátyás.

Gárdonyi és Bus: Hajnal előtt. — Ism. Mael Ferenc. Pásztortüz. 460. l.

Gárdonyi Géza. 1. Leánynézőben. — Julcsa kútja 178 l. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat II. 75—79. l. — r. r. Uj Nemz. 183. sz. — 2. Mai csodák. A természet mindenségéből. 216 l. — Ism. r. r. Uj Nemz. 183. sz. — 3. A kürt 247, (1) l. — 4. Aggy Isten Biri! 209, (1) l. — 5. Te, Berkenye! 201, (1) l. — Ism. Kéky Lajos. Prot. Szemle 651—655. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat II. 75—79. l. — Zs. Élet 283—284. l. — Farkas Sándor. A Nép 162. sz.

Csák Zoltán. Három befejezetlen regény van Gárdonyi írói hagyatékában. 8 Órai Ujs. nov. 1. sz.

Gárdonyi József. Édesapámról. M. Család 6—9. sz.

Kéky Lajos. Gárdonyi Géza könyvtára. M. Bibliofil Szemle 148—151. l.
Nagy László, S. Gárdonyi Géza «királyi hagyatéka». Pásztortűz
 437—438. l.

Radványi Sándor. Gárdonyi Géza emlékezete. Visszhang 1925/26. évf.
Szabolcska László. Gárdonyi és Szabolcska Mihály. Pásztortűz
 435—436 l.

Szabolcska László: Gárdonyi Géza és költészete. Temesvár 193, (3) l.
Tóth Kálmán. Ahol Gárdonyi a betűvetést tanulta. Miskolci Napló 219. sz.
Tóth Kálmán. Az egri remete és a magyar költőkirály. A Nemzet
 623—624. l.

Tóth Kálmán. Az egri remete és a nők. M. Család 6—9. sz.
Gárdos Sándor. Makulatura. Mármarossziget. — Ism. Mael Ferenc.
 Pásztortűz 460. l.

Gáspár Jenő. A kék sziget. 182 l. — Ism. Csapó György. M. Kultúra
 629. l. — k—. Nemz. Ujság 253. sz. — (sz. k.) Bud. Hirl. 288. sz. — r. r.
 Uj Nemz. 247. sz. — H. L. Szózat 271. sz.

Gereblyés László. Testvéreim! 47,(1) l. — Ism. Órsy Attila. Lira 67. l.
Giszkalay János: 1. Az új proféciaik könyvéből. 2. Gus Chalav látomása. — Ism. Turóczy-Trostler, Josef. P. Lloyd 193. esti sz.

Gonda Ferenc l. Boda Béla.

Gordon Ibi l. Szirt Ferenc.

Gulácsy Irén, Pálffyné. 1. Förgeteg. Pályadíjnyertes regény. Kolozsvár.
 248 l. — Ism. Makkai Sándor. Napkelet VI. 469. l. — 2. Hamusó. Kolozsvár. —
 Ism. Makkai Sándor. Napkelet VI. 469. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat III.
 172—174. l. — Makkai Sándor. Pásztortűz 359—360. l. — Harsányi Kálmán.
 Élet 365—369. l. — 3. Ragyogó Kovács István. Elbészélések. Kolozsvár. —
 Ism. Bodor Aladár. Prot. Szemle 512—513. l. — Kiss Ernő. Pásztortűz
 339. l. — Bodor Aladár. Magyarság 172. sz.

Gvadányi József. Gvadányi József ismeretlen verses levele galántai gróf
 Fekete Jánosnak. Közli Tamás Ernő. P. Hirl. 265. sz.

Baros Gyula. Gróf Gvadányi József és az utókor. Irodalomtört. 171—174. l.

Baros Gyula. Petőfi és Gvadányi. IK. 238—241. l.

Császár Elemér. Gvadányi szobra előtt. Akad. Ért. 197—204. l.

L. S. A jó öreg generális. Ujság 30. sz.

Mados György. Epizódok Gvadányi József életéből. Nemz. Ujs. 188. sz.

Rass Károly. Gvadányi József gróf. Pásztortűz 442—444. l.

Rexa Dezső. «Aprekaszion». Magyarság aug. 19. sz.

Gyallay Domokos. 1. A föld népe. Berlin 1924. 81 l. — Ism. Hartmann
 János. Napkelet VI. 392. l. — 2. Rég volt, igaz volt... — Ism. Hartmann
 János. Napkelet VI. 391—392. l. — Kiss Ernő. Pásztortűz 339. l. — Bodor
 Aladár. Magyarság 172. sz.

Gyárfás Endre l. Sükösd Ferenc.

Gyarmath B. János. Uj magyar ének. — Ism. B. A. Magyarság 241. sz.
 — Molnár Endre. Szózat 217. sz.

Gyökössy Endre. A termelő élet rímei. 1924. 95 l. — Ism. Pauka Tibor,
 Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közl. 75. l. — (L.) Irodalomtört. 198. l.

Gyöngyösi István Harsányi István. Szombathi János Gyöngyösi Istvánról.
 Sárospataki Ifj. Lapok. jun.-i sz.

Nyárády Mihály. Ki volt a költő Gyöngyösy István anyja? Debr.
 Prot. Lap 38. sz.

Györék József. Csend. Versek. Kaposvár, 1924. 16-r. 127 l. — Ism.
 Szabó István. Sárospataki Ifj. Lapok. jun.-i sz.

Györi Mihály. *Harsányi István.* A «Halni megyek...» kezdetű ének
 igazi szerzője. IK. 249—250. l.

Györy Kálmán. Örök harc. 1924. 79 l. — Ism. (L.) Irodalomtört. 200. l.

Gyulai P. Jónás Károly. Akadémiai emlékek. P. Hirl. aug. 2. sz.

Papp Ferenc. Jókai és Gyulai. Pásztortűz 374—376. l.

Hallósy Mártha, T. Két Éva 144 l. — Ism. Sz. F. Napkelet VI. 374—375. l.

- Hangay Sándor.** Csaba utján csillag porzik. 1914—1919. 5. bőv. kiad. 205, (4) l. — Ism. K. Élet 304. l. — Nemz. Ujs. 166. sz. — Esti Kurír 218. sz. — B. A. Magyarság 241. sz. — Molnár Endre Szózat 157. sz.
- Hargitai Tihamér.** Oszi vihar 47, (1) l. — Ism. Thomée József. Ország-Világ 38. sz. — Gáspár Jenő. Uj Nemz. 223. sz.
- Harsányi Kálmán.** Utolsó fölgyulás. 1924. 135 l. — Ism. S. J. Kálv. Szemle 44. sz.
- Heltai Jenő.** Arcok és álarok. Három egyfelvonásos. Először adta a Vig-színház 1925. nov. 28-án.
- Herczeg Ferenc.** A híd. Színjáték 4 felvonásban. Először adta a Nemzeti Színház 1925 nov. 20-án.
- Császár Elemér.* Herczeg Ferenc. Képes Krónika 51—52. sz.
- Császár Elemér.* A Híd. Uj Nemz. 292. sz.
- (f. s.) Herczeg Ferenc elmondja negyven esztendő írói pályáját. 8 Órai Ujs. 292. sz.
- Horváth János.** Herczeg Ferenc. IK. 153—170. l. és Irodalomtört. Füzetek 1. sz. 28 l.
- Jakabffy Elemér.* Herczeg Ferenc a politikai jós. Páztortúz 538—539. l.
- Mariay Odón.* A jubiláló Herczeg Ferenc. Szózat 235. sz.
- Adalékok Herczeg Ferenc életéhez és munkásságához. IK. 226—234. l.
- Heves Kornél.** Istenes könyvem. — Ism. (—ss.) Világ 160. sz.
- Hevesi Sándor.** Elzevir. Történet egy antikvárius boltból 3 felvonásban. Először adta a Kamara Színház 1925 okt. 24-én.
- Horváth Ádám, Pálóczi. Harsányi István.** A «Halmi mégyek...» kezdetű ének igazi szerzője. IK. 249—250. l.
- Huszár Jolán, Kovácsné.** Könnyeim. Tahitótfalu. 1924. 144, (4) l. — Ism. (sz. k.) Bud. Hirl. 172. sz.
- Ivánovics Sándor.** Lázárok földén. Kecskemét 156, (4) l. — Ism. Magyarság 287. sz.
- Jánossy Béla, P. Váth János.** P. Jánossy Béla. Visszhang 1925/26. évf.
- Jókai-breviárium.** Előszót írta Révai Mór János 302 l. — Ism. r. t. Napkelet VI. 470—471. l. — Gulyás Sándor. Prot. Szemle 583—587. l.
- Jókai-émlékkönyv születésének százéves évfordulójára. Rákosi Jenő előszavával. Szerk. Körösi Henrik. Címkép, 96 l.
- Jókai-émlékkönyv. Szerk. Alapy Gyula és Fülöp Zsigmond. Komárom. — Ism. Ujság 126. sz.
- Jókai két levele Toldy Ferenchez. Közli Hellebrant Árpád. IK. 257. l.
- Briefe Jókais an Johann Strausz. Közvetteszi Loewy Siegfried. P. Lloyd 234. esti sz.
- Baros Gyula.** Jókai és Arany. — Ism. (H.) Irodalomtört. 204. l.
- Baros Gyula.** Jókai a szépirodalomban. M. Könyvszemle 68—79. l.
- Berg, Ruben G :son.** Egy svéd irodalomtörténetíró Jókai Mórról. Napkelet VI. 201—203. l.
- Bernstein Béla.** Jókai és a zsidók. Zsidóvonatkozások és adatok összes műveiből. 47, (1) l. Arcképpel.
- Berzeviczy Albert.** Jókai Mór emlékezetére. Ak. Ért. 99—106. l.
- Bokréta a legnagyobb magyar elbeszélő, Jókai Mór műveiből. Összeállította Kristóf György. Kolozsvár 111 l. — Ism. Gulyás Sándor. Prot. Szemle 583—587. l.
- Borbély István.** Jókai emlékezete. Kolozsvár 16 l.
- Császár Elemér.** Jókai. Minerva 91—102. l.
- Csávásy Alisz.** Jókai ünnepén. Győr női felső keresk. isk. értesítője 1924/25. 3—7. l.
- Csekey István.** Jókai a rokonépek irodalmában. M. Bibliofil Szemle 131—133. l.
- Dézsai Lajos.** Paskó Kristóf és a «Kétszarvu ember». Klebelsberg emlékk. 394—401. l.
- Dingha Sándor.** Jókai. A szekszárdi reálgimn. értesítője 1924/25. 3—7. l.
- Ferenczi Zoltán.** Jókai. Klebelsberg emlékk. 631—637. l.

- Firbás Oszkár.* A százéves Jókai. A szegedi áll. reáliskola értesítője 1924/25. 1—6. l.
- Gál János.* Jókai élete és írói jelleme. Rákosi Jenő előszavával. Berlin. 1925. Arckép, 303 l., 1 térkép. — Ism. Túróczi-Trostler, Josef. P. Lloyd 228. reg. sz. — Dr. G. S. u. o. 264. esti sz. — —s. EPhK. 164—165. l. — Kéky Lajos. Bud. Szemle 201. köt. 310—320. l. — nt. Pásztortüz 518. l.
- Galamb Sándor.* 1825—1925. A budapesti V. ker. reáliskola értesítője. 1924/25. 5—10. l.
- Haklik Ferenc.* Jókai mint mesemondó. A Mi Lapunk. (Losonc.) 67—69. l.
- Horváth Béla.* Jókai diadalútja olasz földön. A Nemzet 592. l.
- Horváth Ferenc.* Emlékezés Jókai Mór születése 100 éves évfordulóján. A karcagi ref. realgimn. értesítője 1918/19—1924/25. 3—13. l.
- Incze Gábor.* A mi barátfalvi lévitánk. 19 l. — Ism. Gulyás Sándor. Prot. Szemle 583—587. l.
- Incze Gábor.* A református Jókai. 16-r. 14, (2) l.
- K. G.* A leányideál Jókai költészetében. Az Erő 149. l.
- Kardhordó Károly.* «Ki volt Jókai?» M. Kisebbség. (Lugos.) 650—654. l.
- Kerecsényi Dezső.* A százesztendő Jókai. A pápai ref. főiskola értesítője 1924/25. 6—10. l.
- Körös Endre.* Jókai nemzeti jelentősége. Pápa, 17 l. — Ism. r. t. Napkelet VI. 470—471. l.
- Kristóf György.* Jókai élete és művei. Kolozsvár. 103 l. — Ism. Gulyás Sándor. Prot. Szemle 543—587. l. — Kéky Lajos. Bud. Szemle 201. köt. 310—320. l.
- Kristóf György.* Jókai napjai Erdélyben. Kolozsvár. 134 l. — Ism. Gulyás Sándor. Prot. Szemle 583—587. l. — Kéky Lajos. Bud. Szemle 201. köt. 310—320. l. — Rajka László. Pásztortüz 317. l. — Bisztray Gyula. Nemz. Ujs. 255. sz.
- Kristóf, Gheorghe.* Maricju Jókai. Ca adeos : Câteva nuvele caracteristice de ale lui Jókai. Ford. Bitay Árpád. Kolozsvár, 144, 115, 29 l. — Ism. Buday Árpád. Prot. Szemle 739—742. l. — Gyárfás Elemér. Pásztortüz 397—398. l. — Jancsó Elemér. Erd. Irod. Szemle 391—392. l.
- Lestyán Sándor.* Jókai Mór életbiztosításának eredeti dokumentumai. Ujság 94. sz.
- Loisch János.* Jókai Mór. A budapesti evang. főgimn. értesítője 1924/25. 6—10. l.
- Mayer Ker. János.* Jókai és a vallásos hit. Vasárnap (Arad) 88—90. l.
- Meczner Sándor.* Emlékezés Jókairól. A Kecskeméti működő egyetemes református jogakadémia évkönyve 1924—25. 41—49. l.
- Merényi Lajos.* Jókai és a sakk. Az Erő 152. l.
- Mező Ferenc.* Apróságok Jókairól. A Nemzet 260—261.
- Minay Lajos.* Jókai élete. Mezőtúr. 44 l.
- Moesz Gusztáv.* Jókai növényismerete. Természett. Közl. márc. sz.
- Muraközy Gyula.* Jókai és a kálvinista iskola. Reformátusok Lapja (Kecskemét) 43. sz.
- Nagy Sándor.* Jókai. Brassó 112 l.
- Négyesy László.* Jókai költői és nemzeti értéke. Ak. Ért. 106—126. l.
- Oláh Gábor.* Jókai. A debreceni főreál. értesítője 1924—25. 3—8. l.
- Ormos László.* Rózsa Sándor Deresén balzsamozták be Jókait. Világ 156. sz.
- Papp Ferenc.* Jókai és Gyulai Pál. Pásztortüz 374—376. l.
- Popovits Margit, Fehérné.* Jókai magyarsága és idealizmusa. A nyir-egyházi evang. leányközépisk. értesítője 1924—25. 3—7. l.
- Rakssányi Mária.* Jókai költői egyénisége. A budapesti IV. ker. leánygimn. értesítője 1924—25. 4—6. l.
- Rell Lajos.* Jókai erkölcsi hatása. A békéscsabai evang. realgimn. értesítője 1924—25. 3—5. l.
- Révai Mór János.* Jókai és a magyar ügy a külföldön. Különleny. az Ujság 10. számából 10, (2) l. — Ism. P. Lloyd 252. esti sz.

- Révai Maurice Jean.* Jókai et la cause hongroise à l'Étranger. 14 l.
- Schmidt Attila.* A löseői fehér asszony várkastélya. Bud. Hirl. nov. 13.
- Schweiger Sándor.* Jókai költői képzelete. A pesterzsébeti reálgimn. értesítője 1924/25. 6—11. l.
- Sikabonyi Antal.* Jókai és Komárom 16-r. 32 l. — Ism. r. t. Napkelet VI. 470—471. l.
- Szell Sándor.* Jókai és a tudomány. Az Erő 184. l.
- Szilágyi Dezső.* «Móricz kisasszony» a betyártanyán. Az Erő 150—152. l.
- T. K. Ahol az Aranyember íródott.* A Nemzet 256. l.
- Tolnai Vilmos.* Jókai és a magyar nyelv II. M. Nyelv 232—246. sz.
- Tooth Zsigmond, Györfy Elemér.* Jókai. Tata 29 l. — Ism. Gulyás Sándor. Prot. Szemle 583—587. l.
- Tormay Cécile.* Jókai. Napkelet VI. 118—120. l.
- Tóth Kálmán.* Az egri remete és a magyar költőkirály. A Nemzet 623—624. l.
- Törös László.* Jókai regényíró művészete «A debreceni lunatikus» alapján. Nagykörös 44 l. — Ism. Gulyás Sándor. Prot. Szemle 583—587. l.
- Váry Rezső.* Jókai Mór. A budapesti V. ker. áll. gimn. értesítője 1924/25. 3—5. l.
- Velezdy Mihály.* Jókai «munkatársai». Napkelet VI. 207—208. l.
- Vészi, Josef.* Die Einbalsamierung Jókais. P. Lloyd 156. esti sz.
- Voinovich Géza.* Jókai. Bud. Szemle 201. köt. 422—436. l.
- Wildner Ödön.* A komáromi Jókai-vagyon. M. Bibliofil Szemle 142—144. l.
- Zsigmond Ferenc.* Jókai. 1924. 416 l. — Ism. Kéky Lajos. Bud. Szemle 310—320. l.
- Zsigmond Ferenc.* Jókai Mór élete és művei. Bethlen könyvtár 8. sz. 1924. 79 l. — Ism. Kéky Lajos. Bud. Szemle 201. köt. 310—320. l.
- Zsigmond Ferenc.* Jókai. A debreceni ref. gimn. ért. 1924/25. 3—10. l.
- Zsigmond Ferenc.* Jókai. Az Erő 122—123. l.
- Zsigmond Ferenc.* Jókai és Debrecen. Debrecen 86 l.
- Jókai gyermek és ifjúkorából. A Mi Lapunk (Losonc) 18—19. l.
- Jókai mint nyelvész. A Mi Lapunk (Losonc) 22—23. l.
- Jókai művészete. Vajdasági Kultúra. Szabadka 1. sz.
- A sárospataki ref. főiskola Jókai-ünnepélyének beszédei Sárospatak 23, (1) l. — Ism. r. t. Napkelet VI. 470—471. l.
- Misztikusan ünnepélyes hangulatban, fehér leplekkel leterített asztalon balzsamozták be Jókai holttestét — mondja Jókai háziorvosa. Világ 157. sz.
- Hogyan balzsamozták be Jókait? Világ 193. sz.
- Szabadelvűség és hazafiság nem mindig egyértelmű a népszerűséggel — mondja Jókai egy kiadatlan cikkében. — Jókai megírt, de soha nyilvánosságra nem került kritikája Kossuth függetlenségi politikájáról. 8 Órai Ujs. 292. sz.
- József Attila.** Nem én kiáltok. Szeged. 110 l. — Ism. Tóth Béla. Napkelet VI. 172. l.
- Juhász Gyula, Radványi Sándor.** Juhász Gyula. Visszhang 1925/26 évf.
- Justus Bernát Pál.** Fekete ormok alatt. — Ism. P. Lloyd 240. esti sz.
- Kádár Imre.** Bujdosó ének. — Ism. Világ 166. sz. — Makkai Sándor. Napkelet VI. 470. l. (L. még: **Osváth Kálmán.**)
- Kálmán László.** Tágult világok. — Ism. (b.) Esti Kurir 257. sz.
- Karácsonyi Benő.** Tavasz ballada. Kolozsvár. — Ism. Kiss Ernő. Pász-tortüz 320. l. — Bodor Aladár. Magyarság 172. sz.
- Karinthy Frigyes.** Legenda az ezerarcú lélekről és egyéb elbeszélések. 16-r. 65, (2) l. — Ism. Uj Nemz. 178. sz.
- Kármán József, Tolnai Vilmos.** Miért szünt meg Kármán József Uránia? Irodalomtört. 175—179. l.
- Katona József, Badics Ferenc.** Adalékok a Bánk bán történelmi forrásaihoz és magyarázatához. 22 l. Különnyom.-ban is. — Ism. Nemz. Ujs. 154. sz.
- Barta János.** Bánk és Melinda tragédiája. Napkelet VI. 400—408. l.

- Tolnai Vilmos.* Katona József Bánk-jának régies személynevei. M. Nyelv 7—8. sz.
- Keér Dezső.** Harminc vers 58, (2) l. — *Ism. Esti Kurir* 218. sz.
- Keleti, Martin.** Graue Vögel. Übertragen von Stefan I. Klein. Leipzig. — *Ism. Turóczy-Trostler, Josef.* P. Lloyd 182. esti sz.
- Kemény Zsigmond.** *Papp Ferenc.* Bárány Kemény Zsigmond. 1922—1923. I—II. köt. 454, (1), 585, (1) l. — *Ism. b-r. Bud. Szemle* 201. köt. 475—480. l. *Papp Ferenc.* Br. Kemény Zsigmond. Pásztortűz 523—525. l.
- Kersék János.** Templomszend. — *Ism. Mael Ferenc.* Pásztortűz 517. l.
- B. A. Magyarság** 287. sz. — *Szentkláray Tibor.* Ország-Világ 39. sz.
- Keszler József.** *Kóbor Tamás.* Keszler József. Ujság szept. 4. sz.
- Vulpes.* Keszler József. Ujság szept. 4. sz.
- Kézdi-Kovács László.** A fájdalom könyve. [Versek]. 83 l. — *Ism. P. Napló* 227. sz. — *Molnár Endre.* Szózat 217. sz. — *t. t. Uj Nemz.* 228. sz.
- Kiss Dezső.** Hazám. Versek. 1914—1924. 96 l. — *Ism. Thomée József.* Ország-Világ 38. sz. — (H.) Irodalomtört. 201. l.
- Kiss Ida.** Kalászcorduláskor 96, (2) l. — *Ism. —io. P. Napló* 203. sz.
- Kiss József.** *Rubinyi Mózes.* Kiss József stilusa, nyelve technikája. M. Nyelvőr 102—106. l.
- Wolfner József.* Mikszáthról, Kiss Józsefről. Uj Idők 43. sz.
- Kocsis László.** Arany ampolna. Dombóvár. — *Ism. Váth János.* M. Kultúra 455—456. l. — *Bodor Aladár.* Magyarság 146. sz. — (L.) Irodalomtört. 199. l.
- Brisits Frigyes.* Kocsis László. Élet 305—306. l.
- Kodolányi János.** Börtön. Regény. 127 l. — *Ism. Világ* 259. sz. — *Komlós Aladár.* Nyugat III. 455—456. l. — *Kárpáti Aurél.* P. Napló 263. sz.
- Komáromi János.** 1. Hé, kozákok. 182 l. — *Ism. (L.) Irodalomtört.* 202—203. l. — 2. Pataki diákok. 1926. Arckép, 239 l. — *Ism. Karácsony Sándor.* Magyarság 278. sz. — *Molnár Endre.* Szózat 288. sz.
- Komjáthy Aladár.** A végtelen felé. Versek 16-r. 126 l. — *Ism. Rédey Tivadar.* Napkelet VI. 195. l. — *Babits Mihály.* Nyugat III. 74. l. — *B. A. Magyarság* 241. sz. — *Gáspár Jenő.* Uj Nemz. 223. sz. — (Myn.) Szózat 160. sz.
- Komjáthy Benedek.** *Harsányi István.* Erasmus és Komjáthy. EPhK. 154—157. l.
- Kornis, Sigismundus.** *Harsányi István.* Balassa Istenes énekeinek függelékében közölt két ének szerzője. IK. 248—249. l.
- Kós Károly.** Varjú nemzetség. Kolozsvár. — *Ism. Makkai Sándor.* Napkelet VI. 469. l. — *Császár Károly.* Pásztortűz 497—498. l.
- Kosztolányi Dezső.** Arany sárkány 458, (2) l. — *Ism. Gulyás Sándor.* Prot. Szemle 655—657. — *Fenyő Miksa.* Nyugat II. 72—74. l. — *Turóczy Trostler József.* U. o. 91—92. l. — *r. r. Uj Nemz.* 194. sz. és Pásztortűz 418—419. l. — *Ifj. Halmay Elemér.* Kelet Népe 5—7. sz.
- Kovács Antal.** A szív húrjain. — *Ism. —jos.* Vajdasági Kultúra. Szabadka 2. sz.
- Kozma Andor.** Honfoglalás 263 l. — *Ism. Molnár Jenő.* Világ 211. sz. — *U. o.* 292. sz. — *Nemz. Ujs.* 277. sz. — *S. Bud. Hirl.* 291. sz. — *h. h. Néptanítók Lapja* 47—48. sz.
- Kölcsey.** Kölcsey Breviárium. Összeállította Sik Sándor. 1924. 110 l. — *Ism. Gulyás Sándor.* Prot. Szemle 509—511. l.
- Könyves-Tóth Kálmán, Ifj.** Furulyaszó. Kelő nap sorozat 9. sz. 36 l. — *Ism. Esti Kurir* 218. sz. — *Ujság* 81. sz.
- Környey Paula.** Claudia. — *Ism. Rédey Tivadar.* Napkelet VI. 190—192. l.
- Kőrösi, Stephanus.** *Harsányi István.* Balassa Istenes énekeinek függelékében közölt két ének szerzője. IK. 248—249. l.
- Kövér Erzsébet.** Versek. Arad. — *Ism. Bodor Aladár.* Magyarság 146. sz.
- Kövér Lajos.** *Szász Károly.* Emlékezés régi íróról. 8 Órai Ujs. 149. sz.
- Krikovszky Vince.** Ahol szív beszél. Baja 96 l. — *Ism. Molnár Endre.* Szózat 223. sz.

Krúdy Gyula. A tegnapok ködlovagjai. Békéscsaba 218, (2) l. — *Ism.* Fényes László. Népszava 279. sz.

Radványi Sándor. Krúdy Gyula. Visszhang 1925/26. évf.

Krúszelyi Erzsébet. Hangtalan lírán. — *Ism.* Valkó László. Magyarság 172. sz.

Kulcsár György. Jöttem a gátra! Sümeg, 75, (4) l. — *Ism.* Gy. L. A Nemzet 644 l. — Váth János. M. Kultúra 455—457. l.

Lakatos László. A teve. 170 l. — *Ism.* Schöpflin Aladár. Nyugat III. 171—172. l. — ifj. Halmay Elemér. Kelet Népe. 5—7. sz. — r. r. Uj Nemz. 172. sz. — Kárpáti Aurél. P. Napló 159. sz. — P. Lloyd 159. esti sz.

László Aladár. Az arany bagoly. Legjobb könyvek 124. sz. 160 l. — *Ism.* Palásthy Marcell. A Rend 73. sz.

Lázár István. 1. Istenek harca. Fantasztikus regény 16-r. 207 l. — *Ism.* F. S. A Nép 164. sz. — r. r. Uj Nemz. 217. sz. — Molnár Endre. Szózat 223. sz. — 2. A múmia. Fantasztikus regény 121 l. — 3. Krisztus. 178 l. — *Ism.* r. r. Uj Nemz. 217. sz. — (m. e.) Szózat 200. sz.

Legény Elemér. Álom és halál. Rákosi Jenő előszavával. 236 l. — *Ism.* Nemz. Ujs. 154. sz. — Falk Zsigmond. Ország-Világ 50. sz.

Lendvai István. Szüreti versek. 116 l. — *Ism.* —ő. Magyarság 287. sz. — Gáspár Jenő. Uj Nemz. 258. sz. — (—án.) Szózat 253. sz.

Lengyel Menyhért. Mária. Színmű 3 felvonásban. Előszőr adta a Belvárosi Színház 1925 dec. 18-án.

Lévay J. Lévay József utolsó versei 1909—1918. Sajtó alá rendezte Voinovich Géza. XXIX, (2), 158 l. — *Ism.* Világ 289. sz. — Kristóf György. Páztortűz 557. l. — Nemz. Ujs. 288. sz. — Ujság 136. sz.

Andorka Lajos. Lévay József 100 éves. A Mi Lapunk 138—139. l.

Kardos Pál. Hat magyar évtized irodalma és politikája Lévay József leveleiben. P. Napló 266. sz.

Sassy Csaba. Mikor először köszöntöttem Lévayt Miskolci Napló 269. sz.

Schöpflin Aladár. Lévay József száz éve. Nyugat III. 389—393. l.

Szombach Godehárd. Lévay József. Vasárnap (Árad) 452—456. l.

Tichy Kálmán. Egy ismeretlen Lévay-önéletrajz. Miskolci Napló 274. sz.

Vér Andor. Öreg butorok, albumok, levelek, versek. Világ nov. 22.

Lippich Elek, Koronghi. Versek. Kozma Andor előszavával. 53 l. — *Ism.* Rédey Tivadar. Napkelet VI. 376—377. l. — Uj Nemz. 188. sz.

Lisznyay Damó Kálmán. *Pitroff Pál.* Az első dekadens impresszionista. Élet 325—328. l.

Liszt Nándor. Csillagos ég. 72 l. — *Ism.* B. A. Magyarság 292. sz.

Madách I. *Kozáky István.* «Az Ember Tragédiája» s a modern haláltánc-költészet. — Napkelet VI. 497—504. l.

Kozári Gyula. A Madách-kérdés. Pécs. 107 l.

Nagy Lajos, Sassi. Az Ember Tragédiája, új világitásban. Turán 1—4. sz.

Pekár Gyula. Madách és Mikszáth. 8 Órai Ujs. 200. sz.

Szász Károly. Madách és a reformáció. Prot. Szemle 626—629. l.

Tolnai Vilmos. Madách és a reformáció. Prot. Szemle 703—705. l.

Majtényi György. Aladin első szerelme. Pécs, 163 l. — *Ism.* Nemz. Ujs. 288. sz.

Makkai Sándor. Megszólalnak a kövek. Elbeszélések. Kolozsvár. 125 l. — *Ism.* Hartmann János. Napkelet VI. 394—396. l.

Walter Gyula. Makkai Sándor, az író. Páztortűz 402—404. l.

Markovics Rodion. Ismét találkozom Balthazárral. Szatmár. — *Ism.* Mael Ferenc. Páztortűz 460. l.

Mátrai Ferenc Béla. 1. A jövőnek énekek. Költemények. 67, (1) l. — *Ism.* gy. l. A Nemzet 588. l. — 2. Csikország. — *Ism.* Nemz. Ujs. 277. sz.

Mécs László. Rabszolgák énekelnek. Berlin, 151 l. — *Ism.* r. r. Bud. Szemle 200. köt. 306—307. l.

Fenyves Pál. Mécs László. A Mi Lapunk. (Losonc). 70 l.

Oláh György. Bolyongások rutén földön. Magyarság szept. 5. sz.

- Menczel Aladár.** Három magyar elbeszélés magyar és francia nyelven. (1. Móricz. Tiszteséges magyarok. 2. Szabó Dezső. Szenvedés. 3. Menczel Aladár. Gyurkó.) 39 l. — Ism. m. d. P. Lloyd 216. esti sz.
- Messkő Barna.** A jussát kereső ember. Elbeszélések. Miskolc. 16-r. 102, (2) l. — Ism. r. r. Uj Nemz. 223. sz. — (Myn.) Szózat 160. sz.
- Miklós Jenő.** Mókusok. Vigjáték 3 felvonásban. Először adta a Kamaraszínház 1925 okt. 1-én.
- Miklós Vitéz** (Vitéz Zerinváry Szilárd). Nádzúgásos éjszakákon. Versek. Kaposvár. 85, (2) l. — Ism. Váth János. M. Kultúra 455—457. l.
- Mikszáth K. Pekár Gyula.** Madách és Mikszáth. 8 Órai Ujs. 200. sz.
- Wolfner József.** Mikszáthról, Kiss Józsefről. Új Idők 43. sz.
- Molnár Mária, Baloghné.** Hullámokon 77, (2) l. — Ism. Zs. Élet 503—504. l. — B. A. Magyarság 241. sz. — Thomée József. Ország-Világ 38. sz.
- Molter Károly.** Majdnem hősök. Kolozsvár. — Ism. Makkai Sándor. Napkelet VI. 469—470. l. — Kiss Ernő. Pásztortűz 339. l. — Bodor Aladár. Magyarság 172. sz.
- Móra Ferenc. Georgikon.** 104 l. — Ism. Balassa József. Világ 292. sz.
- Móra István. Földes Ferenc.** Móra István. Tanítók Lapja 14. sz.
- Köveskúthy Jenő.** Móra István. M. Család 6—9. sz.
- Simon Lajos.** Móra István. U. o.
- Móra László.** Álmodások szekerén. Szeghalom. 140 l. — Ism. Váth János. M. Kultúra 625—627. l.
- Móricz Zsigmond.** Pillangó. Idill 246 l. — Ism. Zsigmond Ferenc. Napkelet VI. 175—178. l. — Fenyő Miksa. Nyugat II. 72—74. l. — Kodolányi János. u. o. 171—177. l. — A Nemzet 323. l. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd 171. esti sz. — ifj. Halmay Elemér. Kelet Népe 5—6. sz.
- Rab Gusztáv.** A sárospataki diákság megtagadja Móricz Zsigmondot, a volt pataki diákot. Világ 148. sz. L. még: **Menczel Aladár.**
- Nadányi Zoltán.** Szép nő az ablakban. [Versek] 90, (2) l. — Ism. Szegedi István. Prot. Szemle 657—659. l. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 271. sz. — Miklós Jenő. Magyarság 247. sz. — K. A. P. Napló 251. sz.
- Nádas Sándor.** Akiért csak a kezét kell kinyújtani. (Szép Ernő előszá-
val) VIII. 165 l. — Ism. f. Napkelet VI. 378—379. l. — Szini Gyula. Nyugat II. 208—209. l.
- Nagy Dániel.** Egy szegény kisfiú élettörténete. Kolozsvár. — Ism. Kiss Ernő. Pásztortűz 320. l. — Bodor Aladár. Magyarság 172. sz.
- Nagy Lajos, Óálnoki.** Könyv és mosoly. — Ism. Vasárnap (Arad) 155. l.
- Nagy Lajos, Gyurói.** Magyar zsolttárok 127, (1) l. — Ism. rrt. Napkelet VI. 275. l. — Bud. Hirl. 154. sz. — Uj Nemz. 154. sz.
- Nagy László, S. Jókai szerelmei.** Kolozsvár. — Ism. r. t. Napkelet VI. 470—471. l. — Kovács Ferenc. Erd. Irod. Szemle 335—336. l.
- Némethy Géza.** Az ész tragédiája és egyéb versek 164, (2) l. — Ism. Huszti József. EPhK. 125—127. l. — k. Atheneum 144—145. l. — Bodor Aladár. Magyarság 146. sz.
- Oláh Gabor.** 1. Patkánybűvölő. Uj versek. 127. l. — Ism. P. Lloyd 252. esti sz. — Zs. Élet 536. l. — Nemz. Ujs. 232. sz. — Esti Kurír 226. sz. — B. A. Magyarság 292. sz. — Londesz Élek. P. Napló 272. sz. — 2. A táltos fiú. Regény. Debrecen 228, (2) l. — Ism. Móricz Zsigmond. Nyugat III. 257—261. l. — Londesz Élek. P. Napló 210. sz.
- Orosz Iván.** Fekete tulipán. Zalaegerszeg. 80 l. — Ism. Gy. L. A Nemzet 644. l. — Jablonczay Pethes Béla. Lira 68. l.
- Osváth Kálmán, Borbély István.** Osváth Kálmán és Kádár Imre. Erd. Irod. Szemle 299—304. l.
- Ősz Iván.** 1. Mind egyformák. Szombathely. 1923. 75, (4) l. — Ism. Galamb Sándor. Napkelet VI. 189. l. — 2. Lehajló kalász. — Ism. Váth János. M. Kultúra 625—627. l.
- Kocsis László.** Dunántúli írók. Dunántúl (Pécs) 266. sz.
- Paál Ferenc.** Merengők. — Ism. Kassák Lajos. Népszava 293. sz.

- Pál Üdön, P.** Tündérfa. 1926. 116 l. — *Ism. Zs. Élet* 536. l.
- Pály Ede, Magyar Bálint.** Pály Ede. Erd. Irod. Szemle 304—310. l.
- Péchy Horváth Rezső.** Havasi csend. Svájci novellák. Nagykanizsa. 116 l. — *Ism. Lira* 84. l. — Váth János. M. Kultúra 625—627. l.
- Péczely József.** Az orosz lány. — *Ism. Baros Gyula. Prot. Szemle* 744. l.
- Peterdi Andor.** Éneklő zarándok 78 l. — *Ism. Relle Pál. Világ* 154. sz. — (Igy.) Bud. Hirl. 154. sz. — Nyigri Imre. Népszava 150. sz. — (sz.) Ujság 9. sz.
- Petőfi. Baros Gyula.** Petőfi és Gvadányi. IK. 238—241. l.
- Gere Zsigmond.** Petőfi ismeretlen szerelme. Magyarország jul. 29. sz.
- Gopcsa László.** Arany János és Petőfi gyorsírása. Bud. Szemle 200. köt. 307—312. l.
- Kálmiczky Géza** feljegyzéseiből: Petőfi nyomdokain. P. Hirl. 292. sz.
- Kovács Géza.** Egy elfeledett olasz Petőfi-fordító. Bud. Hirl. jul. 29. sz.
- Osváth Gedeon.** Petőfi aszódi ifjúsága. Aszód 24 l., 1 mell. — *Ism. (P.) Irodalomtört.* 204. l.
- Osváth Gedeon.** A Petőfi-kultusz emlékei. Az aszódi ev. reálgimn. értesítője 1924/25. 2—4. l.
- Pintér Jenő.** Petőfi Sándor Pest városában. A Nemzet 199—200. l.
- El kell hagynom élő gyermekemet, hogy holt férjem poraihoz vándoroljak . . . Szendrey Julia ismeretlen kolozsvári naplója. Közli Mikes Lajos. P. Napló 186. sz.
- Porkoláb István.** Alló toronyóra. Pápa, 1924. 47 l. — *Ism. Galamb Sándor. Napkelet* VI. 188. l.
- Rácz Pál.** Furcsa emberek. Ungvár. 1924. — *Ism. Galamb Sándor. Napkelet* VI. 188. l.
- Radó Ernő.** 1. Könnyes tegnapok. 16-r. 46, (2) l. — *Ism. Relle Pál. Világ* 154. sz. — A Nemzet 588. l. — Halász László. Élet 424. l. — J—y. Ország-Világ 29. sz. — 2. Zokogó húrok. Válogatott versek. 64, (4) l. — *Ism. Nemzetnevelés* 19. sz. — b. Néptanítók Lapja 35—36. sz. — Szentkláray Tibor. Ország-Világ 39. sz.
- Radó Imre.** Az akarat szárnyán. Regény 182 l. — *Ism. (g. i.) Népszava* 164. sz. — r. r. Új Nemz. 205. sz. — (L—sz.) P. Napló 193. sz. — Rab Gusztáv. Világ 166. sz. — P. Lloyd 159. esti sz.
- Radványi Sándor.** Szabolcsi virágok. Nyiregyháza. 64 l. — *Ism. Gy. L. A Nemzet* 644. l. — (L.) Irodalomtört. 199. l.
- Rákosi Jenő.** Rákosi-album. Rákosi Jenő nyolevanadik születés napjának és 50 éves írói jubileumának megörökítésére kiadta a soproni Frankenburg Irodalmi Kör. 4-r. Címkép, 48, (2) l.
- Papp Ferenc.** Rákosi Jenő, a hírlapíró. — *Ism. ifj. Halmay Elemér. Kelet Népe* 5—7. sz.
- Ráskai Ferenc.** Szép asszony tolla. 202 l. — *Ism. S. E. P. Hirl.* 265. sz.
- Ravasz László.** Százados énekek 53 l. — *Ism. —i. Bűd. Szemle* 201. köt. 156. l.
- Reményik Sándor.** Egy eszme indul. Versek. Kolozsvár. 134, (4) l. — *Ism. Zs. Élet* 383—384. l. — Madame sans gêne. A Mi Lapunk (Losonc) 98—100. l. — Cserny Rózsi. Vasárnap (Arad) 165—166. l.
- Kiss Ernő.** Reményik Sándor. Pásztortűz 541—544 l.
- Rédey Tivadár.** Reményik Sándor lírája. Napkelet VI. 286—290. l.
- Répás János, ifj.** Villámlások. — *Ism. rrt. Napkelet* VI. 275. l.
- Réz Lola, Kossáryné.** 1. Marinka három gavallérja és tizenöt elbeszélés 159 l. — *Ism. B. Gy. Prot. Szemle* 657. l. — 2. Rici asszony lelkiismerete. 142 l. — *Ism. r. r. Új Nemz.* 265. sz.
- Riedl Frigyes. Dr. Szentirmai Imréné.** Emlékezés Riedl Frigyesre. Világ 176. sz.
- Rissányi József. I. Darás Gábor.**
- Rubint László.** Orbán Pál lázadása. — *Ism. Galamb Sándor. Napkelet* VI. 189. l. — (g. i.) Népszava 146. sz.

Sajó Sándor. Muzsikaszó. 1920/24. 154 l. — Ism. Medveczky Károly. Napkelet VI. 372—373. l. — B. A. Magyarország 160. sz. — r. r. Új Nemz. 166. sz.

L. l. Sajó Sándornál. Élet 343—344. l.

Sárossy Gyula. *Lendvay Béla.* Sárossy Gyula Arany Trombitájának kézírata. A Nép szept. 6. sz.

Sebes Árpád. Stix partján. — Ism. P. Napló 278. sz.

Segesdy László. Tűzpiros élet. — Ism. Gáspár Jenő. Új Nemz. 223. sz.

Simándy Béla. Aranykeresők. 16-r. 47, (1) l. — Ism. Magyarország 287. sz.

Sükkösd Ferenc, Dobolyi Lajos, Gyárfás Endre. A mi országunk. 156, (4) l. — Ism. Gy. L. A Nemzet 644. l. — (s. i.) Ujság 15. sz.

Szabó Dezső. Segítség! I—III. köt. XVI. 362, (2); 311, (1); 304, (2) l. — Ism. Világ 281. sz. — Saly Dezső. Nemz. Ujs. 288. sz. — Révész Mihály. Népszava 282. sz. — (F.) Szózat 284. sz.

L. még: **Menczel Aladár.**

Szabó Gábor. Keletről jöttem. 16-r. 63 l. — Ism. Evang. Lapja 33. sz.

Szabó Gyula, Nárái. Zalaországban. Sümeg. — Ism. Váth János. M. Kultúra 455—457. l.

Szabó Imre. 1. Légyvára urai. Novella. Kolozsvár. — Ism. Walter Gyula. Pásztortűz 480. l. — 2. Zsidó komédiások. — Ism. Walter Gyula. Pásztortűz 360. l.

Szabó László. (Amerika). Irredenták. (Drámai költemény két felvonásban). — Ism. Szabó István. Sárospataki Ifj. Lapok jun-i sz.

Szabolcska Mihály. *Szabolcska László.* Gárdonyi és Szabolcska Mihály. Pásztortűz 435—436. l.

Szalay László, Zalai. Szuhay. 278 l. — Ism. Nagy Lajos. Nyugat II. 93—94. l. — Ujság 15. sz. — Mariay Ödön. Szózat 155. sz.

Szamolányi Gyula. Magyar mezőkön. Surányi Miklós előszavával. Szekszárd. 45, (2) l. — Ism. Gy. L. A Nemzet 644. l. — Nemz. Ujs. 160. sz.

Szatmáry István. Az álmok palotája. Új versek. 107, (4) l. — Ism. Szegedi István. Prot. Szemle 589—590. l. — Z. V. Nemz. Ujs. 265. sz. — K. A Rend 76. sz. — P. Lloyd 204. esti sz. — (sz. k.) Bud. Hirl. 223. sz. — B. A. Magyarország 241. sz. — (Myn.) Szózat 242. sz.

Széchenyi István. 1. Döblingi irodalmi hagyatéka. Blick és kisebb döblingi iratok. Szerk. és bev. Tolnai Vilmos. III. köt. Címkép XII, 932, (3) l. — Ism. Turi Béla. Nemz. Ujs. 166. sz. — Balla Antal. Bud. Hirl. 182. sz. — 2. A Kelet népe. Szerk. és bev. Ferenczi Zoltán. Címkép, 684 l. — Ism. Kumlik Emil. P. Lloyd 223. reg. sz. — Török Pál. Prot. Szemle 726—727. l. — Balla Antal. P. Hirl. 277. sz. — 3. Széchenyi István naplói. Szerk. és bev. Viszota Gyula I. köt. Címkép (4), CLX, 927 l. — Ism. Világ 193. sz. — Angyal Dávid. Századok 337—365. l. — T. B. Pásztortűz 478—479. l. — Turi Béla. Nemz. Ujs. 211. sz. — H. A. Magyarország 217. sz. — Balla Antal. P. Hirl. 192. sz.

Gróf Széchenyi István ismeretlen levele a pesti hitközséghez. Közlí Grossmann Zsigmond. Egyenlőség 45. sz.

Bitay Árpád. Széchenyi és a románok. Pásztortűz 475—476. l.

Borbély Gyula. Széchenyi István gróf. Nemzeti Élet 45. sz.

Csóka Lajos. Széchenyi István gróf tragédiája. M. Kultúra 617—620. l.

Ecsedí István. Széchenyi és Debrecen. Magyarország 292. sz.

Gaal Jenő. Széchenyi eszmevilága. Bud. Szemle 201. köt. 189—205. l.

Katin Károly. Gróf Széchenyi István és a nagy magyar Alföld. Bud. Szemle 201. köt. 347—386. l.

Kornis Gyula. A fiatal Széchenyi. Napkelet VI. 418—428. l.

Kőrösi Henrik. Széchenyi. Néptanítók Lapja 43—44. sz.

Kumlik Emil. Melyik pozsonyi házban alapította Széchenyi az Akadémiát? Századok 366—375. l.

Lechner Tibor. Széchenyi István emléke és a tanulóifjúság. M. Művelődés. 9—10. sz.

Mandola Aladár. Széchenyi István gróf. Kath. Ébredés 48. sz.

- Mező Ferenc.* Irodalmunk nagyjai a magyar sportban. Ifj. Testnevelés 18—19. sz.
- Óstör József.* Széchenyi és a «Hitel.» Sopron 17 l.
- Payr Sándor.* Széchenyi látogatása Kis Jánosnál. Harangszó 27—28. l.
- Romhányi Sándor.* Széchenyi kultúrmissziója. Tanítók Szövetsége 22. sz.
- Szekfü Gyula.* Széchenyi ünnepe. Napkelet VI. 347—350. l.
- Szilágyi M. Dózsa.* Gróf Széchenyi István. Vasárnap (Arad) 445—447. l.
- Szilágyi M. Dózsa.* Széchenyi Erdélyben. Vasárnap (Arad) 450—452. l.
- Tábori Kornél.* Széchenyi István, az első magyar klubalapító. Ország-Világ 27. sz.
- Temesfalvi Antal.* A «legnagyobb magyar.» Nemzeti Élet 45. sz.
- Tolnai Vilmos.* Adalékok Széchenyi Döblingi hagyatékának III. kötetéhez. Klebelsberg emlékk. 607—613. l.
- Tolnai Vilmos.* Széchenyi és a magyar nő eszménye. M. Asszony 11—12. sz.
- Tormay Cécile.* Széchenyi. Napkelet VI. 313—315. l.
- Turi Béla.* Az ifjú Széchenyi. Kath. Szemle 577—598. l. Különnyomatban is.
- Turi Béla.* Széchenyi és a szerelem. Nemz. Ujs. 260. sz.
- Turi Béla.* Széchenyi szelleme. Nemz. Ujs. 253. sz.
- Viszota Gyula.* Az 1825. évi országgyűlés és az akadémia megalapítása. Nemz. Ujs. 253. sz.
- Viszota Gyula.* Politikai eljárás Széchenyi ellen 1835-ben. Bud. Szemle 200. köt. 250—266. l.
- Viszota Gyula.* Széchenyi István gróf és a közegészségügy. Egészség 11—12. sz.
- Szederkényi Anna.* Amiért egy asszony visszafordul. 148 l. — Ism. A Nemzet 323. l.
- Székely László.* Uj élet. — — költeményei és Valkó László novellái. 47, (1) l. — Ism. (dr. k. e.) Pásztortűz 359. l. — Magyarság 287. sz. — r. r. Uj Nemz. 223. sz.
- Székér Joachim.* *Rezek Román.* Magyar író a marenói csatában. Nemz. Ujs. aug. 18. sz.
- Szenes Béla.* Husz egyfelvonásos. 351 l. — Ism. r. r. Uj Nemz. 160. sz.
- Szentimrei Jenő.* Városunk és más elbeszélések. Kolozsvár. — Ism. Kiss Ernő. Pásztortűz 339. l. — Bodor Aladár. Magyarság 172. sz.
- Szigethy Ferenc.* Vidéki versek. Szabolcska Mihály előszavával. Tabitót-falú. 112 l. — Ism. Muraközy Gyula. Prot. Szemle 746—747. l. — B. A. Magyarság 241. sz. — Sárospataki Ref. Lapok. 36. sz. — V. L. Tanítók Lapja 24. sz.
- Székra Dezső, Vitéz.* Irredenta versek. 62 l. — Ism. Gy. L. A Nemzet 644. l.
- Szilágyi-Simon Erzsébet.* Én, az asszony. 100 l. — Ism. T. P. Lloyd 147. esti sz. — Rédei Tivadar, Napkelet VI. 381—382. l. — B. A. Magyarság. 287. sz. — Rákosi Jenő. P. Hirl. 154. sz.
- Szilárd János.* Pipaszó mellől. — Ism. Nemz. Ujs. 282. sz.
- Szinétár György l. Szirt Ferenc.**
- Szinyei Gerzson.* *Harsányi István.* Szinyei Gerzson élete és munkái. A sárospataki főiskola értesítője. 1924/25. 65—109. l. és különny. 45 l. — Ism. A. B. Napketet VI. 475. l. — B. Gy. Prot Szemle 587. l. — Bud. Hirl. 217. sz. — S. K. IK. 288. l.
- Szirmai Rezső.* Menekülő lelkek. 186 l. — Ism. T—T. P. Lloyd 159. esti sz. — Laczkó Géza. Nyugat III. 174—175. l. — Rab Gusztáv. Világ 166. sz. — r. r. Uj Nemz. 205. sz. — Londez Elek. P. Napló 146. sz.
- Szirt Ferenc.* Miérték éjszakáin. — —, Szinetár György, Gordon Ibi, Baum Artur versei. 95, (1) l. — Ism. Relle Pál. Világ 154. sz.
- Szomaházy István.* Januári rege és más komédiák. 139, (1) l. — Ism. ifj. Halmay Elemér. Kelet Népe 5—7. sz. — i Uj Nemz. 166. sz.
- Szőllősy Aurél.* Mária és Mátuska. — Ism. Bud. Hirl. 265. sz. — Ujság 100. sz.

- Tabéry Géza.** Szarvasbika. Regény. 232 l. — Ism. Makkai Sándor. Napkelet VI. 469. l. — Kerecsényi Dezső. u. o. 474—475. l. — r. r. Bud. Szemle 201. köt. 157—160. l. — Makkai Sándor. Pásztortűz 338—339. l. — A Nemzet 493. l. — K. Élet 304. l. — Borbély István. Erd. Irod. Szemle 311—318. l. — r. r. Uj Nemz. 166. sz. — Londesz Elek. P. Napló 170. sz.
- Takács József.** Aranyos hidon. 76 l. — Ism. Bud. Hirl. 247. sz. — Néptanítók Lapja 47—48. sz. — Uj Nemz. 258. sz.
- Tamás Aladár.** A partok elindulnak. — Ism. b. m. Esti Kurir 277. sz.
- Tamás Ernő.** Idegen istenek. 31 l. — Ism. Relle Pál. Világ 154. sz. — (H.) Irodalomtört. 200—201. l.
- Tamási Áron.** Lélekindulás. [Novellák.] Kolozsvár. 183, (1) l. — Ism. Hartmann János. Napkelet VI. 392—394. l. — Zsigmond Ferenc. Prot. Szemle 742—744. l. — Walter Gyula. Pásztortűz 318. l.
- Térey Sándor.** Visszatérés. Regény. 224 l. — Ism. Zsigmond Ferenc. Prot. Szemle 587—589. l. — Tersánszky J. Jenő. Nyugat II. 92—93. l. — r. r. Bud. Szemle 201. köt. 157—160. l. — ifj. Halmay Elemér. Kelet Népe 5—7. sz. — (sz. k.) Bud. Hirl. 223. sz.
- Toldy Ferenc.** Jókai két levele Toldy Ferenchez. Közli Hellebrant Árpád. IK. 257. l.
- Toma István.** Kálváriázók. Berlin, 99, (1) l. — Ism. Bodor Aladár. Prot. Szemle 590—591. l. — Tamás Lajos. Pásztortűz 359. l. — Kiss Ernő u. o. 400. l. — B. Magyarság 230. sz.
- Tompa Mihály.** *B. Gy.* Tompa Mihály mint kritikus. Az Erő IX. 69. l.
- Tormay Cécile.** Bujdosó könyv. Franciára fordították Tinayre, Marcelle és Regnier, Paul Eugène. — Ism. Szózat 146. sz. — Uj Nemz. 146. sz.
- Brisits Frigyes.* Tormay Cécile. Pásztortűz 322—323. l.
- Toronyi Gábor.** Az ember árnyékában. Peterdi Andor előszavával. 79 l. — Ism. P. Napló 227. sz. — (sz.) Ujság 65. sz. — P. Lloyd 204. esti sz.
- Tóth Ede.** *Derék Antal.* Az ötvenéves Falu rossza. — Ism. Bud. Hirl. 232. sz.
- Tóth Sándor.** Vitorlabontás. — Ism. rrt. Napkelet VI. 275. l.
- Tömörkény István.** *Juhász Gyula.* Találkozások Tömörkényvel. Magyarság 218. sz.
- Vadnay Károly.** *Tóth Kálmán.* Vadnay Károly vétója. Miskolci Napló 219. sz.
- Vajda János.** *Baros Gyula.* Vajda János vezeklése. Napkelet VI. 310—312. l.
- Németh László.* Vajda János vezeklése. Napkelet VI. 390—391. l.
- Valkó László.** I. Székely László.
- Vargha Gyula.** Vargha Gyula székfoglalója. Ak. Ért. 207—216. l.
- Váry Rezső.** A Rittmeister-család. Regény. 244 l. — Ism. Brisits Frigyes. Napkelet VI. 379. l. — K. Élet 303—304. l. — (L.) Irodalom tört. 202. l.
- Váth János.** A fehér csoda. — Ism. Péchy Horváth Rezső. Vajdasági Kultúra. Szabadka 3. sz.
- Péchy Horváth Rezső.* A tizedik könyv. Visszhang, 1925/26. évf.
- Vay Sándor.** *Krúdy Gyula.* A tegnapok ködlovagjai. Világ. jul. 12. sz.
- Verseghy.** *Major Ervin.* Verseghy mint dal- és zeneszerző. IK. 258—266. l.
- Vidor Marcell.** Muzsikál az élet. Versek 31, (1) l. — Ism. Ujság 9. sz. — (H.) Irodalomtört. 201. l.
- Vitéz Miklós.** B. Nagy Gergely. Vigjáték 4 felvonásban. Először adta a Nemzeti Színház 1925. okt. 23-án.
- Vörösmarty-anthologia.** Összeválogatta Horváth János. Napkelet könyvtára 5. sz. 192 l. — Ism. Gulyás Sándor. Prot. Szemle 509—511. l. — i Uj Nemz. 188. sz.
- Vörösmarty-breviárium. Összeállította Alszegehy Zsolt. 1924. 16-r. 95 l. — Ism. Gulyás Sándor. Prot. Szemle 509—511. l.

- Alszeghy Zsolt.* A Zalán futásának centennáriuma. Élet 485—488., 513—518. l.
- Borbély Gyula.* «Régi dicsőségünk...» A 100 éves «Zalán futása». Nemzeti Élet 44. sz.
- Császár Elemér.* A «Zalán futása»-nak százéves évfordulóján. Ak. Ért. 127—148. l. és Klebelsberg emlékk. 541—555. l.
- Horváth János.* Vörösmarty (Zalán futása ünnepére). — Napkelet VI. 465—466. l.
- Kiss Ernő.* A százesztendős Zalán futása. Páztortűz 382—385. l.
- Sajó Sándor.* Vörösmarty (A százéves Zalán futása). M. Művelődés 103—105. l.
- Szőnyi Sándor.* Zalán futása. Prot. Szemle 484—485. l.
- Nagy idők, nagy emberek. Egy ismeretlen levél Vörösmartyról. Közli Deák Sándor. Páztortűz 397. l.
- Weisbecker Irén, Thirring Gusztávné.** Dalok és mesék 64 l. — Ism. rt. Napkelet VI. 275. l. — (Körösparti.) Irodalomtört. 202. l.
- Werner Gyula.** *Szász Károly.* Új regény régi írója. Bud. Hirl. 184. sz.
- Wiassics Tibor.** Mesél a lelkem. 1924. 64 l. — Ism. (L.) Irodalomtört. 198. l.
- Zágon István.** Marika. Vigjáték 3 felvonásban. Először adta a Renaissance Színház. 1925. nov. 19-én.
- Zay Anna br., Vay Adámné.** *Ferenczi Zoltán.* Kuruc Vay Adámné, br. Zay Anna imádságos könyve. IK. 234—238. l.
- Zaymus Gyula.** 1. Behavazott nyomokon. Regény 170 l. — 2. Amadeusz a koldusbarát. Elbeszélések 103 l. — Ism. T. Gy. Kath. Szemle 639—640. l.
- Zilahy Lajos.** Zenebohócok. Commedia dell'arte 3 felvonásban. Először adta a Nemzeti Színház 1925. dec. 18-án.
- Zrinyi Miklós.** *Heller Bernát.* A biblia a költő Zrinyi Miklós műveiben. Magyar-Zsidó Szemle 65—106. l. és különny. — Ism. Turóczy-Trostler, Josef. P. Lloyd 228. sz. — A. B. Napkelet VI. 475. l.
- Zsadányi Oszkár.** Fut a csónak. Pécs. — Ism. Esti Kurir 218. sz.
- Zsoldos László** dekameronja. 1. füz. A kegyelmes úr feleségei 39 l. 2—3. füz. Kormányozható szerelem 31, (1) l. — Ism. Világ 172. sz.

Összeállította : GORIUPP ALISZ.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek *

I. Tudományos művek.

- Curtius, E. R.:** Az új Franciaország irodalmi úttörői. Ford. Szerb Antal és Kecskeméti György. Franklin, 214 l.
- Encken:** A jelenkori vallásbölcselet főkérdései. Ford. dr. Juhász Andor és Kecskeméti György. Révai, 212 l.
- Molnár Antal:** Az új zene. Révai, 359 l.
- (Révész Imre):** Révész Imre élete. Debrecen, ref. egyház. 251 l.

II. Közérdekű művek.

- Croce, Benedetto:** A politika elemei. Ford. Révay József. Franklin. K. 8-r. 113 l.
- Faludi Iván:** Mi a színház? Berlin, Vögelreiter. K. 8-r. 61 l.
- Herczeg, Franz:** Graf Stephan Tisza. Wien—Budapest, Eligius-Verlag. 53 l.
- Lázár Béla:** A fiatal Munkácsy. 11 képpel. Kultura. K. 8-r. 191 l.
- Lóránt Mihály:** A bélyeg. Athenaeum, 104 l.
- A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve. Összeállította Baranyai Zoltán. 2-ik kiadás. Berlin. Vögelreiter, 1925. K. 8-r. 318 l.

III. Verses művek.

- Ady-versek.** Magyarázatos kiadás az ifjúság számára. Közrebocsátotta Párkányi Norbert. Athenaeum, 128 l.
- Balogh István:** Hó-fa. Pollák G. Lapszám nincs.
- Hangay Sándor:** Jegenyék zúgása. Hauptmann B. 146 l.
- Mael Ferenc:** Pirkad az égaj. Kolozsvár, Minerva, 78 l.
- Sziklay János:** Szent László király. Pazmány-egyesület. 139 l.
- Takáts József:** Aranyos hidon. Szerző kiadása, 1925. 76 l.

IV. Regények és elbeszélések.

- Balogh Endre:** Mesét írok neked... Kolozsvár. Minerva, 1925. 119 l.
- Brocchi, Virgilio:** Szívem szerint. Ford. Komor Zoltán. Athenaeum, 265 l.
- Dobosi Pécsi Mária:** Művész és király. Légrédy. 209 l.
- Drasche-Lázár Alfred:** Azaldár. Singer és Wolfner, 69 l.
- Drasche-Lázár Alfréd:** Tegnap és ma. Franklin, 254 l.
- Egri Viktor:** Pierre találkozása. Berlin. Vögelreiter, 1925. 103 l.
- Falu Tamás:** Kicsinyesek. Berlin. Vögelreiter. 123 l.
- Karinthy Frigyes:** Capillária. III. kiad. Kultura. 161 l.
- Komáromi János:** Régi legények. Kolozsvár. Minerva. 13 l.
- Kortsák Jenő:** A vasláda. Pécs. Danubia. 153 l.
- Kosáryné Réz Lola:** A pápaszem. Kolozsvár. Minerva, 1925. 134 l.
- Kürthy György:** Mars. Pécs. Danubia. 227 l.
- Majthényi György:** Aladin első szerelme. Pécs. Danubia. 143 l.
- Makkay Sándor:** Megszólalnak a kövek. Kolozsvár. Minerva, 1925. 121 l.
- Pálffyiné Gulácsy Irén:** Förfeteg. Kolozsvár. Minerva, 1925. 248 l.
- Panzini:** Xantippe. Pécs. Danubia. Ford. Lukits Gyula, Várkonyi Nándor. 126 l.

* A *Budapesten* megjelent munkáknál a *hely*, az *1926-ban* kiadottaknál az *idő*, a *8-r.*-űeknél az *alak* megjelölését elhagytuk.

- Rácz Pál: A könyvnyitó asszony. Berlin. Voggenreiter. 208 l.
Teleky Dezső: Erdélyi regék. Berlin. Voggenreiter. 90 l.
Toma István: Kálváriázók. Berlin. 1925. Voggenreiter. 99 l.
Verona, Guido da: Yvelise. Ford. Éber László. Athenaeum. 239 l.
Voisins, Gilbert de: A keresztút-csárda. Ford. ifj. Bókay János. Athenaeum. 162 l.
Zuccoli, Luciano: Kif Tebbi. Ford. Balla Ignác. Athenaeum. 137 l.

V. Drámák.

- Bárd Oszkár: A taposómalom. Berlin. Voggenreiter. K. 8-r. 138 l.
Heltai Jenő: Arcok és álarcok. Athenaeum. 172 l.
Kisbán Miklós: Maskara. Athenaeum. 133 l.
Marczell Ágoston dr.: A magyar sors. Szerző kiadása. 153 l.
Molnár Ferenc: Riviera. Franklin. K. 8-r. 119 l.

A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig

Írta:

CSÁSZÁR ELEMÉR

BUDAPEST, PALLAS, 1925. 8-r. 409 l.

Ára (felárral): 115.000 K.

ÚJ IRODALOMTÖRTÉNETI VÁLLALAT:

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

SZERKESZTI ÉS KIADJA:

CSÁSZÁR ELEMÉR

Az első négy füzet megjelent:

1. HORVÁTH JÁNOS: Herczeg Ferenc. 28 l.
2. CSÁSZÁR ELEMÉR: A magyar hún-mondák kérdésének mai állása. 31 l.
3. GALAMB SÁNDOR: Huszonöt év a magyar társadalmi dráma életéből (1867—1892.) 31 l.
4. CSÁSZÁR ELEMÉR: A Zalán futása. 24 l.

Egy-egy füzet ára 10.000 K.

Pallas rt. nyomdája Budapesten. (Tel.: 5—67). Felelős vezető: Tiringér Károly műszaki igazgató.

Az Irodalomtörténeti Közlemények jelen füzetének ára 4 Pengő.